

ISSN 2535-0358

ПОЛИТИКА И СИГУРНОСТ

POLITICS & SECURITY

ГОДИНА II • БРОЙ 2 • 2018

YEAR II • ISSUE 2 • 2018

Издание на Висшето училище по сигурност и икономика - Пловдив

Edition of Higher School of Security and Economics - Plovdiv

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

проф. д.п.н. Георги МАНОЛОВ – *главен редактор*; чл.-кор. проф. д.с.н. Димитър ДИМИТРОВ – *заместник главен редактор*; проф. д-р Никифор СТЕФАНОВ – *заместник главен редактор*; доц. д-р Блага БЛАГОЕВА – *научен секретар*; проф. д.п.н. Трендафил МИТЕВ; проф. д.т.н. Стамен СТАМОВ; проф. д-р Томо БОРИСОВ; проф. д-р Милена ТЕПАВИЧАРОВА; проф. д-р Илин САВОВ; доц. д-р Петър НЕНКОВ; доц. д-р Валентина АЛЕКСИЕВА

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

чл.-кор. проф. д.с.н. Димитър ДИМИТРОВ, чл.-кор. проф. д.с.н. Стоян МИХАЙЛОВ, проф. д.п.н. Трендафил МИТЕВ, проф. д-р Дончо ГРАДЕВ, проф. д.п.н. Георги МАНОЛОВ, проф. д-р Никифор СТЕФАНОВ, проф. д-р Томо БОРИСОВ, проф. д-р Ненко ДОЙКОВ, проф. д.т.н. Стамен СТАМОВ, проф. д-р Димитър РАДЕВ, проф. д-р Нели БЕНЧЕВА, проф. д.и.н. Димитър КОСТОВ, проф. д-р Атанас ЛЪОНДЕВ, проф. д-р Гарабед МИНАСЯН, проф. д-р Александър МАРИНОВ, проф. д.и.н. Димитър ЙОНЧЕВ, проф. д-р Франсоа БЛАН (Франция), проф. д.и.н. Динара ПЕСКОВА (Русия), проф. д-р Любиша МИТРОВИЧ (Сърбия), проф. Никос ГУСГУНИС (Гърция), доц. д-р Блага БЛАГОЕВА, доц. д-р Мария СЕРАФИМОВА, проф. д-р Милена ТЕПАВИЧАРОВА, проф. д-р Илин САВОВ, доц. д-р Валентина АЛЕКСИЕВА, доц. д-р Петър НЕНКОВ, доц. д-р Пламен СЛАВОВ

EDITORIAL ADVISORY BOARD

Prof. Georgi MANOLOV, DPS – *Chief editor*; Corr. mem. Prof. Dimitar DIMITROV, DSS – *Assistant editor*; Prof. Nikifor STEFANOV, PhD – *Assistant editor*; Ass. Prof. Blaga BLAGOEVA, PhD – *Scientific secretary*; Prof. Trendafil MITEV, DPS; Prof. Stamen STAMOV, DTS; Prof. Tomo BORISOV, PhD; Prof. Milena TEPAVICHAROVA, PhD; Prof. Ilin SAVOV, PhD; Ass. Prof. Petar NENKOV, PhD; Ass. Prof. Valentina ALEKSIEVA, PhD

EDITORIAL BOARD

Corr. mem. Prof. Dimitar DIMITROV, DSS; Corr. mem. Prof. Stoyan MIHAYLOV, DSS; Prof. Trendafil MITEV, DPS; Prof. Doncho GRADEV, PhD; Prof. Georgi MANOLOV, DPS; Prof. Nikifor STEFANOV, PhD; Prof. Tomo BORISOV, PhD; Prof. Nenko DOYKOV, PhD; Prof. Stamen STAMOV, DTS; Prof. Dimitar RADEV, PhD; Prof. Neli BENCHEVA, PhD; Prof. Dimitar KOSTOV, DES; Prof. Atanas LYONDEV, PhD; Prof. Garabed MINASYAN, PhD; Prof. Aleksandar MARINOV, PhD; Prof. Dimitar YONCHEV, DES; Prof. François BLANC, DSS (France); Prof. Dinara PESKOVA, DES (Russia); Prof. Ljubiša MITROVIĆ, PhD (Serbia); Prof. Nikos GUSGUNIS (Greece); Ass. Prof. Blaga BLAGOEVA, PhD; Ass. Prof. Maria SERAFIMOVA, PhD; Prof. Milena TEPAVICHAROVA, PhD; Prof. Ilin SAVOV, PhD; Ass. Prof. Valentina ALEKSIEVA, PhD; Ass. Prof. Petar NENKOV, PhD; Ass. Prof. Plamen SLAVOV, PhD

Предложените материали изразяват личната позиция на авторите и не ангажират с нея Редакционния съвет и Редколегията на списанието.

© Списание „Политика и сигурност“, година II, брой 2, 2018

© Издание на Висшето училище по сигурност и икономика, Пловдив, 2018

© Печат и подвързия: Издателски комплекс ВУСИ, 2018

ISSN 2535-0358

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЛАСТ И ПОЛИТИКА

Проф. д.п.н. Георги Манолов

ПОЛИТИЧЕСКИЯТ ПРОЦЕС 7

Доц. д-р Теодор Дечев, Ивайло Попов

ПРЕСТЪПЛЕНИЯТА В БАКУ ПРЕЗ 1918 Г. И ОТЗВУКЪТ В ЧУЖБИНА 20

ИКОНОМИКА И ФИНАНСИ

Доц. д-р Десислава Костова-Пикет, проф. д-р Иванка Костова

РАЗБЕРЕТЕ СТОЙНОСТТА, КОЯТО ПРЕДЛАГАТЕ НА ВАШИТЕ КЛИЕНТИ 64

Доц. д-р Михаил Михайлов

ОДИТИНГ НА КАЧЕСТВОТО 86

Доц. д-р Петър Ненков

СЪЗДАВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА ВАЗОВСКИТЕ МАШИНОСТРОИТЕЛНИ ЗАВОДИ
КАТО ВОДЕЩО ПРЕДПРИЯТИЕ В БЪЛГАРСКАТА ОТБРАНИТЕЛНА ИНДУСТРИЯ..... 91

НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ И ОБЩЕСТВЕН РЕД

Проф. д-р Илин Савов

МЕТОДИ ЗА ПОЛУЧАВАНЕ НА ИНФОРМАЦИЯ
ЗА ПРАВОЗАЩИТНИТЕ И ПРАВООХРАНИТЕЛНИТЕ ОРГАНИ 97

Доц. д-р Иво Великов

КРАТЪК ОПИТ ЗА ДЕФИНИРАНЕ НА ТЕРОРИЗМА И ТЕРОРИСТИЧНИТЕ ЦЕЛИ..... 104

Докторант Деян Хаджийски

ЛИЧНА СИГУРНОСТ И СОЦИАЛНА СРЕДА..... 120

ОБРАЗОВАНИЕ

Доц. д-р Михаил Михайлов

ОСОБЕНОСТИ НА УПРАВЛЕНИЕТО НА КАЧЕСТВОТО НА ОБУЧЕНИЕТО ВЪВ ВИСШИТЕ УЧИЛИЩА.....	128

Нови книги

Чл.-кор. проф. д.с.н. Димитър В. Димитров

ЗА КСЕНОФОБИЯТА И СТИГМАТИЗИРАНЕТО НА РАЗЛИЧНИТЕ	134

Чл.-кор. проф. д.с.н. Димитър В. Димитров

ЗА ПРЕВРАТНОСТИТЕ НА СЪДБАТА И БЪЛГАРСКОТО КРУШЕНИЕ В МЕЖДУСЪЮЗНИЧЕСКАТА ВОЙНА ПРЕЗ 1913 Г.	136

CONTENTS

POWER AND POLITICS

Prof. Georgi Manolov, DPS

THE POLITICAL PROCESS 7

Assoc. Prof. Teodor Dechev, PhD, Ivaylo Popov

THE CRIMES IN BAKU IN 1918 AND THE RESONANCE ABROAD20

ECONOMY AND FINANCE

Assoc. Prof. Desislava Kostova-Pickett, PhD, Prof. Ivanka Kostova, PhD

UNDERSTAND THE VALUE YOU OFFER TO YOUR CUSTOMERS.....64

Assoc. Prof. Mihail Mihaylov, PhD

QUALITY AUDIT86

Assoc. Prof. Petar Nenkov, PhD

CREATION AND DEVELOPMENT OF VAZOV MACHINE-BUILDING PLANTS

AS A LEADING ENTERPRISE IN THE BULGARIAN DEFENSE INDUSTRY.....91

NATIONAL SECURITY AND PUBLIC ORDER

Prof. Ilin Savov, PhD

METHODS OF OBTAINING INFORMATION

ABOUT HUMAN RIGHTS ORGANIZATIONS AND LAW ENFORCEMENT AGENCIES97

Assoc. Prof. Ivo Velikov, PhD

A BRIEF ATTEMPT TO DEFINE TERRORISM AND TERRORIST PURPOSES 104

Deyan Hadzhiiski, PhD student

PERSONAL SECURITY AND SOCIAL ENVIRONMENT 120

EDUCATION

Assoc. Prof. Mihail Mihaylov, PhD

SPECIFICS OF QUALITY MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION 128

NEW BOOKS

Corr. mem. Prof. Dimitar V. Dimitrov, DSS

FOR XENOPHOBIA AND STIGMATIZATION OF DIFFERENT..... 134

Corr. mem. Prof. Dimitar V. Dimitrov, DSS

FOR THE VICISSITUDES OF FATE AND THE BULGARIAN TURMOIL

IN THE INTER-ALLIED WAR IN 1913..... 136

ПОЛИТИЧЕСКИЯТ ПРОЦЕС

Георги МАНОЛОВ*

This article discusses the essence of the political process as a scientific concept. In this sense, the specific phases of the development of the political process are specified depending on the specificity of its manifestation in different countries.

Процесите на управление са едни от ключовите изследователски обекти в съвременния мениджмънт, а специално в политиката те се свързват с модерните разбирания за политическата система. В контекста на нейното практическо функциониране тяхното проявление изцяло се базира върху характеристиките на политическия процес в днешните общества. Този процес (политическият) притежава собствени закономерности и специфики (родее се с други сродни категории и пр.), поради което се налага да разгледаме по-задълбочено както неговата същност, така и понятия като „политическа промяна“ и „политически преход“.

СЪЩНОСТ НА ПОЛИТИЧЕСКИЯ ПРОЦЕС

Понятието „процес“ (от лат. „processus“ – „продължение“, „придвижване“)¹ обикновено се характеризира в три аспекта: като определено движение, конкретен ход, ред за придвижване в собствено направление и пр.; като последователна смяна на състояния, стадии, еволюции, етапи и

* Авторът е професор, доктор на политическите науки, президент на Висшето училище по сигурност и икономика – Пловдив, преподавател в УНСС – София.

¹ Вж. **Речник** на чуждите думи в българския език. София: Наука и изкуство, 2000, с. 203.

т.н.; и като съвкупност от последователни действия за постигане на очаквани резултати в различни обществени сфери.

Изясняването на политическия процес като явление е продиктувано от няколко същностни обстоятелства: от необходимостта да се знае много повече за това кой и как управлява в демократичното общество; от потребността да има ясни правила и механизми за осъществяване на конкретни реформи в държавата и в обществото; и от обстоятелството, че хората винаги трябва да знаят защо се предприемат едни или други политически решения, какво целят те и т.н., т.е. да съществуват пълна прозрачност, гласност и яснота относно целенасочените действия на политическата власт.

По своя характер политическият процес представлява мащабен и полиаспектен феномен, което предполага използването на различни изследователски подходи – исторически, социологически, юридически, политологически, **системен** и редица други, сред които най-рационален се оказва системният. С този **подход**, който е въведен от **Д. Ийстън**, се изследва логиката на политическия процес в следните ключови измерения: интересите и потребностите на гражданското общество, получаващи външна изява и представителство чрез партиите, групите за натиск и масмедиите; генерирането на политически решения и предприемането на политически действия от институциите на законодателната и изпълнителната власт; достигането на резултатите от взетите решения до структурите на гражданското общество и генерирането на нови искания чрез принципа на обратна връзка и т.н.

В този контекст политическият процес директно е свързан с функционално-динамичните аспекти на самата политическа система, и преди всичко на връзката ѝ със социалната среда. Оттук произтича и разбирането, че **политическият процес** обикновено се разгръща на **две основни равнища (степени) – макроравнище и микроравнище**.

Първото, или **макроравнището** на политическия процес се определя като такъв ход на развитие, при който се реализира възпроизводството на самата политическа система под влияние на действащите върху нея фактори, което всъщност разкрива универсалнодинамичната ѝ характеристика (на системата). А на **микроравнище** под „политически процес“ следва да се разбира функционирането на разнообразни социални и политически субекти, или съвкупността от **различни субпроцеси**, развиващи се в рамките на цялата политическа система.

Казано най-общо, **политическият процес е съвкупност от действия, решения, техники, етапи и цикли, с помощта на които се „прави“ политика от основните субекти на този процес (държавните институции, политическите партии, групите за натиск)**. Или по същество политическият процес представлява глобална управленска технология (и инструментариум) за детайлно изучаване на властовите от-

ношения в контекста на обществено-политическата динамика за реализиране на конкретен тип управление. От тази гледна точка, както вече подчертахме, възникват редица съществени въпроси, отговор на които ни дава универсалният характер на системния подход. Именно с него могат да се обхванат целостта на политическия процес и обективно съществуващите многообразия от потребности и интереси, чиито носители са социалните групи. Това става в процеса на държавно волеобразуване, когато чрез агентите на различните социални групи под формата на афиширани искания съответните потребности и интереси се материализират в политически решения и действия. И обратно – на принципа на скачени съдове, т.е. на обратна връзка, резултатите от приетите решения предизвикват нови и нови искания, отново мотивирани от едни или други потребности и интереси.

В рамките на политическия процес се развиват реално и могат да се обособят условно неговите **основни етапи**: първият е изучаване и представяне пред институциите на властта на политическите интереси на социалните групи и гражданите; вторият е свързан с приемането на политически решения, в които са концентрирани държавната и колективната политическа воля; и третият се отнася до реализацията на политическите решения като резултат от усилията на всички субекти на политическия процес (тези етапи са обвързани с технологията за поставяне на конкретен политически проблем).

Подобна процесуална логика обаче не протича стихийно (ако, разбира се, политическите субекти отговарят на изискванията), защото в рамките на политическия процес са налице и се проявяват няколко **основни характеристики**. Тези характеристики (или елементи) са:

а) **рационалност** – преследване на предварително начертани конкретни (близки и далечни) цели;

б) **динамичност** – в зависимост от взаимодействието на индивидите, организираните групи и институциите и активността помежду им;

в) **цикличност** – всяко политическо решение и действие се извършва в определени фази и етапи, довеждащи до нов, следващ цикъл;

г) **наситеност** с форми на политическата дейност – избори, стачки, демонстрации, консултации, митинги, бдения и т.н.;

д) **результатност** – позитивните или негативните резултати от древността до днес като главен показател за ефективността на политическия процес във всички обществени сфери – икономическата, социалната, духовната и др.

Както изтъкнахме, в хода на политическия процес водеща роля заемат **субектите на политиката**, или непосредствените участници в този процес – социалните групи, политическите партии, медиите и институциите на държавната власт. Така в границите на политическия процес се проявяват и развиват редица същностни проблеми: **1) политическа со-**

циализация – издигане на членове на обществото от социалните групи в качеството им на субекти на политиката; **2) политическа институционализация** – развиване на разнообразни форми на политическа дейност от т.нар. „материални агенти“ (т.е. съответните структури, организации и пр.); **3) представително упражняване на държавната власт** – създаване и функциониране на държавните институции (законодателни, изпълнителни и съдебни) чрез определяне на правомощията им за взимане на политически решения; и **4) осъществяване на обратна връзка** – информация за извършената (или не) политическа промяна² като резултат от взетите политически решения и действия на съответните държавни институции.

В различните държави по света политическите процеси се отличават със своеобразен характер, степен на динамичност, национална специфика и пр. В този смисъл основните **разновидности на политическия процес** могат да се диференцират в следния порядък:³

1) Регионални и глобални – обуславят се от развитието на политическия живот в съответните национални държави, отделни региони и глобално в света. Така например един или друг регионален политически процес може да въздейства дори на общия ход на световната политика, както е в момента с главоломния бежански и мигрантски поток в Европа като резултат от войната в Сирия.

2) Преходен (или вътрешносистемен) – такъв процес, при който се налага дълбока, коренна промяна в обществото, където са необходими радикални изменения в характера на политическата система и нейните водещи институции – парламента, правителството, президента и др. Такива са политическите процеси на смяна на тоталитарните с демократични политически системи в „соцстраните“ от Централна и Източна Европа (през 90-те години на XX век).

3) Стабилен или кризисен – развиват се в зависимост от това дали се правят еволюционни (мирни) реформи или кризите прерастват в тежки социални конфликти (немирни) от типа на въстания, преврати, революции и др. За отбелязване е обаче, че и еволюционните, и революционните (политически) процеси могат да решат социалните проблеми, колкото и противоречиво да е това (например Октомврийската революция в Русия през 1917 г. и реформите н Фр. Д. Рузвелт в САЩ след 1936 г.).

4) Легални и нелегални политически процеси – зависят от наложената политическа култура, доминиращите ценности и норми, историческите и политическите традиции и т.н. Това определя и характера на политическия процес, доколко се опира на законността или незаконност-

² Вж. **Политология**. Четвърто преработено и допълнено издание. София: Стопанство, 2001, с. 266 – 270.

³ Вж. **Политология**. Москва: Проспект, 2011, с. 296 – 297.

та във всички обществени сфери. А оттук дали режимът е демократичен, тоталитарен, авторитарен и пр.

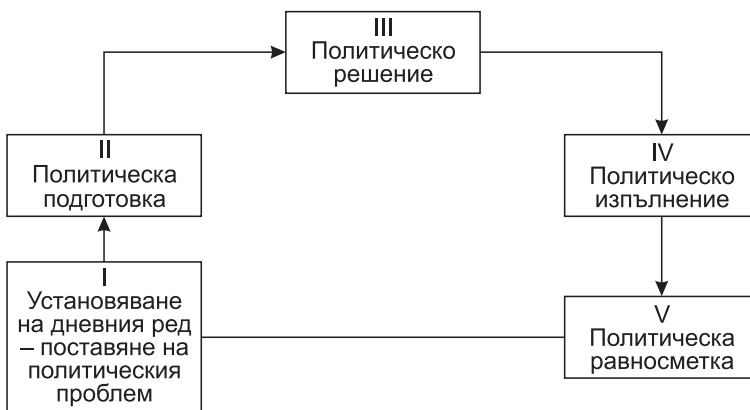
ФАЗИ (ЦИКЛИ) НА ПОЛИТИЧЕСКИЯ ПРОЦЕС

Фазите на протичане на политически процеси и действия се наричат „**политически цикъл**“ („**policy cycle**“), като един от първите модели на фазово развитие на политическата дейност е формулиран от **Харалд Ласуел**. Според него политиката като решаване на проблеми минава през следните основни фази:

- 1) Събиране и обработка на знание (Intelligence)
- 2) Насърчаване на избрани алтернативи (Promotion)
- 3) Решение за дадена политика (Prescription)
- 4) Осъществяване на избраната политика (Invocation)
- 5) Прилагането ù чрез администрацията (Application)
- 6) Завършване на процеса (Termination)
- 7) Оценка с оглед на първоначално поставената цел (Appraisal)⁴

Една от отличителните особености на **политическия процес** е тази, че дейността на всички участници в него преминава през **пет фундаментални фази** (Вж. Схема № 1).

Схема № 1. Фази на правене на политика (в политическия процес)

Източник: Янков, Г. Политология (държавна публична власт). София: Стопанство, 2011, с. 107.

Първата фаза е поставянето на политическия проблем, с което се преследват важни цели и задачи – степенуването на политическите проб-

⁴ Цит. по: **Учебник** по политически мениджмънт 1. София, 2012, с. 23.

леми (от различните социални области) по важност; изясняването на процедурите, подходите и механизмите за решаването на всеки конкретен въпрос (и проблем); уточняването на институционалното равнище (централно или местно), където да се постави проблемът; както и определянето на органите, имащи прерогативи да го реализират практически, и т.н.

Втората фаза е предварителната **политическа подготовка**. С нея се цели постигането на оптимална степен на представителност при подготовката за вземане на решение. Тя обхваща разнообразни дейности, свързани с изясняването на едни или други мнения и становища по конкретни въпроси, и включва редица форми – консултации, срещи на експерти, подготовка на програми, платформи и т.н. За отбелязване е, че тук се включват не само специализираните екипи от експерти технократи, но и резултатите от общественото мнение, исканията на групите за натиск, становищата на партии, държавни институции и пр.

Третата фаза е непосредственото **вземане на политическо решение**. Това е най-важната фаза на политическия процес. Защото тя е прерогатив преди всичко на висшите държавни органи – парламента, правителството и др., които юридически са оторизирани да приемат всички нормативни актове – от законите до конкретната и по-несъществена заповед.

Четвъртата фаза е **политическото изпълнение**. Обикновено тази циклична фаза много често се подценява, но тя е много съществена, тъй като от нейното развитие или забавяне зависи постигането на поставената цел. Същевременно това е главният показател за политическата пригодност (или непригодност) на всеки управленски екип.

И **последната фаза** в процеса на „правене“ на политика е **политическата равностметка**. Тук се извършва съпоставка между постигнатите резултати и поставените цели, на базата на което се правят изводи и обобщения за подобряване на политическата дейност. Що се отнася до политическите елити, оценката им се дава чрез вота на избирателите, независимо как самите те (елитите) се оценяват.

Разбира се, движението на политическия процес протича по различен начин в дадено общество и се влияе от множество допълнителни фактори: от удовлетвореността на интересите на социалните групи, от зрелостта на политическите субекти, от типа на политическата система (демократична или недемократична), от политическите традиции и мн.др. А това изисква да прецизираме по-конкретно и смисъла на понятието „политическа промяна“, доколкото непосредствено засяга дотук разглеждания въпрос.

УПРАВЛЕНИЕ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ПРОМЯНА

Още в началото ще подчертаем, че промяната е нещо, което много трудно се поддава на точна научна определеност. Няма да пропуснем да

изтъкнем обаче, че сред множеството скрупулезни дефиниции за политическата промяна Г. Алмънд (в труда си „Сравнителни политически системи“, 1956 г.)⁵ не само определя това понятие, но и разработва цялостна съвременна концепция по този въпрос, чиято същност накратко ще изразим в следните теоретични пунктове: **първо**, Алмънд определя политическата промяна по особен начин, защото той говори само за такава **промяна, която води до качествено нов тип изменения в съществуващата политическа система; второ**, основната теза, която американският политолог развива, е тази, че **една политическа система се променя** само тогава, **когато** в резултат на своето реформиране тя **придобива нови функции** и способности според конкретната социална (вътре в страната) и международна (извън страната) ситуация; **трето**, тези нови функции могат да се придобият, ако в процеса на **политическа модернизация** се решат неизбежните ѝ проблеми като интернационалната акомодация, вътрешната интеграция и гражданското участие; и **четвърто**, Г. Алмънд предлага и нов тип оценъчен подход за идентифициране (или не) на политическата промяна в зависимост от придобитите (нови) функции на анализирания от него седем вида различни политически системи.

Общият извод, който американският учен Г. Алмънд прави като заключение, е, че **демократичните политически системи са най-податливи и благодатни за промени**, защото техните структури са много по-гъвкави и автономни и съответно могат по-бързо да се адаптират във функционално отношение.

Въпреки ценните изводи и обобщения относно категорията „политическа промяна“ (в горната концепция) трудностите при нейното определяне не спират дотук, тъй като (при всяка промяна) е необходимо да се отчита още и политическата стабилност, и политическата социализация, и политическата ситуация и пр., т.е. всичко онова, което произтича от **теорията за системите**. Според нея (теорията) функционалното състояние на определен феномен предполага най-напред наличието на дадено явление (политическа промяна), което да бъде обяснено, след това конкретна система (политическа), в която да протича това явление, и накрая обяснение на последиците от явлението за развитието на общата система.

Сериозни размишления за същността на политическата промяна ни предлага Д. Ийстън (в книгата си „Политическата система“), който успешно адаптира **теорията за равновесието и стабилността** при анализа на съвременните политически системи.⁶ За него самата политическа промяна е въпрос на възможност или невъзможност за оценяване на системата независимо от съществуващото напрежение и евентуалните загуби, които тя претърпява. Това – първоначално. Друго – реалната възможност

⁵ Вж. **Политология...** 2001. Цит. същ., с. 264 – 265.

⁶ Вж. пак там, с. 267 – 268.

за оцеляването на системата той (Ийстън) нарича „упорство“ с цел да го разграничи от понятието „поддържане“, което според него е много поинертно и натоварено с консервативни измерения (защото „упорството“ включва както стабилността, така и промяната, „надхвърляйки“ теорията за равновесието). Следващо – политологът въвежда и т.нар. „критически променливи“, които позволяват да се държи сметка за сложните взаимоотношения между средата и системата (и обратно), където те, взаимодействията, се свеждат до показателите „решения“ (прехвърлянията от системата в обществената среда и в друга система, т.е. това, което е извън нея) и „потребление“ (онова, което съответства като заявки към системата, идващи от социалната среда). И последно – Д. Ийстън смята, че функционирайки като механизъм, политическата система задължително се нуждае от някакво предпазно средство, наречено от него „ретрозахранване“, което е основно свойство на системата, позволяващо ѝ да се противопостави на напрежението. По такъв начин механизмът на ретрозахранването позволява на властите да узнават кои са най-важните проблеми както в самата среда, така и в политическата система; да се „напипват“ потребностите и подкрепата на членовете на системата; и да се усеща постоянно ефектът, който политическата система неизбежно поражда посредством взетите вече решения. Или, както авторът обобщава, напреженията в политическата система могат да възникват както в самия продукт (решенията), така и в потреблението, което само по себе си е предпоставка за развитието на някаква промяна, без значение каква е тя.

На феномена „политическа промяна“ специално внимание отделя българският политолог **Ел. Симеонова**, която по-специално формулира пет основни емпирични **индикатора** на тази промяна: **1) насоченост на промяната** – към ценностите, правилата и функционирането на системата (политическата), нейната структура или средата, в която тя функционира, както и към типа на съответните отношения в тази система; **2) източници на промяната** – външни, или такива стимули, произтичащи от физическата или външната за политическата система среда, и вътрешни, т.е. стимулите, които самата система поражда с всеки свой отговор на външната среда; **3) фактори на промяната** – идеологиите, околната среда и технологичният напредък; **4) равнища на промяната** – институционално (засяга официалните отношения) и индивидуално (засяга неофициалните отношения); и **5) форми на промяната** – ненасилствена (еволюционна) и насилствена (революционна).⁷ Тези индикатори имат важна практическа насоченост, с чиято помощ се цели професионалното „замерване“ на различни политически процеси и измененията, които настъпват

⁷ Вж. **Симеонова**, Ел. Политическият риск. Анализ, оценка, управление. София: Св. Кл. Охридски, 2013, с. 187 – 191.

в тях, включително и индикирането на степента на политическия риск в границите на тяхното провеждане.

Проблемът за политическата промяна е твърде комплициран и поради това неговото изследване изисква много по-задълбочен анализ от гледище на теорията на равновесието и на концепцията за политическата култура, на които няма да се спираме по-подробно тук.

Независимо от това обаче мимоходом ще отбележим, че **политическата промяна най-общо представлява смяна на една ситуация с друга (в повечето случаи с нова), вследствие на което се извършват радикални социални промени, сменят се стари с нови режими и т.н.** На свой ред оценката на всяка политическа промяна е в пряка зависимост от редица и разнообразни подходи от тези или онези политически лидери и субекти, което още повече усложнява теоретичното изясняване на понятието. Тоест става дума за прилагането на различни оценъчни критерии, зависещи от компонентите на политическата система, от ценностите, традициите и нормите в обществото и въобще от всичко, което е в миналото, а трябва да се пречупва с показателите на промяната, или на новото.

И все пак известният учен **Леонардо Морлино** разработва интересен **модел на измеренията на политическата промяна** в седем аспекта – начин, дълбочина, направление, съдържание, време, място на започване и историческа ситуация (*Вж. Таблица № 1*).

Таблица № 1. Модел за измеренията на политическата промяна

Основни критерии	Видове промени	
1. Начин – последователност, етапност на процеса	Непрекъсната (извършва се в съответствие с утвърдени процедури)	Прекъсната (нарушаване на нормите)
Използвани средства	Мирна	Насилствена
Синхронност на промяната на всички равнища или отсъствието на такива	Уравновесена	Неуравновесена
2. Дълбочина – степен на обхват на явлението от промяната, интензивност на процесите	Основна	Странична
3. Направление – наличие на крайна цел или отсъствие на такава	Ориентирана	Неориентирана
Посоки на промяната, количество и еволюция	Разширяваща се	Свиваща се

4. Съдържание – новаторство	Новаторска	Неноваторска
5. Време – продължителност, темпове	Ускорена	Бавна
6. Място на започване – значение на вътрешните и външните фактори за началото на промяната спрямо политическата система	Вътрешна	Външна
7. Историческа ситуация – принадлежността („вписването“) на промяната на системата в определен исторически момент в световното развитие	Исторически определена	Исторически неопределена

Източник: Политология. София, 2001, с. 271.

Параметрите на промяната в модела на Л. Морлино притежават немалко научни качества и той (моделът) е много популярен в литературата. Но най-съществените качества на този модел са неговата всеобхватност и многоизмеримост, които във вътрешен (структурен) план в значителна степен детайлизират особеностите и промяната на политическата система (на преходните общества), при това от генезиса на промяната през историческите етапи та чак до външнополитическите резонанси.

Когато разглеждаме аспектите на промяната в контекста на политическия процес, неизбежно възниква още един теоретичен въпрос: Каква е същността на **термина „преходен период“**? Научното уточняване на посочения въпрос никак не е излишно, особено на фона на общите, и в повечето случаи повърхностни, становища, свързани с неговото третиране. Още повече че специално в държавите от Централна и Източна Европа (извършвали преход) се срещат цяла амалгама от понятия, термини и обозначения, привнесени от западната практика, които, макар и верни, невинаги са приложими за преходните условия. Такива са например успехите на испанския и гръцкия преход към демокрация, непрекъснато цитирани у нас, като почти винаги се забравя, че в тамошните общества (в Гърция например) диктатурите са били авторитарни, а не тоталитарни. Освен това втори път се забравя безусловният факт, че и в Гърция, и в Испания никога не е имало тотално одържавена (държавна) собственост, което коренно променя характера и продължителността, пък донякъде и научния смисъл на понятието „преходен период“.

Така или иначе обаче проблемите на прехода⁸ в съвременната западна политология получават богата разработка на базата на „преходните модели“ в т.нар. „трудни средиземноморски демокрации“, или в държавите от Южна Европа (Испания, Португалия и Гърция), извървели вече пътя към повторно прераждане на демокрацията. Ето и няколко по-авторитетни мнения по този съществен и за настоящата българска действителност въпрос.

Според испанския политолог **Х. Сантамария** понятието „преход“ може да се определи като „процес на промени, с чиято помощ съществуващият по-рано режим се заменя с друг“, при които (промени) се извършва замяна на ценностите, нормите, правилата, институциите и пр. Или, развива се такъв процес, при който се установяват порядките на демократичните политически системи. Това, разбира се, е вярно, но все пак е твърде общо като научна формулировка.

Интересно е и едно друго виждане за края на преходния период, разработено от политолозите **Х. Линц** и **Ал. Степан**, според които, за да се отчете, че преходът към демокрация е завършен, са необходими три условия: съществуване на правителство, съставено след свободни избори; възможност това правителство да упражнява собствената си власт, изготвяйки политическа програма; както и реална възможност то (правителството) самостоятелно да реализира политическата си власт, без да я разделя с други субекти (коалиционни партньори и т.н.). Следователно критерият за демократичността на даден режим е наличието на излъчено правителство от свободно избран парламент, което е съществен, но едва ли единствен и определящ показател за някаква завършеност на прехода.

Не бива да пропускаме и още едно важно становище, което се опира на определена логика на събитията в протичащите процеси на демократизация в редица южно-, централноевропейски и латиноамерикански държави, при което учените **А. Пшеворски**, **Х. Линц** и **А. Степан** (както и други) диференцират етапите на промяната на два основни – либерализация (като фаза на учредяване) и демократизация (фаза на консолидация). Според тях тези етапи се проявяват почти във всички държави, които извършват преход, разбира се, с присъщите им нюанси и различия в стартовата база, от която тръгват.⁹

Трябва да се каже, че изложените (по-горе) постановки притежават своите ценни страни, особено като имаме предвид, че изхождат от опити на други държави при други (социални, икономически и политически) условия, и най-вече при друга социална специфика и друга политическа ситуация. Затова и въпросът, който тутакси изниква, е преди всичко да се изведе определение за преходния период, след което евентуално да се

⁸ Тези проблеми получават широки тълкувания в теоретичните модели на прехода, разработени от Д. Ръстоу, О'Донер, Л. Даймънд, Ф. Шмитер и др.

⁹ Вж. подробности за тезите на посочените автори във: **Политология...** Чит. съч., с. 274 – 275.

анализира и прогнозира при какви по-точно обстоятелства да отчетем и неговия позитивен край.

От тази гледна точка **преходният период в най-общ аспект представлява продължителен процес на глобална трансформация на обществото от диктаторски политически режим (авторитарен или тоталитарен) към демократичен при строго отчитане на конкретните обективни и субективни фактори, при които се развиват различните държави и народи** (пазарна – непазарна (планова) икономика, плурализъм – неплурализъм и т.н.). А **главното съдържание на „политическия преходен период“** по-конкретно включва: 1) конституционно регламентиране на принципите на демократичната (политическа) система, включително и приемане на нова конституция; 2) демонтиране на старите и установяване на нови политически структури и институции въз основа на разделението на властите; 3) редовно произвеждане на законни избори и конструиране на представителни държавни органи чрез плуралистичен граждански вот; 4) развитие и функциониране на цивилизована многопартийна система (от западен тип), съставена от равнопоставени политически формации при конкуренцията им за властта; 5) гарантиране на гражданските права на хората съобразно общоприетите международни норми; и 6) формиране на нов тип политическа култура, изповядваща общочовешките ценности и идеали.

В този смисъл политическата промяна трябва да се схваща като широкообхватно понятие, валидно както за демократични, така и за недемократични държави (в преход), макар че по своето съдържание моделът на Морлино повече клони към държави, извършващи преход към демокрация. Защото например едва ли бихме нарекли крушението на италианските политически партии през 1992 г. преходен период към демокрация (в току-що изложения смисъл). По-скоро в Италия се извършват политическа промяна и обновление в рамките на демократичната плуралистична система, тъй като там Мусолиновият тоталитаризъм отдавна е изпратен на историческото бунище за разлика от Сталинския, чиито „призрачни остатъци“ все още бродят в социалното пространство на някои от бившите „социалистически“ държави.

Следователно управлението на политическата промяна (и преход) като политически процес се отличава преди всичко със своите специфики, които зависят от характера на извършваната промяна. Защото, например когато се правят дълбоки изменения в отделни сектори в демократични общества, начинът на протичане на политическия процес е един, докато при глобална трансформация от тоталитарно (авторитарно) общество към демократично – съвсем друг. Тоест разгръщането на управлението на политическия процес при коренни социални промени е различен в отделните държави, но и много динамичен като проявления, когато се реализират фазите на този процес. С други думи казано, общите

правила, закономерности, фази, цикли, етапи и т.н. се спазват, но в условията на собствена специфика и обикновено голяма динамичност и интензитет на протичащите процеси, които в повечето случаи са нееднолинейни, непредсказуеми и непредвидими.

Литература

1. **Испанският** преход към демокрация. Политическият процес. София, 1992.
2. **Канев, Д., Н. Ралева, М. Йорданова, А. Рангелов и др.** Политическата стабилност при прехода към демократично общество. – В: *Политически изследвания*, бр. 1, 1992.
3. **Коларова, Р.** Теории за прехода и модели на преход: сравнителен анализ на процесите на демократизация. – В: *Политически изследвания*, бр. 4, 1996.
4. **Манолов, Г.** Въведение в политическата наука. Пловдив: Паисий Хилендарски, 2013.
5. **Политология.** Четвърто преработено и допълнено издание. София: Стопанство, 2001.
6. **Политология.** Москва: Проспект, 2011.
7. **Радев, Д.** Правни основи на демокрацията. София: Сиела, 2009.
8. **Сартори, Дж.** Теория на демокрацията. Книга I. София, 1992.
9. **Симеонова, Ел.** Политическият риск. Анализ, оценка, управление. София: Св. Кл. Охридски, 2013.
10. **Тофлър, А. и Х.** Новата цивилизация. Политиката на третата вълна. София: Обсидиан, 1995.
11. **Управление** на промяната и прехода. Harvard Business Essentials. Сборник. София: Класика и стил, 2005.
12. **Учебник** по политически мениджмънт. 1. София, 2012.
13. **Янков, Г.** Политология (държавна публична власт). София: Стопанство, 2011.
14. **Almond, G.** Comparative political systems. – In: *Journal of politics* gainesville, Vol. 18, № 3, 1956.
15. **Lipset, S. M.** Political Man. The Social Busses of Politics. Baltimore, Maryland, 1981.

ПРЕСТЪПЛЕНИЯТА В БАКУ ПРЕЗ 1918 Г. И ОТЗВУКЪТ В ЧУЖБИНА

Теодор ДЕЧЕВ*
Ивайло ПОПОВ**

The text concerns a case study of an act of extreme violence in Baku in March 1918. Bolshevik troops, together with the paramilitaries of the Armenian socialist and nationalist Dashnaksutyun party attacked the Muslim districts of Baku. The victims are estimated between 3000 and 12000. The estimation of 3000 victims is given by the leader of the Bolsheviks – Stepan Shaumian and it concerned only the first two days of the battle and the area of the center of the city of Baku. The historical, ethnical and political contexts of the Baku massacre are analyzed in the text, together with the motivation of the Bolshevik leaders and personally of Stepan Shaumian for such a bloody approach against the Azerbaijan Muslims. A set of thirty documents, which cover the whole correspondence between Lenin and Shaumian for the period 7 (20) October 1917 – 2 July 1918 is attached. Most of them are not familiar to the public and are presented in Bulgarian for the first time. The conclusion is that the aim of the Bolsheviks and personally of Shaumian was to sabotage the announcement of the independence of the Transcaucasus and to keep the control of Soviet Russia on Baku and on the oil industry there. Following his aim he created a tactical alliance with the Dashnaksutyun party. This way he gained two profits – got a strong military support and contradicted the Armenian and Azerbaijan main national forces – the Dashnaksutyun party and the Musavat party. The Dashnaksutyun party played the role of the „useful idiots“, following Lenin’s specific way of expression.

Предложеният по-долу текст е част от изследване на крайните форми на жестокост, проявявани по време на военни действия в най-ново време. Той е резултат от продължителна по време съвместна работа на двамата автори. Написаното по никакъв начин не трябва да се приема като опит за създаване на негативно отношение към арменците, където и да живеят те – в Армения, в Нагорни Карабах или в България. Също така по

* Авторът е доцент, доктор във Висшето училище по сигурност и икономика – Пловдив.

** Авторът е студент магистърска програма във Висшето училище по сигурност и икономика – Пловдив.

никакъв начин не бива да се търси каквато и да е връзка между публикацията и неотдавнашното посещение на президента Румен Радев в Армения.

Изследването на днешните конфликти в „горещи точки“ като Закавказието неминуемо изисква връщане към минали събития, които са създали далече отиващи във времето стереотипи на взаимна ненавист между отделните закавказки народи, особено между азербайджанците и арменците. Тази година, на 31.03.2018 г., се навършват 100 години от драматични събития, станали известни в историята под невинното название „мартенски събития“ от 1918 г. в Баку. Всъщност става дума за съчетание на векторите на гражданската война и етническото противопоставяне в Баку, където болшевиките начело със своя лидер Степан Шаумян (изключително интелигентна личност, която едновременно с това може да бъде определена като истинска демонична натура) в съюз с арменската партия „Дашнакцутюн“ извършват погром над азербайджанското население и над най-влиятелната азербайджанска партия „Мусават“. Тази акция довежда до многохилядни жертви и огромни разрушения. Тя остава в историческата памет и на азербайджанците, и на арменците с всички негативни ефекти, които биха могли да бъдат причинени.

БАКУ – ГРАД НА ПЪСТРА ПОЛИТИЧЕСКА, ЕТНИЧЕСКА И СОЦИАЛНА МОЗАЙКА

Може би е изненадващо за някои читатели, но в навечерието на Февруарската революция в Русия Азербайджан съвсем не е някаква „периферия“, далече от кипежа на обществената мисъл или пък от бурните политически промени, започнали в навечерието на революцията от 1905 г. Космополитният в определена степен град Баку е бил един от най-важните индустриални центрове на Русия. В него се е формирала мощна предприемаческа прослойка, свързана не само с нефтената индустрия, но и с други отрасли на тежката и леката промишленост, както и с търговското корабоплаване. Формира се и достатъчно солидна интелигенция, сред която азербайджанците съвсем не са на заден план. В Азербайджан са налице всички течения, които бихме могли да очакваме в условията на бързо набираща скорост многопартийна система – различни социалдемократически и социалистически фракции (меншевики, есери, мюсюлмански социалисти и болшевики); националдемократи, произхождащи от социалдемократическите среди и „слезли от влака на социализма на спирка „Независимост“, както беше казал на времето маршал Пилсудски (точно такъв е профилът на лидерите на партията „Мусават“); също така на пръв поглед консервативни мюсюлмански формации, които обаче стоят здраво на позициите на конституционализма и в общоимперски план поддържат Партията на конституционните демократи (кадетите). Цялото това политическо многообразие идва съвсем не само от руското и арменското население в Баку. Сред азербайджанците са представени споменатите по-горе

политически течения в цялото им многообразие. Още до Февруарската революция в Азербайджан вече има школувани политици, които са преминали през четирите имперски парламента, през четирите състава на Държавната дума, заседавали до Февруарската революция през 1917 г. Впрочем през 1918 г. в Азербайджан ще се роди първата демократична и парламентарна република в мюсюлманския свят. Почти всички азербайджанци, които са били избирани в състава на четирите Държавни думи на Руската империя до февруари 1917 г., ще се включат впоследствие и в азербайджанския парламент. Азербайджан ще стане и първата мюсюлманска държава, където жените имат равни права с мъжете, включително и в политическия живот.

ПОЛИТИЧЕСКАТА И ГЕОПОЛИТИЧЕСКАТА СИТУАЦИЯ В ЗАКАВКАЗИЕТО СЛЕД ФЕВРУАРСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ И СКЛЮЧВАНЕТО НА МИРА В БРЕСТ-ЛИТОВСК

Мнозина историци, между които и азербайджанският историк Айдын Балаев, отбелязват, че след Октомврийската революция в Закавказието, в т.ч. и в Баку, възниква властови вакуум. [2] Всъщност по-точната формулировка би трябвало да е, че в Закавказието пламва яростно противопоставяне между желанието на болшевишката власт да задържи контрола над този регион и стремежа на закавказките народи да излязат от колониалното положение, в което са се намирали в рамките на Руската империя. Точно по това време в Тифлис (днес Тбилиси) т.нар. „Закавказки комисариат“ свиква Закавказкия сейм. Закавказкият комисариат сам по себе си представлява коалиционно правителство на Закавказието, създадено в Тифлис на 15.11.(28.10.)1917 г. То идва на мястото на Особения закавказки комитет, създаден от Временното правителство на Русия за управление на Закавказието след Февруарската революция. В Закавказкия комисариат участват грузинските социалдемократи меншевики, социалистите революционери (есерите), арменската партия „Дашнакцутюн“ и азербайджанската партия „Мусават“. Арменската революционна федерация „Дашнакцутюн“ се самоопределя като социалдемократическа партия, а създателите на партията „Мусават“ също са бивши социалдемократи. Закавказкият комисариат функционира до 26.05.1918 г. На 12(25).01.1918 г. Закавказкият комисариат взема решение за свикването на Закавказки сейм като законодателен орган на Закавказието. Сеймът се събира в Тифлис за първи път на 10(23).02.1918 г. В него влизат членовете на Учредителното събрание (Всероссийское Учредительное собрание), избрани на територията на Закавказието и от представители на политическите партии от същия регион. Председател на Сейма е грузинският социалдемократ меншевик Николай Семьонович Чхеидзе. В декларацията на Закавказкия комисариат от 18.11.(1.12.)1917 г. се е посочвало, че Сеймът ще действа само до свикването на Всеруското учредително съб-

рание, а в случай на невъзможност последното да бъде свикано до провеждане на конгрес на членовете на Учредителното събрание от Закавказието и кавказкия фронт. Образно казано, Закавказкият сейм е бил от тези временни органи, които най-често излизат твърде дълготрайни. Закавказкият сейм е ужасен трън в очите на болшевиките, особено на тези в Баку, които искат по всякакъв начин да провалят обявяването на независимост на Закавказието от страна на омразните им конкуренти – различните социалдемократически фракции и мусаватистите. Противопоставянето на дейността на Закавказкия сейм е основен движещ мотив в понататъшната дейност на болшевиките и на лидера им в Баку Степан Шаумян. Става така, че по-голямата част от Закавказието се контролира от Закавказкия сейм, а град Баку и околностите му заедно с изключително важната нефтена промишленост – от Бакинския съвет. В него са доминирали болшевиките и есерите от различни фракции. Сред лидерите на местните болшевики водеща роля са играели етническите арменци начело със Степан Шаумян, който е бил последователно председател на Бакинския съвет и извънреден комисар по кавказките въпроси. Частите на Червената армия, подчинени на Бакинския съвет, също са се състояли в много голяма степен от арменци. Балаев твърди също така, че част от командирите на Червената армия в Баку са били членове на „Дашнакцутюн“. Той посочва като примери началник-щаба на Червената армия в Баку, бившия полковник от царската армия З. Аветисов. Трета бригада на Червената армия е командвана от друг дашнак – Амазасп Срвантцян. [2]

Според американския историк М. Смит арменските войници, помейки геноцида над своите сънародници в Турция от 1915 г. и виждайки продължаващите жестокости от страна на турската армия, се връщали в Армения за защита на арменското население. Войнстващият национализъм на арменските дашнаци е бил в основата на тяхната идеология. Отстъпващите войски, разбиращи събитията „посвоему“, се почувствали, сякаш са попаднали в капан между турската армия и местните мюсюлмани, които се възприемали като „пета колона“. Мюсюлманското население, което като цяло е било лоялно към Руската империя през годините на Първата световна война, сега е започнало да се въоръжава за самоотбрана и, общо взето, е очаквало турците като освободители, с което „потвърждавало прогнозите на своите противници“. Тези условия са подготвили почвата за мартенските събития, когато подчиняващите се на Съвета руски и дашнакски въоръжени сили са се опитали да установят контрол над бакинските улици и са се сблъскали с въоръжените мюсюлмански групи. [9]

Мартенските събития започват, след като Бакинският съвет без всякакви основания разоръжава и задържа малък азербайджански въоръжен отряд, пристигнал в качеството на почетен караул за погребението на сина на азербайджанския милионер Гаджи Зейналабдин Тагиев. [9] [14] [19: 116 – 118]

На 27(15).03.1918 г. на парахода „Евелина“ от Ленкоран (Лянкяран) в Баку пристига отряд от около петдесет офицери и войници, сформиран от Бакинския мюсюлмански национален комитет на Ленкоранския конен дивизион начело с генерал Талъшински. Те смятали да участват в погребението на своя другар по оръжие и по служба, сина на Гаджи Зейналабдин Тагиев – Мамед Тагиев, който бил убит по време на сблъсъците между мюсюлмански и руско-арменски отряди в град Ленкоран (Лянкяран). След погребението на Мамед Тагиев те възнамерявали да отпътуват обратно със същия параход за Ленкоран на 29(17).03.1918 г. Но ръководството на Бакинския съвет не разрешило на кораба да отплува и поставило ултиматум на военните мюсюлмани да предадат оръжието си в срок от 24 часа. Военнослужещите от Ленкоранския дивизион решили да не нагнетават обстановката и на 30(18).03.1918 г. се съгласили да предадат оръжието си. Този акт на благоразумие обаче предизвикал огромно възмущение сред мюсюлманското население на града. Мюсюлманите приели тези действия като гавра с паметта на убития Мамед Тагиев и подигравка със скръбта на баща му. Също така те разтълкували станалото като провокация, защото към останалите многобройни етнически и партийни въоръжени формирования в Баку не било предявено подобно искане за разоръжаване. В различни части на града на 30(18).03.1918 г. започнало спонтанно издигане на барикади и митинги, които излизали с искания да се върне иззетото оръжие на ленкоранските военни. В противен случай, смятали участниците в митингите, е трябвало да се разоръжат и останалите етнически и партийни паравоенни формирования. [9]

В името на изчерпателността, трябва да се отбележи, че съществува и друга версия за избухването на конфликта. Всъщност това е старата версия на съветската историография, за която избиването на хиляди мюсюлмани от бакинската градска беднота някак си „не се вписва“ в теорията на класовата борба. Затова десетилетия наред се полагат огромни усилия, за да се обясни мартенското клане в Баку с конфликт около разоръжаването на т.нар. „Дива дивизия“. Всъщност истинското име на това кавалерийско съединение е Кавказка туземна кавалерийска дивизия. Тя се е състояла от три бригади с шест конни полка. От тях само един полк се е състоял от азербайджанци и той е бил част от Втора бригада на дивизията. Останалите полкове са били кабардински, дагестански, чеченски, черкезки (в него са се сражавали черкези, абазини, абхазци и карачаевци) и ингушки. Към дивизията са били придадени още една осетинска пехотна бригада и 8-и Донски казашки артилерийски дивизион. Във всеки конен полк е имало по 22-ма офицери, трима военни чиновници, един полкови молла, 575 конници и още 68 нестроеви ездачи. Това може да ни даде представа за каква „страшна сила“ става дума. Азербайджанският полк на „Дивата дивизия“ се е завръщал по родните места на бойците, за да бъде демобилизиран според условията на Брест-Литовския мир, а и в съответ-

ствие с Декрета за мира на болшевишката власт. Освен това основната част от кавалеристите е била съсредоточена именно в град Ленкоран, където те разоръжили известен брой руски войници. В тази схватка, която е била без каквото и да е стратегическо или дори тактическо значение, един от малкото загинали бил синът на Гаджи Зейналабдин Тагиев – Мамед Тагиев. Действително и съветските историци, а и самите бакински болшевики отдават огромно значение на присъствието в Баку на подразделения на т.нар. „Дива дивизия“. Както ще видим по-късно, изтеглянето на подразделенията на азербайджанския кавалерийски полк е едно от условията за примирие от болшевишкия ултиматум, отправен към азербайджанците и партия „Мусават“ след началото на боевете в Баку и погрома над мюсюлманското население там.

Към тази версия се придържат и неколцина западни автори, като Питър Хопкърк. Неговата хипотеза е, че ръководителят на бакинските болшевики Степан Шаумян е успял да създаде коалиция между болшевиките, арменците (в лицето на Арменския национален съвет и на партия „Дашнакцутюн“) и мюсюлманите (в лицето на партия „Мусават“). Според него обаче равновесието между тези три страни било крайно неустойчиво. Мюсюлманите изпитвали силно безпокойство от въоръжаването на арменците от страна на англичаните, които ги толерирали. Затова според Хопкърк мюсюлманите се обърнали за помощ към единоверците си и на пристанището в Баку започнали да пристигат въоръжени подразделения на „Дивата дивизия“. По изпратените да проверят пристигащите въоръжени подразделения чиновници бил открит огън и някои от тях били убити. Пристигналите своевременно болшевишки въоръжени сили разоръжили въоръжените мюсюлмани, но след като в града продължили да пристигат подразделения на „Дивата дивизия“, Баку се превърнал в бойно поле. [13: 282 – 283] Както се вижда от приведените по-горе данни, в Баку е присъствала твърде малка част от „Дивата дивизия“ – по-малко от 500 души. Това обаче не пречи на различни автори – къде по инерция, къде преднамерено – да преувеличават в огромна степен значението на тези бойци. Самите болшевики в Баку са превърнали подразделенията на „Дивата дивизия“ в първокласно плашило и човек би могъл да помисли, че накрая сами са си вярвали на спекулациите.

Твърденията на Хопкърк влизат в тежък конфликт с реалните исторически факти. Освен това неговата книга, посветена на „мащабен план на кайзера за сриване на Британската империя“, който минавал през предизвикване на въстания в Британска Индия и подриване на руското влияние в Средна Азия, в никакъв случай не може да се разглежда като безпристрастна. Хопкърк не крие враждебното си отношение към мюсюлманите, които разглежда като естествена „пета колона“ на турците – основни съюзници на Германия в региона. Всъщност всички историци отбелязват, че по време на войната азербайджанците се държат напълно лоялно към Руската им-

перия, независимо че по подобие на предприетите от Турция антиарменски действия в Русия също се подхваща депортация на пограничното мюсюлманско население. [15] Тази депортация обаче заплашва преди всичко населението на Аджария (част от днешна Грузия), което е предимно мюсюлманско. Депортацията на аджарите е до голяма степен предотвратена от грузинските депутати в Държавната дума, които яростно се противопоставят на депортирането на хора, които те смятат за етнически съвсем близки независимо от религиозните им различия. [6: 142] Аджарите са обявени за грузинци, а не за тюрки, и са спасени от депортация.

Към подобна на Хопкърк теза се придържа и Стефани Кронин, която пише дословно следното: „В края на февруари 1918 г. избухват боеве между съветските сили в Баку и мюсюлманските националисти около град Ленкоран. Очевидно е било, че сраженията могат да се разширят в посока към Баку. На 30 март съветските войски се опитват да разоръжат мюсюлманската „Дива дивизия“ и отказът на последната да предаде оръжието си дава искрата, която разпалва боевете. Напрежението при мюсюлманите е било високо и те откриват спорадичен огън по съветските войски“. [12: 90]

Може да се смята, че и двамата автори доста щедро са ползвали различни издания от съветската епоха, където се лансира тезата, че клането в Баку е провокирано от нежеланието на „Дивата дивизия“ да се разоръжи. Към тази теза с „половин уста“ се придържат и някои съвременници на събитията, но тя, както ще видим малко по-нататък, се опровергава от самите ръководители на Бакинската комуна в техните писма до Москва и в речите им в Баку.

Същия ден в квартирата на Нариман Нариманов започват преговори между Степан Шаумян (ръководителя на Бакинския съвет) и лидера на „Мусават“ – Мамед Емин Расулзаде. Нариманов е болшевик от особена социалдемократическа фракция, съществувала в Азербайджан, – „Хюмат“, по-известна с руското си изписване и произношение като „Гуммет“. „Хюмат“/„Гуммет“ е мюсюлманска социалдемократическа партия – първата в мюсюлманския свят социалдемократическа формация. В нея, също както и в РСДРП, е съществувало разделение на болшевики и меншевики, но то не е било толкова яростно и конфронтационно, колкото в останалата част на Руската империя, а впоследствие на съветска Русия. В Закавказкия сейм „Хюмат“/„Гуммет“ влиза в мюсюлманската парламентарна фракция, състояща се от 44 депутати от партиите „Мусават“, „Иттихад“, „Хюмат“/„Гуммет“ и мюсюлмански социалистически блок. От тази гледна точка лидерът на „Хюмат“/„Гуммет“ – Нариманов, е бил идеалният посредник между болшевиките и „Мусават“. Според различни източници преговарящите страни почти са били стигнали до споразумение за връщането на оръжието на 50-мата военни от Ленкоранския дивизион, когато пристига съобщение, че на Шемахинската улица е открит огън по

конен отряд на болшевиките. И до ден днешен не е известно кой точно е открил огън, но за лидерите на болшевиките това е било предостатъчен повод да прекъснат преговорите и да дадат команда за атака срещу „Му-сават“ и азербайджанците като цяло. Малко по-късно Степан Шаумян ще обясни действията си с цинична откровеност: „Ние бяхме длъжни да дадем отпор и ние се възползвахме от повода – първия опит за въоръжено нападение над нашия конен отряд, и започнахме настъпление по цялата линия на фронта. Благодарение на старанието и на местния съвет и на прехвърлилия се тук Военно-революционен комитет на Кавказката армия (от Тифлис и от Саръкамъш) ние имахме вече въоръжени сили – около 6000 души. „Дашнакцутюн“ имаха също така около 3000 – 4000 души в националните им части, които бяха на наше разположение. Участието на последните придаде отчасти на Гражданската война характер на национално клане, но нямаше възможност да избегнем това. Ние съзнателно вървахме към това. Мюсюлманската беднота силно пострада, но сега тя се сплотява около болшевиките и около Съвета“. [10: 63 – 64]

Някои автори, като Волхонский и Муханов, подчертават различията в поведението на „Дашнакцутюн“ и на Арменския национален съвет. [4: 75 – 80] Позовавайки се на дневника на члена на Партията на конституционните демократи (кадетите) Б. Л. Байков, те подчертават, че Арменският национален съвет е полагал усилия да задържи арменците в Баку извън започналия конфликт. Това обаче се оказало невъзможно, защото местният комитет на партията „Дашнакцутюн“ е взел решение да се включи пълноценно в битката. Байков пише: „Отначало татарите (по онова време рускоезичните автори често наричат азербайджанците „татари“) имаха успех, но вече на втория ден стана ясно, че няма да устоят в неравната борба. Арменският национален комитет от своя страна вземаше мерки, за да въздържа арменските маси от участие в стълкновението. Но комитетът на партията „Дашнакцутюн“ реши да вземе активно участие в борбата и дашнакцаканите започнаха настъпление срещу татарските позиции. Към тях се присъединиха и арменците войници. Озлоблението и от двете страни все повече нарастваше; болшевишко-татарското стълкновение започна да приема характер на национален сблъсък“. [1: 114] Впоследствие самият лидер на болшевиките Степан Шаумян ще подчертае особеното значение на подкрепата на „Дашнакцутюн“, както и на десните есери в Баку. Това обаче няма да попречи на друг виден болшевишки деец и участник в събитията, бъдещия съратник на Сталин на най-високо равнище – Анастас Микоян, с типичната за болшевиките перфидност да заяви, че някои национални арменски части са взели участие в боевете на страната на „червените“ едва когато победата на последните вече е била ясна. Нещо повече – Микоян обвинява Арменския национален съвет, че е бил в сговор с мусаватистите за общи действия срещу болшевиките в едно общо азербайджанско-арменско въстание. Той пише дословно:

„Трябва да се отбележи, че до настъпването на тези събития между Азербайджанския и Арменския национален съвет беше постигната договореност за това, че Арменският съвет ще подкрепи със своите въоръжени сили въстанието, което се готвеше от партията на мусаватистите. Обаче, когато въстанието започна, Арменският национален съвет обяви своя неутралитет, а когато победата на Червената армия беше вече ясна, някои национални арменски части даже взеха участие на страната на Червената армия“. [8: 133] Излишно е да се коментира черната неблагодарност, съдържаща се в това изявление на Анастас Микоян, но това не е изненада, като се има предвид, че около две години по-късно съветската власт ще хвърли дашнакцаканите на вълците, т.е. на турската армия, и с въоръжено насилие ще ликвидира арменската република и ще се възцари в Ереван. Разбира се, тук трябва да се прави разлика между намерението на някои арменски дейци да запазят неутралитет в започналото клане и очевидно злонамерените внушения на Анастас Микоян. Има различни свидетелства, включително и от очевидно симпатизиращи на азербайджанците автори, като Казъмзаде [14], които показват, че е имало разлика в позицията на Арменския национален съвет и на местния комитет на „Дашнакцутюн“. Това твърдение се застъпва и от Тадеуш Светоховски в неговото изследване за формирането на азербайджанската идентичност. [19: 116 – 118] В крайна сметка за това свидетелства и самият Степан Шаумян в цитираното негово писмо. [10: 63 – 64] Само че в случая категорично е надделял авторитетът на „Дашнакцутюн“ и арменците стават първостепенни участници в кървавите мартенски събития, за които Шаумян после ще се извинява, че били загубили част от облика си на гражданска война и заприличали на „национално клане“ според собствената му оценка на събитията.

Предприетото от болшевиките настъпление срещу мюсюлманските квартали, поддържано от арменските национални части на „Дашнакцутюн“, е подкрепено от въздуха с бомбардировки, в които участват хидроплани от местната авиационна школа. Азербайджанските квартали са обстрелвани и от морето от кораби на Каспийската военна флотилия. В мюсюлманските квартали се разиграват грозни сцени на мародерство, на избиване на невъоръжени мъже, жени и деца. [11] Болшевиките успяват да „прехвърлят“ на арменците от „Дашнакцутюн“ значителна част от „мръсната работа“. Зад тези действия стои както реалната необходимост на болшевиките да получат подкрепления и от друга въоръжена сила, така и далече отиващи сметки за противопоставянето на закавказките националности.

Независимо че болшевиките са вдигнали шум до небето за присъствието на „Дивата дивизия“ в Баку, срещу тях се оказват не нейните калени бойци, а лошо въоръжени и още по-зле организирани азербайджански отряди. На мюсюлманите в Баку се наложило спешно да поискат прими-

рие. Комитетът за революционна отбрана, създаден от Съвета на народните комисари в Баку, отправя на ръководството на партия „Мусават“ ултиматум, в който се иска: „1. Открито и безусловно признаване на Бакинския съвет като единствена власт и абсолютно подчинение на всички негови заповеди; 2. Извеждане от територията на Баку на азербайджанската воинска част на „Дивата дивизия“; 3. Отваряне на движението по железопътните линии Баку – Тифлис и Баку – Петровски“. Вечерта на 31(19).03.1918 г. ръководството на партия „Мусават“ капитулира и приема всички условия на ултиматума, за което надлежно уведомява Изпълнителния комитет на Бакинския съвет. На следващата сутрин над къщите в азербайджанските квартали на Баку се развяват бели знамена. Това обаче не се оказва достатъчно за прекратяване на насилието в града. Без съмнение, подстрекавани от болшевиките, въоръжените отряди на дашнаците, които според Одри Алстадт са изразили недоволство от „меките условия“ на капитулацията на азербайджанците [11], продължават нападенията в мюсюлманските квартали на града. [19: 116 – 118] На 2.04.(21.03.)1918 г., в 11 ч. сутринта, ръководството на Бакинския съвет на народните комисари официално сключва примирие с азербайджанците, но насилието, мародерството и убийствата продължават до 5.04.(24.03.)1918 г. [11]

Цитираният вече Питър Хопкърк, в чиито симпатии към арменската кауза не може да има съмнение, също така пише: „Арменците, веднъж видели, че старите им врагове бягат, сега жадували за мъст. Затова боевете продължили дотогава, докато практически цялото мюсюлманско население било изгонено от града или пък изклано. На петия ден [от началото на боевете], макар и значителна част от града все още да била в пламъците на пожарите, съпротивата била прекратена и улиците останали пълни с телата на убитите и ранените, които практически всички били мюсюлмани“. [13: 283 – 284]

Одри Алстадт, в чиято книга също се промъкват някои от клишетата на съветската историография (най-вече относно присъствието на части на „Дивата дивизия“ в Баку), дава такова описание на края на мартенските кланета: „След като азербайджанските представители приели условията [на капитулацията], дашнаците се „захванали да плякосват, палят и убиват в мюсюлманските квартали на града“. (Тук Алстадт се позовава на писмото на Степан Шаумян за мартенските събития в Баку – *бел. авт.*) По оценката на Шаумян повече от 3000 души са убити в рамките на два дни. „Арменските войници станаха по-брутални, след като съпротивата отслабна, и ден и половина те плякосваха, убиваха и опожаряваха.“ Хиляди азербайджански турци побягнаха извън града. Британският вице-консул майор А. Е. Р. Макдонъл пише, че „нито един малко от малко по-важен мюсюлманин не остана в града“. Бягството на мюсюлманите от града променя демографската картина още повече в полза на елементите,

които не са от местен произход. Бакинският клон на Националния съвет е разпуснат. От „мартенските събития“ до месец август с.г. азербайджанците няма да играят никаква политическа роля в Баку“. [11]

Клането в Баку изиграло ролята и на сигнал за още по-мощно разчистване на сметките. Както пише Майкъл Смит: „Болшевиките открито признали своята неспособност да предотвратят антимиюсюлманските погроми, организирани от въоръжените сили на дашнаките, и те се разпространили и по близките градове и села“. [17: 227]

По различни оценки по време на „мартенските събития“ от 1918 г. в Баку са загинали между 3000 и 12 000 души. [9, вж. Бележка 11 в края на текста] Най-занижената оценка естествено е на „архитекта“ на събитията – Степан Шаумян, макар че трябва да се отбележи, че в станалото вече прословуто свое писмо той си оставя малка вратичка, като говори за убитите само по време на бойните действия и не визира продължилите и след капитулацията на „Мусават“ кланета и мародерски изстъпления. Майкъл Смит пък от своя страна обръща внимание на факта, че оценката на Шаумян визира убитите само в град Баку, а не и в околностите, където насието се разпространява със скоростта на степен пожар. [17] В крайна сметка Майкъл Смит прави оценката, че с оглед на дадените жертви „мартенските събития“ в Баку са били едни от най-кървавите епизоди в хода на большевишката революция.

От своя страна лидерът на болшевиките Степан Шаумян изпада в еуфория от постигнатото. Той пише: „Резултатите от боевете са блестящи за нас. Разгромът на противника беше възможно най-пълен. Ние им продиктувахме условия, които безпрекословно бяха подписани. Убитите са повече от 3000 от двете страни. През цялото време съветската власт в Баку висеше във въздуха поради съпротивата на миюсюлманските националистически партии. Тези партии во главе с феодалната (бекска и ханска) интелигенция, укрепиха се в Елисаветопол (градът е с историческо име Гянджя, което носи и в момента; през съветския период градът е наречен на името на Киров – бел. авт.) и Тифлис, благодарение на подлата и страхлива политика на меншевиките станаха в последно време много агресивни и в Баку. От листовките, издадени от нас и приложени тук (в писмото – бел. авт.), ще видите, че те започнаха настъпление срещу нас. (Това несъмнено е блестящо „материално доказателство“. Според Шаумян издадените от болшевиките пропагандни листовки са доказателство, че техните опоненти са започнали въоръжено настъпление срещу тях. Безупречна логика... – бел. авт.). Решаваше се съдбата на Закавказието. Ако те бяха надделяли в Баку, градът щеше да бъде обявен за столица на Азербайджан и всички немюсюлмански елементи щяха да бъдат обезоръжени и изклани“. [10: 63 – 64]

По думите на Тадеуш Светоховски в паметта на азербайджанците Бакинската комуна е станала „горчив символ на большевишко-арменския

сговор, роден в кървавата баня на мартенските събития“. [18: 67] Тези събития действително прокарват кървава бразда между болшевиките и огромна част от азербайджанците. Те обаче наливат масло и в огъня на арменско-азербайджанското национално противопоставяне, който още един път ще се разгори със страшна сила точно след 70 години.

Самата власт на болшевиките в Баку се оказва кратка. През месец юли 1918 г. пред заплахата от настъпващата турско-азербайджанска Кавказка ислямска армия есерите и меншевиките в Баку се опълчват срещу болшевиките. Болшевишкият Бакински съвет предава пълномощията си на тях и те установяват т.нар. „диктатура на Цетрокаспия“. „Диктатурата на Центрокаспия“ вика на помощ англичаните, но и техният гарнизон не се задържа за дълго в Баку. През месец септември 1918 г. правителството на новосъздадената Азербайджанска демократична република установява контрол над град Баку и го прави своя столица.

ЗАЩО Е СТАНАЛО ВСИЧКО ТОВА?

Основната причина за клането в Баку през 1918 г., наречено впоследствие с евфемизма „мартенски събития“, е стоящата пред болшевиките неистова необходимост да удържат в ръцете си Баку и нефтената промишленост в града и региона. За тях това е било от съдбоносно значение. Нефтът е бил необходим и за болшевишкото правителство, и за германското командване, с което болшевиките в този момент работят съвсем партньорски. И действително след погрома над азербайджанците и партия „Мусават“ започва незабавна експедиция на нефт към контролирания от болшевиките Астрахан. За тази дейност Степан Шаумян се отчита писмено.

Азербайджанското население в Баку, макар и в много голяма степен бедно и представляващо теоретически „таргет група“ за болшевишката пропаганда, представлява пречка за контрола на болшевиките над стратегическия град. Нещо повече – политическите представители на азербайджанците са били особено омразни на болшевиките поради тежнението им към обявяване на независимост на цялото Закавказие. В тази посока работи и Закавказкият сейм в Тифлис, където мусаватистите са особено активни. Степан Шаумян открито заявява в своите писма, че е трябвало да се пресече влиянието на Сейма в Баку и това е било направено. С тези си действия той не само защитава интересите на болшевишкото правителство, но и следва личното си убеждение, че в революционното преустройство на Руската империя няма място за никакво право на самоопределение на народите. Шаумян е сред малцината болшевики, които са възразявали на Лениновата теза за правото на самоопределение в „тюрмата на народите“. Ленин води с Шаумян нарочна кореспонденция по въпроса, в която се опитва да го убеди в правотата си. [7: 208; 233 – 236; 288 – 291; 302 – 303] Интересен факт е, че някои представители на т.нар.

„буржоазни партии“ – кадети, октябристи и др., напълно сериозно разглеждат дейността на Шаумян като (...) опазване на руската държавност в Баку и Закавказието. Този парадокс заслужава отделен анализ. От тази гледна точка и по военностратегически, и по геополитически, и по чисто идеологически причини Степан Шаумян е яростен противник на националдемократите, каквито са азербайджанските мусаватисти. Той вижда в тяхното влияние нарастваща в геометрична прогресия заплаха. Затова мартенското клане от 1918 г. е превантивно действие на бакинските болшевици. То е насочено към елиминиране на „Мусават“ и на азербайджанското влияние в Баку веднъж и завинаги. Затова и се действа на широк фронт – атакуват се фронтално, обстрелват се с артилерия (включително и от бойни кораби) и се бомбардират от въздуха азербайджанските квартали, където живее предимно градската беднота, за която самият Шаумян пише, че в крайна сметка е пострадала много. „Мусават“ наистина е главната заплаха за болшевиките в Баку точно заради тежните си към независимост и заради важната роля, която играе в Закавказкия сейм, от където единствено в този момент може да дойде акт за независимост на Закавказието. В този момент този въпрос е бил не „на хоризонта“, а поставен ребром, защото обявяването на независимост е било единственият път за конституирането на Сейма като преговаряща страна с Турция, чиито войски вече са напирали към Закавказието. Затова и не е било важно колко кръв ще се пролее, а да се елиминира в някаква степен един от главните двигатели на обявяването на независимостта на Закавказието. Задачата е била толкова важна за бакинските болшевици и лично за Шаумян, че те изобщо не изпитвали никакви скрупули да влязат в тактически съюз с националистическа формация като арменската „Дашнакцутюн“. В този случай „Дашнакцутюн“ изиграва роля, за която спомнатият по-горе Владимир Илич Ленин е измислил забележително название – ролята на „полезните идиоти“. Запознатите с творчеството на Ленин знаят, че той изобщо не се свени да прави всякакви тактически съюзи с всякакви сили, които могат да бъдат използвани за едно или друго. **Тези, иначе различно мислещи от него хора, използвани за постигане на конкретни тактически цели, Ленин нарича „полезни идиоти“.** Шаумян прилага тази техника не по-лошо от Владимир Илич. Очевидно, някои дейци на Арменския национален съвет, които са имали тежнени в посока на обявяване на независимостта, а може би и към федерализация на Закавказието, са разшифروвали замисъла на Шаумян. Техните усилия за задържане на арменците извън конфликта най-вероятно са били свързани с логичното съображение, че проливането на кръв ще взриви арменско-азербайджанските отношения, включително и в Закавказкия сейм. Последното би свело до нула съпротивителните възможности на кавказките народи срещу агресивните им съседи от юг и от север. Факт е, че дейците на Закавказкия сейм полагат максимални усилия да опазят за-

кавказкото единство. Един от последните и най-ярки документи на Сейма е колективният(!) азербайджанско-арменски протест срещу едностранното обявяване на грузинската независимост. Дейците на партия „Дашнакцутюн“ в Баку обаче изобщо не се замислят над тези въпроси и се превръщат в мasha в ръцете на болшевиките, в частност на Степан Шаумян. Когато няколко месеца по-късно Баку е превзет от турско-азербайджанската Кавказка ислямска армия, мирното арменско население в Баку ще плати изключително висока цена за поведението на „Дашнакцутюн“ по време на „мартенските събития“ от 1918 г.

ПРИЛОЖЕНИЕ

В настоящото приложение са представени изцяло 30 документа, пряко свързани с Гражданската война в Закавказието, клането в Баку през т.нар. „мартенски събития“ от 1918 г. и последвалите събития до 2.07.1918 г. Това са всички налични документи от кореспонденцията между Владимир Илич Ленин и Степан Шаумян през този период, които са изключително показателни за случилото се. Разбира се, те представляват изключително интересен исторически извор и изискват много задълбочен анализ, какъвто тук не е възможно да се направи поради липсата на място. Особено внимание заслужават документи № 5 и № 8, които хвърлят обилна светлина върху отношението на болшевишкото ръководство към клането в Баку, станало през март-април 1918 г. В тези два документа са последователно и откровените признания на Степан Шаумян за мотивите на погрома и използваните средства и възторжената оценка на В. И. Ленин за станалото. Преводът на документите е направен изцяло от доц. д-р Теодор Дечев. Авторите имат намерение да публикуват и останалата част от документите от преписката и кореспонденцията между Ленин и Шаумян поради изключителната ѝ значимост за осмислянето на мотивите на участниците в тези драматични събития, както и за да се даде допълнителна възможност на други изследователи свободно да се възползват от тях. Преводачът изказва съжаление, че ограниченото място не позволява текстовете да бъдат снабдени със съответния апарат, коментари и пояснителни бележки, които биха направили публикуването на кореспонденцията между Ленин и Шаумян още по-удобна и полезна за други изследователи. Това обезателно ще бъде направено в бъдеща пълна публикация на цялата кореспонденция на двамата болшевишки лидери, носещи най-голямата отговорност за съдбата на Закавказието през 1917 – 1918 г.

Преводът е направен при пълно запазване на пунктуацията на Ленин и Шаумян. Показателно и при двамата е използването на главни букви – къде ги поставят и къде не. Като основен източник е използвано арменското издание на кореспонденцията „В. И. Ленин и С. Г. Шаумян. Пере-

писка¹ от 1980 г., което по-долу ще бъде отбелязвано с абривиатурата ЛВИСШП. Посочени са и всички източници, които са използвани при публикуването на въпросните документи в ЛВИСШП. Изключение прави **документ № 5**, който е преведен изцяло по фотокопие от препис. Трябва да се има предвид, че имената и абривиатурите на архивите, където се съхраняват публикуваните документи, са дадени според названията им през 1980 г. Днес повечето от споменатите архивохранилища са интегрирани в Государственный архив Русской Федерации (<http://statearchive.ru/>), но дадените сигнатури със сигурност могат да бъдат използвани, в случай че някой изследовател успее да получи достъп до тях.

Документ № 1

ДО В. И. ЛЕНИН

7(20).10.1917 г.

Първият конгрес на кавказките организации на социалдемократите болшевики, завършвайки своята работа, изпраща горещ поздрав на славния вожд на руската революция, най-добрия представител на III Интернационал, възможно най-енергичния борец за световна пролетарска революция – другаря Ленин.

Заедно с това конгресът изразява своето негодувание срещу Временното правителство, възглавявано от Керенски, кощунствено наричащо се „революционно правителство“, което си позволява така гнусно да клевети и да преследва революционния пролетариат на Петербург и неговите вождове, както не си е позволявало царското правителство. Клеветата и провокацията на Столипин по адрес на членовете на II Държавна дума начело с Церетели бяха нищо в сравнение с тези подли клевети и провокации, които бяха насочени при „попустителство“ и поддръжката от страна на същия този Церетели и министрите „социалисти“ срещу Ленин и другите болшевики, някои от които и досега страдат в тъмниците, а други, както др. Ленин, бяха принудени да преминат в нелегалност в ужким „свободна“ Русия.

Конгресът изразява твърдата си увереност, че в близко бъдеще работническата класа на Русия и революционното селячество със своята нова революция ще отхвърлят игото на милюковците и на техните лакеи – керенците, и ще създадат възможност и за др. Ленин да излезе от нелегалност и открито да заеме своя пост на вожд на нашата партия, на вожд на Великата руска революция.

ЛВИСШП, с. 110. Поместено по публикацията във вестник „Бакинский рабочий“, № 68, 20 октомври 1917 г. Вж. също: Шаумян, Степан. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 54 – 55.

¹ В. И. Ленин и С. Г. Шаумян. Переписка. Составитель: Х. А. Барсегян. Ереван: Айастан, 1980.

Документ № 2

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН

23 ноември 1917 г.

Ние обявихме война на Закавказкия комисариат като контрареволуционен. Голяма част от гарнизона е на наша страна. Ние можем с помощта на армията да заставим Комисариата да признае властта на Съвета на народните комисари. Молим незабавно да ни съобщите какво да става.

Ст. Шаумян

ЛВИСШП, с. 111. Поместено по публикацията във вестник „Брдзола“ („Борба“), № 51, 9 декември 1917 г. Вж. също: Шаумян, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1915 – 1918 гг. Государственное издательство политической литературы, с. 152.

Документ № 3

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН

25 ноември 1917 г.

Организира се закавказка власт от оборонци и националисти начело с Гегечкорн, които не признават властта. Ние им обявихме война, обявявайки тази власт за контрареволуционна. Войската разглежда техните действия като отделяне от революционна Русия.

Турция се съгласи на примирие. Необходимо е присъствието на ваши представители за участие в преговорите за примирие. Възможно е, опирайки се на войската и на Бакинския съвет, да се застави местната власт да признае вашата власт...

С. Шаумян

ЛВИСШП, с. 112. Поместено по публикацията в „Известия Совета рабочих и солдатских депутатов гор. Тифлиса“, № 206, 8 декември 1917 Вж. също: Вестник „Брдзола“. Тифлис, 9 декември 1917 (на грузински език).

Документ № 4

ДО СЪВЕТА НА НАРОДНИТЕ КОМИСАРИ

Уважаеми другари!

Настоящото писмо с доклад към него ви носи др. Бойцов – един от най-приличните моряци в нашата флотилия. Той пътува от името на Центрокаспия с молба между другото да се отпуснат миноносци за Каспийско море. Не знам кога и как са решили това, нямах възможност да проверя поради треската, която преживяваме, затова моля да се отнесете критично към молбата и във всеки случай, ако решите да дадете нещо, да изпратите свои хора. Моята молба е само относно радиостанцията. Няма възможност да се свързвам с вас; ако можете, изпратете необходимите приспособления.

Във всеки случай имайте предвид, че не аз изпращам др. Бойцов. Аз само се възползвах от неговото пътуване и давам своя пакет. За него не знам нищо лошо, но тъй като въобще слабо го познавам, ви предупреждавам да не му се дават много отговорни поръчения.

С другарски поздрав

С. Шаумян

13/IV-18. Баку.

ЛВИСШП, с. 113. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала, съхраняван в архива на Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, ф. 461, ед. хр. 32016, л. 1. Поместено и в „Исторически архив“, № 2, 1957 г. Вж. също: Шаумян, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1915 – 1918 гг. Государственное издательство политической литературы, с. 207.

Документ № 5

АРХИВ

На КП(б) на АРМЕНИЯ

...

_____ 1941 г.

Ереван

КОПИЕ ОТ КОПИЕ

11064.

ДО СЪВЕТА НА НАРОДНИТЕ КОМИСАРИ

13/IV.18

Баку

УВАЖАЕМИ ДРУГАРИ!

Отдавна не съм Ви писал, тъй като бях отрязан от Русия. Сега се отвори пътят през Астрахан и ще Ви изпращам куриери най-малко веднъж седмично.

Закавказието навлезе в период на активна въоръжена борба за Съветска власт. В течение на трите дни – 30 и 31 март и 1 април и в [град] Баку се води ожесточено сражение. Сражаваха се, от една страна, съветската Червена гвардия, Червената интернационална армия, организирана от нас, Червеният флот, който ни се удаде да организираме за кратко време, и арменските национални части. От другата страна, [беше] „Дивата мюсюлманска дивизия“, в която има немалко руски офицери и банди от въоръжени мюсюлмани, ръководени от партия „Мусават“. От двете страни в градските боеве взеха участие повече от 20 хиляди души. На нас ни помогнаха и хидросамолетите на авиационната школа. Помощта не беше голяма отчасти поради лошото време, отчасти поради донякъде съмнителното поведение на командния състав на школата, от който още не сме успели да се очистим.

Резултатите бяха блестящи за нас. Разгромът на противника беше пълен. Ние им продиктувахме условия, които бяха безпрекословно подписани. Убитите са повече от 3000 от двете страни. Съветската власт в Баку през цялото време висеше във въздуха благодарение на съпротивата на мюсюлманските националистически партии. Тези партии во главе с феодалната (бекска и ханска) интелигенция, укрепиха се в Елисаветопол [и] в Тифлис, благодарение на подлата и страхлива политика на менше-

виките станаха в последно време много агресивни и в Баку. От позивите, издадени от нас и приложени към това [писмо], вие ще видите, че те започнаха настъпление срещу нас. Решаваше се съдбата на Закавказието. Ако те бяха взели връх в Баку, градът щеше да бъде обявен за столица на Азербайджан, [а] всички немюсюлмански елементи биха били разоръжени [и] изклани. Мюсюлманските контрареволуционни елементи биха се оказали господари на положението в цялото Закавказие. Ако се има предвид тяхната политическа цел – отделянето на Закавказието от Русия и подчиняването му на турски протекторат, ясно е, че тяхната победа в Баку би довела до загуба на Закавказието от Русия. Меншевиките в Закавказкия сейм вече тръгнаха на отстъпки на „Мусават“ и се съгласиха на обявяване на независимостта на Закавказието. Това не удовлетвори Турция, която сега започна война срещу Закавказието. А това настъпление на Турция е трябвало да бъде свързано с настъплението на мюсюлманите вътре в Закавказието, със завземането на властта в Баку и т.н.

Ние бяхме длъжни да дадем отпор и ние се възползвахме от повода – първия опит за въоръжено нападение над нашия конен отряд, и започнахме настъпление по цялата линия на фронта. Благодарение на старанието и на местния съвет, и на прехвърлилия се тук Военно-рев[олуционен] ком[итет] на Кавк[азката] армия (от Тифлис и от Саръкамъш) ние имахме вече въоръжени сили – около 6000 д[уши]. „Дашнакцутюн“ имаше също така около 3 – 4 хил[яди] [души в] националните си части, които бяха на наше разположение. Участието на последните придаде отчасти на Гражданската война характер на национално клане, но нямаше възможност да избегнем това. Ние съзнателно вървахме към това. Мюсюлманската беднота силно пострада, но сега тя се сплотява около болшевиките и около Съвета. В промишлените райони нямаше никакви стълкновения.

Червената гвардия, състояща се от арменски, мюсюлмански и руски работници, охраняваше промишлеността от нападенията на околните мюсюлмански села.

След това първо градско сражение на помощ на бакинските мюсюлмани дойде дагестанска войска от Петровск и Шура. На 7 и 8 април ние придвижихме срещу тях своите войски и след боевете, станали на около 15 версти от града (около Хурдалан), противникът беше разбит и отхвърлен.

В момента ние се намираме в състояние на непрекъсната война. В течение на последната седмица се бихме и в Шемаха. Срещу 3-хилядния отряд, изпратен от Елисаветполския мюсюлмански национален комитет, ние изпратихме свои отряди, които според получените вчера сведения са били разбити и отстъпват, като заедно с тях отстъпва 25-хилядното арменско и молоканско население на окръга. Вчера беше изпратен нов наш отряд с артилерия и картечници. Пак вчера получихме съобщение, че от Елисаветпол са тръгнали нови два ешелона с мюсюлмански войски наче-

ло с грузинския княз Магалов. Те са завзели ст[анцията] Аджикабул на 4 часа път от Баку. Там се съсредоточават и местните банди на мюсюлманите. Значителни сили се окопават и южно от Баку, в Саян, където е пристигнала „Дивата дивизия“ от Ленкоран с артилерия.

Пръстенът около Баку се стяга и вероятно до няколко дни ще има нови големи сражения. Ние трябваше да изпратим днес сили за завземането на Петровск, който задържа товарите с продоволствие за Баку. Тъй като за тази цел ни е обещана експедиция от Астрахан, вероятно ще се въздържим да изпращаме войски от тук.

Такова е нашето положение. Смятаме, че ще излезем победители. Тифлиските власти начело с меншевиките се държат двусмислено. Тук, в Баку, всички партии се смириха, десните есери се държаха великолепно, биха се и умираха заедно с нас. Сега и меншевиките искат оръжие и обещават подкрепата си. Изпращам радиogramата им в Тифлис в отговор на Жордания. Интересна е и радиogramата на члена на Закавказкия сейм Тер-Газатян, който по време на сраженията се оказа в Баку.

След победата, която удържахме в Баку, Съветът се укрепи [на власт] окончателно и ние имаме възможността да проведем сериозни мероприятия. Отдавна е решена национализацията на нефтената промишленост, която смятаме да осъществим. Сега вече ние се разпореждаме с нефта. Първите три шхуни [с нефт] ние вече изпратихме в Астрахан заедно с нашия представител Саак Тер-Габриелян (Сталин го познава). Той ще живее в Астрахан. С искания по адрес на Съвета се обръщайте към него. Едновременно с това трябва да се национализират и банките, и морският транспорт. Последният също се намира на наше ползване след събитията. Засега ние обложихме капиталистите с данък от 50 милиона руб[ли]. За положението в Северен Кавказ почти нищо не знам, тъй като няма никаква връзка. Откъснати сме и от Тифлис. От телеграмата на Жордания знам, че войната с Турция вече е започнала. Ние трябваше да сме заявили своето отношение към войната и в навечерието на събитията аз се готвех да направя официално изявление, че ние сме за спазване на условията на Бресткия мир и не сме длъжни да водим война с Турция. Но, от една страна, събитията, а от друга – нашата неосведоменост за общото положение в Русия, ни принуждават да изчакаме. Така или иначе нашата декларация не би имала практическо значение. Ние получихме резолюция на Краевия комитет в Тифлис, която също Ви изпращам.

Сега и Вие бихте могли да влизате във връзка с нас през Астрахан. От моите куриери досега нито един не се е завърнал. Моля да ни изпращате писма и литература чрез Астраханския съвет или чрез нашия представител в Астрахан Саак Тер-Габриелян.

За провеждането на национализацията ще ни бъдат необходими пари. Тридесет денка с пари (според слуховете около 30 милиона) са били заграбени в Сев[ерен] Кавказ от чеченците и не достигнаха до нас. Освен

30 мил[иона], докарани от Кобозев, други пари нямаме. Сега може би има [отворен] път. Вие скоро ще ни дойдете на помощ.

Ние сме така откъснати от вас и толкова неосведомени за положението, че аз пиша и размишлявам има ли изобщо смисъл моето обръщение.

Нашето влияние в Баку, [влиянието] на болшевиките, и без това беше грамадно, а сега ние сме господари на положението в пълния смисъл на думата. Макар и партията „Дашнакцутюн“ засега да ни поддържа във всичко, не им обещавайте и не им давайте нищо засега. Не трябва да ги усилваме повече. Ако нашите делегати Колпинский и Тер-Петросов са там, предайте им, че всичко, доставено от тях, трябва да бъде изключително за нас.

Пишете ни, давайте указания, изпращайте литература.

Горещ поздрав на скъпите другари Владимир Илич, Троцки, Сталин, Бухарин, Каменев и всички други.

Ваш С. ШАУМЯН

Копието от незавереното копие е вярно:

ДИРЕКТОР НА ПАРТИЙНИЯ АРХИВ ПРИ ЦК НА КП(б) АРМ.

18/IV-41 г.

Тук писмото на Шаумян се публикува като точен превод на текста от фотокопието, поместено в: Геноцид азербайджанского народа 1918 года. Организаторы и палачи. Национальная Академия Наук Азербайджана. Институт истории имени А. А. Бакиханова. Баку: Тирхап, 2013, с. 55 – 60. Писмото е публикувано и в „Исторически архив“, № 2, 1957 г. Вж. също: ЛВИСШП, с. 114 – 117. За съжаление, тук текстът на писмото е предаден със съкращения. В ЛВИСШП писмото е отпечатано по оригинала, който се съхранява в архива на Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, ф. 461, ед. хр. 32016, лл. 2-7. Написано собственоръчно.

Документ № 6

ТЕЛЕГРАМА ДО С. Г. ШАУМЯН

29 април 1918

Баку

До

Депутата от Съвета Шаумян

Вашето писмо от 13/IV получих днес чрез Бойцов. Отговорете чрез Астрахан по телеграфа или чрез Кушка и Ташкент получихте ли моята телеграма, пристигнал ли е Кобозев и какво е положението при Вас в момента.

Ленин

ЛВИСШП, с. 118. Оригиналет е съхраняван в партийния архив на Институт истории партии при ЦК КП Азербайджана, ф. 456, оп. 1, д. 35, л. 1. Ръкопис. В ЛВИСШП е отпечатано по текста на „Ленинский сборник“, XXXVI, с. 40. Вж. също: В. И. Ленин о Закавказье. Ереван, 1963, с. 271.

Документ № 7

ДО СЪВЕТА НА НАРОДНИТЕ КОМИСАРИ

14 май 1918 г.

Уважаеми другари!

1. Днес изпращаме група другари при вас и в други градове на Русия с исканията на инженерно-техническия отдел на кавказката Червена армия. Вече Ви писах за нашите бакински дела, моля спешно да уведомите нашите делегати и да ги върнете по-скоро обратно. Аз изпращах също така и други с частични искания за радиостанция, миноносци и пр. Ако това-онова вече е изпратено, това вероятно ще бъде взето под внимание.

2. Изпращам ви телеграма, получена от Туркестан. Бомбите за самолетите, за съжаление, са много малко. Няма да можем да им изпратим почти нищо, а пари ще им изпратим. Аз ще предложа днес на финансовия отдел да изпрати 10 милиона, но от тях 5 милиона ще трябва да изпратим в купюри от по хиляда рубли. От получените напоследък на два транша 80 милиона 60 милиона вие ни изпратихте в много едри банкноти, които малко облекчават нашето положение.

3. Изпращам Ви радиотелеграфическото запитване, изпратено от представителя на Ензелийския военно-революционен комитет до Бичерахов, и два отговора на последния, които дават картина за положението в Персия. За Бичерахов вече ви писах. Това е безпартиен човек, посвоему предан на Русия, желаещ да спаси нашето имущество и да го изведе от Персия. Сега той издържа отряди със средствата на англичаните и смята за необходимо, както ще видите от радиограмата, [да се води] съвместна работа с нас против Турция. Вече ви писах, че възложих на Военно-революционния комитет да изясни окончателно позицията на Бичерахов и на генерал Баратов. Очевидно, с тази цел му е било изпратено (на Бичерахов) това запитване.

4. Изпращам ви също така радиограми от Ензели за поведението на нашия посланик в Персия – Бравин, който до този момент се държеше двусмислено (за това вече ви писах), а сега вече открито застана срещу нашата политика. Както виждате от тази телеграма, турската политика в Персия се укрепва. Според други сведения и Кучук-хан вече е застанал определено на тяхна страна. Той е в щаба на Расул-заде и е познат на другаря Сталин. Това е бивш болшевик (1905 – 1906 г.). През последните години той е вожд на мусаватистите, член на Сейма, главен техен литератор. Може би всичко това да е донякъде преувеличено (в телеграмата), но в това направление събитията ще се развиват несъмнено.

5. След това изпращам Ви радиограма от управляващия Ензелийската банка (счетоводно-кредитна банка на Персия). Аз се разпоредих той да приеме комисарите в Ензели и Реште от Военно-революционния комитет. Той ми отговори със следната радиограма: „Моля да се изясни въпросът и да им се направи от там или чрез мен съответното разпореждане. Да имаме там наши комисари е много важно, тъй като по наши сведения чрез тези отделения бакинските търговци вършат ужасни безобразия“.

6. Съобщавам ви, че в Ленкоранския окръг има много памук. Имам намерение да изпратя там другари, които да изкупят всичко (приблизително

телно за 5 милиона руб[ли]) и да ви го изпратя. Може би до момента, когато памукът бъде доставен тук, аз ще получа от вас някакви указания къде да го насоча и пр. В същия този окръг се очаква след две седмици жътвата на пшеницата и на ечемика. Родила се е небивала реколта, очакват около 10 милиона пуда пшеница. Цялото това количество с изключение на необходимото за населението ще бъде доставено в Баку. Жътвата на всички зърнени култури в окръга и разпределението ще ни принадлежат. Сега наши отряди вече охраняват посевите там и тече работа по подготовката на жътвата и пр.

7. Продоволственият въпрос в Баку силно ни затруднява. Работниците гладуват. Заради глада и страха турците има силно брожение сред масите. За това вече ви писах, по-подробно ще ви пиша следващия път.

С другарски поздрав до всички

С. Шаумян

ЛВИСШП, с. 119 – 120. В ЛВИСШП е отпечатано по копието, съхраняващо се в „Архив внешней политики СССР“, ф. 4, п. 321, д. 54837, лл. 31 – 40. Публикувано и в „Исторически архив“, № 2, 1957 г. Вж. също: Шаумян, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1917 – 1918 гг. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1978, с. 224 – 225.

Документ № 8

ДО С. Г. ШАУМЯН

Скъпи другарю Шаумян!

Много ви благодаря за писмото. Ние сме във възторг от вашата твърда и решителна политика. Съумейте да съедините с нея и възможно най-предпазливата дипломация, която ни предписва безусловно сегашното възможно най-трудно положение, и ние ще победим.

Трудностите са необятни. **Засега** ни спасяват **единствено** противоречията и конфликтите и борбата между империалистите. Умейте да използвате тези конфликти: **засега** трябва да се научим на дипломация.

Най-хубави поздрави и пожелания и поздрав на всички приятели.

Ваш Ленин

Написано на 14 май 1918 г.

Изпратено в Баку.

ЛВИСШП, с. 121. Напечатано на 8 септември 1918 г. в „Бюлетени Диктатуры Центрокаспии и Президиума Временного Исполнительного Комитета“, № 33. В ЛВИСШП е отпечатано по текста на „Бюлетени Диктатуры Центрокаспии и Президиума Временного Исполнительного Комитета“. Вж. също: Ленин, В. И. Полное собраное сочинений. Издание пятое. Т. 50. Письма, октябрь 1917 – июнь 1919. Москва: Издательство политической литературы, 1965, с. 73 – 74.

Документ № 9

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН

23 май 1918 г.

Днес, 20 май, получихме от Тифлис следната радиograma: „На 13 май Турция предяви в Батум искане да се пропускат турските войски по

железопътната линия Александропол – Джулфа в Персия, като се мотивират с това, че англичаните напират откъм Мосул и че на турците им е необходимо в най-кратък срок да заемат Персия. Своего искане Турция поддържа със сила. На 15-и сутринта са започнали да обстрелват Александропол. Нашите войски са били изненадани и не могат да спрат настъплението [на турците] и на 16-и са предали Александропол. На 17-и турците са поискали да им се осигури свободен достъп до Джулфа, като обещават да не закачат населението. В противен случай заплашват да си пробият път със сила. Имайки предвид, че отстъплението от Александропол, както и че в случай на съпротива цялото население на Сурмалински и Ечмиадзински окръг ще бъде подложено на ужасни бедствия, ние бяхме принудени да се съгласим с исканията на турците. Населението на Александрополски окръг избяга цялото и се струпа в района на Бамбак [и] Лори, както и населението на Сурмалински окръг. Днес получихме сведения, че населението на Ахалкалакският окръг се е вдигнало и се насочва в посока на Цалки. Делегацията в Батум отправя протест по повод на ултиматума, но по съвета на други не направи от това Казус-Бели [и] реши да продължи преговорите. Карчикян“.

Събитията в Закавказието се развиват много бързо. Всички съобщения от Тифлис говорят за подготовката на поход към Баку от страна на турците. Необходима ни е спешна помощ, пътят Петровск – Червленная още не е отворен. Връзката със Северен Кавказ е много лоша – през Батайск. Помощ от Северен Кавказ до момента няма, нуждаем се от команден състав, оръжие, самолети. Очаквам указания относно силите [от] Персия. Ако не получа указания навреме, ще действам по собствено усмотрение.

Извънреден комисар по въпросите на Кавказ

Шаумян

ЛВИСШП, с. 122 – 123. В ЛВИСШП е отпечатано според оригинала, съхраняващ се в ЦГАКА, ф. 3/4, оп. 1, д. 38с. Напечатано в списание „Известия Армянской ССР. Общественные науки“, № 1, 1952. Вж. също: Шауман, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1915 – 1918. Москва, 1978, с. 277 – 280.

Документ № 10

РАДИОГРАМА ОТ В. И. ЛЕНИН ДО БАКИНСКИЯ СЪВЕТ ЗА ИЗПРАЩАНЕТО НА ПШЕНИЦА ОТ ЦАРИЦИН В БАКУ

23 май 1918 г.

Съветът на народните комисари постанови: Да се изпрати незабавно по вода от Царицин за Баку голямо количество [пшеница] на разположение на Бакинския съвет с оглед на това на първо място и безусловно да бъде обезпечена работата по добиването на нефт в най-голямо количество.

Председател на Съвета на народните комисари

Улянов – Ленин

Завеждащ въпросите на Съвета на народните комисари

Владимир Бонч-Бруевич

Документ № 11

ДО СЪВЕТА НА НАРОДНИТЕ КОМИСАРИ

24 май 1918 г.

Уважаеми другари!

Вчера ви изпратих радиограма с кратки съобщения за положението в Закавказието. Това е вече четвъртата радиограма, изпратена ви през Ташкент и Астрахан, но те, по всичко изглежда, не стигат до вас. За съжаление, и досега не сме дочакали от вас помощна радиостанция, макар че настояваме за това вече трети месец.

Вече ви съобщих за завземането на Александропол от турците и прехвърлянето на войски в Джулфа. Това има двойка цел – заемане на Северна Персия и придвижване към Баку. По наши сведения те искат да организират в Северна Персия армия от 200 000 души. Около 40 000 щика от местните кюрди и шахсевени са налични и те ще подвоят оръжие за сформирването на войската по трасето Александропол – Джулфа. Трябва да се каже, че Северна Персия е силно туркофилска. Под тяхното [на турците] влияние попада и Кучук-хан. В дадения момент нас ни интересува друга цел – прехвърлянето на войски към Баку: от Джулфа до Баку се строеше железопътна линия. Сега цялото земно платно е готово, готов е мостът над [река] Кура, положени са релсите от станция Алят (недалече от Баку) на разстояние от 30 версти. Целият материал е приготвен – релси, траверси и т.н., всичко е [доставено] на място. Освен това успоредно на платното има хубав коларски път от Джулфа по брега на [река] Аракс и по-нататък през Муган до Баку. Всичко това са големи удобства за противника. При това от двете страни на [ж.п.] линията е изцяло мюсюлманско население. Разстоянието от Джулфа до Баку ми се струва, че е (точно, не съм проверявал) 320 версти. Възможно и вероятно е те да се придвижат в това направление незабавно. Ние предприемаме мерки за преграждане на пътя, усилваме нашите отряди в Аджикабул, изпращаме 1 батальон по пътя Баку – Джулфа, извозваме най-богатото имущество – подготвените материали за железопътната линия.

Едновременно ние получаваме съобщение след съобщение от Тифлис за това, че главното искане на турците и германците в Батум е прехвърлянето на войски в Баку. В Тифлис се усилва германо-турската „ориентация“. Вчера английският консул ми прочете писмо, получено от тифлиския английски консул, с клеймо от 10 май (днеска е 24-и), в което се отбелязва, че даже най-верните приятели на англичаните (очевидно, арменците) се отвърщат от тях и на англичаните не им остава нищо, освен да избягат от там. Вие вероятно вече знаете, че правителството на Гегечкори се оказа твърде „ляво“ и го замени Чхенкели. Прилагам изрезка от „Бакинският рабочий“ с преглед на печата, където се цитира мнението на

тифлиския арменски меншевишки вестник „Пайкар“ (орган на областния комитет на меншевиките). Дашнаците са получили съобщение от Тифлис, че в Батум обещава на грузинците автономия под протектората на Вилхелм. Цялото останало Закавказие трябва да стане автономен Азербайджан. Изпращам ви писмо – статия от др. С. Кавтарадзе, написана през първите дни на месец май. Писмото е остаряло, но обрисова положението в Грузия и мисля, че ще бъде интересно за др. Сталин.

Прехвърлям се на въпроса за нашите най-близки военни цели. Както вече ви съобщих, ние се готвим в най-близко време да тръгнем към Елисаветпол. Ние прихванахме телеграфни разговори от Елисаветпол за готвещо се от там придвижване към Баку с редовни войски (по сведенията [с които разполагаме] в Елисаветпол те са вече около 6000 начело с грузинския княз Магалов). Преди 4 дни нашите отряди в Аджикабул вече имаха сблъсъци с тяхната конница. Възможно е те да ни изпреварят. Ако това ще са само елисаветполските сили, тях лесно ще ги разбием тук и веднага ще разчистим пътя за Елисаветпол, а може би и за Тифлис. Ако след тях ще вървят и турските войски от Батум (и от юг), ние във всеки случай ще трябва да заемем Евлахския мост и отбранителната линия по [река] Кура. Трябва да се бърза за Елисаветпол, зада се предизвика там, а след това и по-нататък, въстание на арменците. Това ще повлияе и на грузинското селячество и Сеймът ще бъде разгонен. Ако това въстание не избухне и турците успеят за закрепят към себе си Грузия и Тифлис, тогава ние ще бъдем напълно изолирани и ще ни се наложи да отбраняваме само Апшеронския полуостров. Придвижването към Елисаветпол ние досега не можахме да започнем, защото не сме готови. Както ще видите от приложението доклад на нашия комисар по военноморските въпроси др. Корганов, нашите сили са разхвърляни по [територията на] Бакинска губерния и Дагестанска област. Няма команден състав, не можем даже да намерим командващ за войските, които трябва да бъдат насочени към Елисаветпол. При тези условия много остро стои въпросът за Бичерахов, за когото ви писах вече няколко пъти.

Сега ви изпращам три документа, отнасящи се до Бичерахов.

Изпратихме в Северен Кавказ няколко другари с молба за незабавна помощ. Вчера от Петровск получихме съобщение (по радиостанцията), че наш отряд от 2000 души начело с Нанейшвили (Сталин го познава) е прочистил пътя вече до Червленная. По този начин общуването със Северен Кавказ се облекчава. Ако от там побърза помощ при нас, ние ще сме спокойни за Закавказието (с едновременната помощ на Бичерахов).

В очакване на помощ с пари, оръжие, хора, указания.

С горещ поздрав **С. Шаумян**

За нашите предприятия по губернията и областта – рибната промишленост, прибирането на реколтата, реквизицията на целия памук за Русия, за нефтената промишленост и пр. ще съобщя следващия път.

P.S. Декретирахме национализация на нефтените недра, повишихме цената на нефта на 2 р[убли] и 35 коп[ейки]. За това ви съобщих по радиото.

С. Ш.

ЛВИСШП, с. 125 – 127. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала, намиращ се в ЦГАКА. Вж. също: Шаумян, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1915 – 1918 гг. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1978, с. 281 – 283.

Документ № 12

ДО С. Г. ШАУМЯН

24 май 1918 г.

Москва

Скъпи другарю Шаумян!

Използвам случая още един път да Ви изпратя няколко думи (неотдавна пак имах случай да Ви изпратя писмо; получихте ли го?).

Положението на Баку е трудно в международно отношение. Затова бих Ви посъветвал да се опитате да направите блок с Жордания. Ако е невъзможно, трябва да се лавира и да се протака решението, докато не се укрепите във военно отношение. Трезва преценка и дипломация за протакане – помнете това.

Оправете радиостанцията и ми изпращайте писма през Астрахан.

Най-добри поздравя. Ваш Ленин

Изпратено в Баку.

ЛВИСШП, с. 128. Публикувано в „Бюлетени Диктатуры Центрокаспия и Президиума Временного Исполнительного Комитета“, № 33, 8 септември 1918 г. Печата се по текста на бюлетина. Вж. също така: Ленин, В. И. Полное собраное сочинений. Издание пятое. Т. 50. Письма, октябрь 1917 – июнь 1918, с. 82.

Документ № 13

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН

Баку, 27 май 1918 г.

Получихме със закъснение телеграмата на Выснархознефть № 706 за мерките в нефтената промишленост и днес [получихме] телеграмата на Совнаркома № 3082 за стоте милиона. Приетите решения разбираме като национализация. Извиква съмнение отсъствието на правителствен декрет. Ако няма пречки, телеграфирайте по-определено. Решението приветствам. Положението в Баку се влошава. Съобщават от Тифлис на 23 май за съгласието на Закавказкия комисариат да пропусне два турски полка към Баку. Нашият отряд от 2000 души стигна до Гудермес и се върна обратно, като не достигна до Червленная. Причините: първата – трудността на задачата, втората – молбата на делегацията на Терския народен съвет да се върне обратно с оглед на очакващото се разрешаване на въпроса за отварянето на пътя. От Северен Кавказ помощ не очакваме, необходима ни е помощ през Астрахан. Спешно. Очакваме отряда на Бичерахов в Баку след 10 дни.

Шаумян

ЛВИСШП, с. 129. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала, съхраняващ се в ЦГАОР СССР, ф. 130, оп. 2, д. 580, л. 81. Напечатано през 1938 г. в списание „Красный архив“ № 4 – 5. Вж. също: *Шаумян, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1915 – 1918 гг. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1978, с. 290.*

Документ № 14

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН

Баку, 30 май 1918 г.

Резолюция на обединеното тържествено заседание на Бакинския съвет на работническите, войнишките и матроските депутати и на заседаващия в Баку конгрес, приета на 29 май. „Съединеното тържествено заседание на Бакинския съвет на работническите, войнишките и матроските депутати и конгреса на мюсюлманските селски депутати от Бакински окръг, след като изслуша доклада за политическото положение в Закавказието, изразява своето негодувание срещу заседаващата в Тифлиския сейм презряна групичка (в буквален превод – купчинка – бел. прев.) бекове и ханове и техните лакеи – меншевиките, арменските националисти, дашнаците, които дръзнаха да обявят независимостта на Закавказието и понастоящем чрез свои представители водят в Батум преговори за изпращане на герmano-турски войски срещу бакинската съветска власт. Ние, представителите на бакинския пролетариат и мюсюлманите селяни от Бакински окръг, обявяваме за врагове всички, които са гласували в Сейма за отделянето на Закавказието. Пред лицето на цялата руска демокрация, на целия свят заявяваме: 1) както бакинската демокрация, така и работниците и селяните от цялото Закавказие в никакъв случай няма да се примирим с отделянето на Закавказието от революционна Русия и ще се борим с оръжие в ръка срещу турско-германските банди и срещу техните съюзници – предателите Чхенкели, Зиатханов, Хойский и компания; 2) никакъв мир, сключен от тази групичка узурпатори, не може да бъде признат от нас.

Представлявайки неотделима част от великата Руска федеративна република, ние, тясно свързани от съдбата си с революционна Русия, можем да признаем само мир, сключен от централното Руско-съветско работническо-селско правителство. Бакинският пролетариат така, както и селячеството на Бакински окръг и на цялата губерния, както това се вижда от решенията на редица окръжни конгреси на мюсюлманските, арменските и руските селяни, ще отстояват съветската власт и ще оказват най-решителна съпротива на настъпващите сеймовски и турски банди.

Допълнения. Като получихме по време на обсъждането на въпроса съобщение от Тифлис за разпадането на т.нар. „Закавказка република“, за разпускането на Сейма, обединеното заседание на Бакинския съвет и на Селския конгрес констатира катастрофата на престъпния контрареволуционен блок на меншевиките, мусаватистите и дашнакцаканите и го обявява за националистическа авантюра и за каиновско предателство

както по отношение на грузинското селячество, така и още повече по отношение на арменското и мюсюлманското селячество и към целия пролетариат на Закавказието.

Съединеното заседание на Съвета на работническите, войнишките и матроските депутати и на Селския конгрес пред лицето на новите авантюри, на новите опити да се разбият редовете на кавказката демокрация заявява своята твърда решимост да продължи борбата срещу контрареволуцията в Закавказието и изразява увереност, че не е далече това време, когато откъснатите от Западното Закавказие бакински пролетариат и селяните от Бакинска губерния ще се обединят в братски съюз с грузинското и арменското селячество и пролетариат и с оръжие в ръка ще установят в Закавказието съветска власт и ще възстановят единството с велика революционна Русия.“

Резолюцията беше приета с аплодисменти с всичките гласове на Съвета и на Селския конгрес при трима въздържали се. Съобщавам за сведение и за открита разгласа.

Извънреден комисар по въпросите на Закавказието

Шаумян

ЛВИСШП, с. 130 – 131. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала, съхраняващ се в ЦГАОР СССР, ф. 130, оп. 2, д. 730, лл. 69 – 72. Отпечатано и в „Красный архив“, № 4 – 5, 1938.

Документ № 15

ПИСМО ДО СЪВЕТА НА НАРОДНИТЕ КОМИСАРИ

7 юни 1918 г.

Скъпи другари!

През последната седмица едновременно с трескавата подготовка на похода към Елисаветпол ние бяхме заети с подготовката на редица декрети. В неделя, 2 юни, издадохме декрет за национализацията на нефтените предприятия. Вчера издадохме декрет за национализацията на търговския флот. От нас е издаден и декрет за реформа на съдебните учреждения. Подготвен е декрет за унищожаване на просията, подготвят се декретите за национализация на банките и домовете. Вътрешното ни положение е такова, че всички тези мероприятия ние бихме могли да прокараме в живота безболезнено и даже блестящо. Независимо от тежкото положение на работниците по отношение на продоволствието (повече от два месеца работниците направо гладуват) ние се чувстваме много здраво. Но да видим какво ще бъде нашето положение в най-близките дни. Ако победим, Баку ще се превърне в образцова трудова комуна. Аз няма да пиша по военните въпроси, защото Корганов обеща той да напише. Ще засегна само болния въпрос за Бичерахов. Този въпрос в някаква степен ме озадачава. Вие вече знаете за нашите преговори с него. В последното си писмо той ни постави условие за допускане на английска мисия в Баку. След това, след като получих Вашето решение, незабавно му съобщих нашите условия. Сред тях – условието неговият отряд да се състои изклю-

чително от граждани на Руската република. Най-главното собствено не е това дали с него ще има някакви англичани, а това какво ще представлява той сам със своя отряд. Всички, които съм упълномощавал да водят с него преговори, и хора, които го познават от много години, и запознати с неговия отряд – всички ме уверяваха в неговата порядъчност и в това, че трябва без всякакви колебания да приемем неговите услуги. Но тези дни ми предадоха разшифрована радиograma на английски генерал в Персия, където той [английският генерал] между другото пише: „Моята цел е да спася Кавказ от турците и германците и мисля, че всички партии ще ми помогнат. Нямам нищо против съветската власт. Бичерахов в политическо отношение се намира на мое разпореждане и той няма да има нищо против бакинската власт“. (Това е приблизителният текст, подчертаните думи възпроизвеждам точно).

Това обстоятелство във връзка с цялата обективна обстановка усложнява положението. Аз телеграфирах той да дойде в Баку за преговори, преди отрядът му да пристигне в Ензели, но е съмнително, че той ще го направи. Нито аз, нито Корганов можем да заминем също така, а да се доверявам в това отношение няма на кого. Вчера получих от него радиograma от Казвин, в която се съобщава, че той тръгва. Възможно е след седмица вече да е в Ензели. Как ще постъпим с него, засега не ми е съвсем ясно. В посока на Елисаветпол ние вече тръгваме днес. Там ще се насочат големи сили и от това отрядът на Бичерахов придобива още по-голямо значение.

От Тифлис вече няколко дни нямаме сведения. В Персия е прихваната германска телеграма, съобщаваща следното: „Турските войски, намиращи се на изток и югоизток от Александропол, са били атакувани от арменските войски, като всички атаки са били отблъснати с огромни загуби. Запаси от материали се изпращат от Владикавказ в Баку. Железопътните линии се ремонтират. Не се очакват никакви подкрепления от Русия. Турските сили настъпват. Съпротивата на Баку не се смята за много сериозна“. Това се съобщава от Казвин на 31 май.

Елъцов и Черкасов пристигнаха, донесоха твоето (на Сталин) малко писмо, написано в леглото. Съобщиха, че след тях идва и нашият товар. Вчера пристигна от Астрахан Ашот Хумарян и събщи, че там за нас се товари параход. Габриелян засега го няма. Национализацията я обявихме, без да дочакаме инструкции, опасавайки се, че нефтените индустриалци, като научат за приетото от вас решение, ще ни подведат, ако незабавно не бъдат предприети от нас необходимите мерки. А наред с тази национализация трябваше да се национализира и флотът. Национализацията повече не предизвика ентузиазъм поради твърде изострилата се продоволствена криза, поради формения глад. По-голям е ентузиазмът сред моряците. Саботажът на инженерите засега е глух. Съюзът на инженерите прие резолюция, която не одобрява национализацията, но призовава техничес-

кия персонал да остане на своите работни места. По-подробно за тези въпроси ще напиша следващия път.

Вчера пристигна от Ташкент латвиецът Дросман, началникът на латвийския артилерийски отряд. Оказва се, че той преди два месеца е оставил своя отряд в Самара и заминал за Ташкент, но там заболял от тиф и останал. Той казва, че отрядът му се състои от 900 души, че има четири бронирани автомобили, 14 самолета и пр. Пита ни ще се съгласим ли да приемем този отряд и пр. Ние естествено се съгласяваме с готовност, но доколко това е реално аз не знам. Той е бил откъснат от отряда два месеца, какво става с отряда му в момента той не знае, но говори много уверено. Моли да му дадем другар, който на място да приеме отряда и да го доведе тук. За всеки случай днес изпращаме един другар. Отрядът според него се намира в Самара.

Получих телеграма от Карахан с предложение да поема неговото представителство в Кавказ, а след това и телеграма за извикването на Бравин и за назначаването на друг на неговото място. За съжаление, засега не намирам подходящ кандидат. Ще помисля още днес. Пакетът с плномоощията на името на Бравин аз иззех и го изпращам обратно. А куриерът с парите пропуснах да мине съгласно телеграмата на Карахан.

Една молба. Директорът на тукашната Държавна банка предизвиква у мен съмнение. Тъй като нито аз, нито другите другари не разбираме от банково дело, трябва да бъдем внимателни. Аз настоятелно моля да ни изпратите тук друг, по-сигурен човек, а този да го вземете там, по-близо до вас. Тук той има заместник – фамилията му е Марков. Той през октомври пътува до Питер, там е работил с вас, нарича се яростен привърженик на съветската власт и пр. Той вече, струва ми се, е получил назначение за управляващ на Рибинското отделение на Народната банка. Ако там, при вас, го познават добре (миналото му е малко съмнително), то може би да го оставят тук. Моля ви да направите необходимото разпореждане по този въпрос.

При изпращането на парични знаци имайте предвид, че ние силно се нуждаем от дребни купюри. Изпращат ни през цялото време банкноти от по 1000 рубли, от които имаме около 60 милиона.

Завършвам писмото. Както винаги, се налага да пиша набързо. Прилагам също така писмото на Корганов, както и изрезки от вестниците.

С горещ поздрав Ваш

С. Шаумян

ЛВИСШП, с. 132 – 135. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала, който се съхранява в ЦГАОР СССР. Вж. също: Шаумян, Ст. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 81 – 86.

Документ № 16

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН

10 юни 1918 г.

Съобщавам за две телеграми, получени от Тифлис: делегатите на Националния съвет са пописали мирен договор с Турция, според който към Турция минават части от окръзите Александрополски, Еривански; окръзите Нахичевански, Ахалкалакски, Ечмиадзин, Ериван, Аштарак (пропуск) остават в пределите на Армения. Приблизително граничната линия е град Чобан Кяра, Беюк-Велинии, Арпа, от изток на запад по река Кацах, по права линия на запад от Ечмиадзин, през връх Арагац. По договора населението на завоюваните области, с изключение на (пропуск) Батумска, може да се върне по местожителството си. На военните части и на бежанците, намиращи се в Персия, се разрешава през Джулфа да продължат до Кавказ. Населението на завоюваните области се освобождава от военна повинност до края на войната (по това време Първата световна война все още не е приключила – бел. прев.). Националният съвет се е обявил за върховна единствена власт на арменските области, отлагайки за близките дни образуването на арменско правителство, временно поемайки правителствените функции. Водят се преговори с татарите за разграничаване на територията. Съветът препоръчва на населението да остане по местата, където е. Отдадена е заповед и на двете страни за преустановяване на военните действия. Сроктът на ратификацията на договорите от Константинопол е един месец. С Грузия също е подписан мирен договор. По договора на Турция е предоставено правото да превозва войски по кавказките железопътни линии. Турците идват по шосето Караклиса – Ереван, Акстафа – Баку. Съгласно сключения мир с Турция тези дни ще започне превозване на войски по железопътните линии до Баку и Джулфа. Съобщавам, че започнахме настъплението.

Извънреден комисар за Кавказ **Шаумян**

ЛВИСШП, с. 136 – 137. В ЛВИСШП е отпечатано по текста на заверено копие. ЦПА ИМЛ, ф. 461, ед. хр. 22707, л. 1, об.; ф. 5, оп. 2, ед. хр. 1460, л. 17. Вж. също: Шаумян, Ст. Письма, 1896 – 1918. Ереван, 1959, с. 88 – 89.

Документ № 17

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН И В ЦАРИЦИН

11 юни 1918 г.

Предавам първото донесение на командващия Бакинските съветски войски, започнали военни операции в направление на Елисаветпол. Донесението е получено днес, 11 юни, в 9 часа вечерта: „Авангардът на нашите войски завзе станция Сагирли; нашият разузнавателен локомотив беше обстрелян от артилерията на противника от страна на станция Керар. Нашите войски се придвижват напред“.

Комисар по военните въпроси и по морските дела **Корганов**

Извънреден комисар по въпросите на Кавказ **Шаумян**

ЛВИСШП, с. 138. Публикувано в списание „Красный архив“, № 4 – 5 (89 – 90), 1938, с. 16. В ЛВИСШП е отпечатано по текста на списанието. Вж. също: Шаумян, С. Г. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 91.

Документ № 18

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН

14 юни 1918 г.

На 10 юни нашите войски, на брой 10 хиляди души, тръгнаха от Аджикабул. На 11-и заеха станция Сагирли, втората станция, завзета с бой, е село Кюрдамир и напредват по-нататък. При Евлах ги очакват значителни сили на противника. По сведения от Тифлис турците са прехвърлили в посока на Елисаветпол 15-хилядна войска. Съобщават, че в Тифлис на 11-и вечерта е пристигнал трети ешелон с германски войски. На 8 юли в Поти са дебаркирали три транспорта германски войски с артилерия. Несъмнено срещу Баку ще бъдат придвижени и германски войски. Настроението в нашите войски е бодро, редът е образцов, флотът героично ще отстоява съветската власт. Настроението на работниците независимо от почти тримесечния глад е много повишено, ще се сражават до последна възможност. „Живи няма да се предадем и на немските хищници никакъв нефт няма да оставим“ – казват работниците.

В случай на поражение Баку несъмнено ще се превърне в пепелище. Отрядът на Бичерахов от Персия, който влезе в състава на Бакинската съветска армия, бърза на помощ на бакинци. Кючук-хан започна бойни действия срещу Бичерахов по пътя от Казвин за Ензели. Отрядът, сражавайки се успешно, си пробива път напред. След седмица ще бъде в Баку. Досега нямаме никаква военна помощ от Русия. Няма бронирани автомобили, самолети, артилерия, даже патроните и винтовките, изпратени с Колтински и Тер-Петросян, ги няма досега. Не са получени също и оръдията за корабите. Няма го Габриелян. Няма ги 100-те милиона.

Вчера, 13 юни, получихме телеграма от Выснархознефть № 1069 от 4 юни за това, че прилагането на национализацията се отлага. Заявявам решителен протест срещу такава политика. Выснархознефть, очевидно, не знае какво прави. Национализацията на нефтената промишленост и на търговския флот независимо от глада предизвика ентузиазъм и доведе до повишаване на добива и експедицията на нефт. Изпращахме на ден 600 или 700 хиляди пуда, а сега се извозват по един милион и 300 или 400 хиляди. Предприемаме мерки за по-нататъшно усилване на експедицията.

Извънреден комисар по въпросите на Кавказ

С. Шаумян

ЛВИСШП, с. 139 – 140. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала, съхраняван в ЦГАОР СССР, ф. 130, оп. 2, д. 569, лл. 6 – 7. Напечатано през 1938 г. в списание „Красный архив“, № 4 – 5. Вж. също: Шаумян, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1917 – 1918 гг. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1958, с. 333 – 334.

Документ № 19

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН И В ЦАРИЦИН

Баку, 16 юни 1918 г.

Съобщавам резолюцията, приета от Бакинския съвет на 15 юни: „Като изслуша доклада на другаря Шаумян за положението в Закавказието, за появилите се в Тифлис германски войски и за стремежа на германските хищници да завземат Баку с цел в частност износа на нефт, Съветът на работническите, червеноармейските, матроските и селските депутати одобрява изцяло революционната програма на Бакинския съвет на народните комисари, заявява още един път за готовността на бакинския пролетариат и съветската Червена армия да се борят докрай с настъпващите герmano-турски бандити, да отстояват своята свобода и независимост и своята неразривна връзка с великоруската Съветска република. Ние заявяваме, че както в случай на победа, така и в случай на поражение ние няма да дадем на германските хищници нито една капача нефт, добита с народен труд. Също така Съветът одобрява предпазливата последователна политика на Бакинския съвет на народните комисари по отношение на англичаните и заявява, че империалистическите посегателства ще срещнат решителен отпор от страна на бакинските депутати, от която и страна те да идват; апелира към германския пролетариат, който поддържаше своето правителство по време на войната в името на отбраната на отечеството, но му обръща внимание за проникването на германските хищници в далечна Азия за унищожаване на властта на бакинския пролетариат, който не заплашва свободата на германския народ и се е провинил само в това, че осъществява великите идеали на Маркс – Енгелс, които [германските работници] смятаха досега за свои учители. [Германските] работници няма да търпят позора на прислужниците на своето империалистическо правителство и всички негови безкрайни престъпления. От друга страна Бакинският съвет на работническите, червеноармейските, матроските и селските депутати се обръща още един път към революционните демократи на цялото Закавказие с призив да застанат под знамето на съветската Червена армия и да поддържат бакинския пролетариат в неговата борба срещу герmano-турските и меншевишките банди, поробващи цялото Закавказие.

Извънреден комисар по въпросите на Кавказ

Шаумян

Секретар на Съвета **Кузнецов**

ЛВИСШП, с. 141 – 142. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала, съхраняван в ЦГАОР СССР, ф. 130, оп. 2, д. 580, л. 92. Напечатана в 1938 г. в списание „Красный архив“, № 4 – 5. Вж. също: Шаумян, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1915 – 1918 гг. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1978, с. 349 – 350.

Документ № 20

ТЕЛЕГРАМА ДО С. Г. ШАУМЯН

Баку, до Шаумян

През Астрахан и Кушка с по-нататъшно предаване по радиотелеграфа

Декрет за национализация на нефтената промишленост засега няма. Предполагаме, че ще издадем декрет за национализация на нефтената промишленост в края на [периода на] навигацията. Засега организираме държавен монопол върху търговията с нефтопродукти. Предприемете всички [възможни] мерки за доставка на нефтопродукти на Волга в най-кратък срок. Съобщавайте на Главконефть ежедневно за положението на нефтената промишленост.

Предсовнарком Ленин

Написано на 18 юни 1918 г.

ЛВИСШП, с. 143. В ЛВИСШП е отпечатано по текста на телеграфната бланка, написана от Ленин. За първи път телеграмата е напечатана в Ленинский сборник, XXXV, с. 24. Вж. също: Ленин, В. И. Полное собраное сочинений. Издание пятое. Т. 50. Письма, октябрь 1917 – июнь 1919. Москва: Издательство политической литературы, 1965, с. 103 – 104.

Документ № 21

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН И В ЦАРИЦИН

20 юни 1918 г.

От Елисаветполския фронт Донесение № 3 в Баку от Кюрдамир. До Совнаркома: Съгласно донесението на командира на бригадата Амазасп на 16 юни авангардният батальон на бригадата при командира влязъл в бой с противника при село Карамарьям в 9 часа сутринта. Войските на противника се състоят от нередовни войски от грузинци и мусаватистки татари и банди дагестанци в униформата на нашата пехота с обща численост от 2 хил[яди] души. След седемчасово упорито сражение противникът се обърнал в бягство, понасяйки загуби в размер на десетки убити, много ранени и изоставяйки оръжието си. Загубите на батальона – четирима ранени. Село Карамарьям е завзето от нашите войски; противникът отстъпва към Геокчай. На 17 юни нашите войски провели разузнаване с бой по посока на станция Мюсюсли, като провели демонстративна атака, понасяйки загуби с убити и ранени.

Народен комисар по военноморските въпроси

Корганов

Извънреден комисар по въпросите на Кавказ

Шаумян

*ЛВИСШП, с. 144. В ЛВИСШП е отпечатано по книгата: **Большевики** в борьбе за победу социалистической революции в Азербайджане. Документы и материалы 1917 – 1918 гг. Баку, 1957, с. 513 – 514. Вж. също: **Шаумян**, Ст. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 97.*

Документ № 22

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН И В ЦАРИЦИН

20 юни 1918 г.

Елисаветполски фронт, Донесение №4 от Кюрдамир. Баку, до Совнаркома. Съгласно донесението на командира на бригадата Амазасп около 12 часа на 18 юни противникът е преминал в настъпление срещу населеното място Карамарям и както и в предишния бой, се е отличил Шестнадесети батальон. Противникът е бил отблъснат и се е обърнал в паническо бягство и е отстъпил, преследван от конницата. На бойното поле [противникът е оставил] две 75-милиметрови оръдия, една картечница и много екипировка. Около 18 часа е било открито ново обходно движение, започнал е бой по цялата линия на фронта. По протежение на 20 версти противникът първоначално притиснал левия [ни] фланг, след това бил отблъснат и се обърнал в безредно бягство; настъпилото смрачаване и мъглата са попречили на преследването. При Карамарям е пленена една картечница и много други трофеи; нашите загуби – 5 убити, 49 ранени. Противникът е загубил до 500 души. Независимо от лишенията червеноармейците са стояли на позициите си мъжествено. Милосърдната сестра Железнава, ранена на предната позиция, е продължила да превързва ранените под убийствения огън.

Народен комисар по военноморските въпроси

Корганов

Извънреден комисар по въпросите на Кавказ

Шаумян

ЛВИСШП, с. 145. В ЛВИСШП е отпечатано по текста, съхраняван в ЦГАОР СССР, ф. 130, оп. 2, д. 570, лл. 6 – 7. Вж. също: Шаумян, Ст. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 98.

Документ № 23

РАДИОГРАМА ОТ БАКИНСКИЯ СОВНАРКОМ ДО ДЕПУТАТИТЕ ОТ СЪВЕТИТЕ В ПЕТРОВСК, ЕКАТЕРИНОДАР, АСТРАХАН, ЦАРИЦИН, САРАТОВ, КОПИЕ ДО В. И. ЛЕНИН С ОПРОВЕРЖЕНИЕ НА ПРОВОКАЦИОННИТЕ СЛУХОВЕ ЗА СЪГЛАШЕНИЕ НА БАКИНСКИЯ СОВНАРКОМ С АНГЛИЧАНИТЕ

21 юни 1918 г.

По Северен Кавказ и по Волга се разпространяват слухове, че бакинската съветска власт е влязла в съглашение с англичаните за съвместна борба против германо-турските банди, че едва ли не английските войски вече са дебаркирали в Баку. В опровержение на тези провокационни слухове заявявам, че в Баку няма никакви английски части. Никакво съглашение между бакинската съветска власт и англичаните за съвместна отбрана на Баку и прочее няма и не може да има. Империалистическите стремежи, от където и да идват, ще срещат винаги най-решителен отпор от страна на бакинския пролетариат и кавказката съветска Червена Армия.

Председател на Бакинския съвет на народните комисари и извънреден комисар по въпросите на Кавказ

С. Шаумян

Председател на Бакинския совдеп

П. Джапаридзе

ЛВИСШП, с. 146. Публикувано във вестник „Бакинский рабочий“ № 120, 23 юни 1918 г. В ЛВИСШП е отпечатано по текста от вестника. Вж. също: Шаумян, Ст. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 99.

Документ № 24

ПИСМО ДО В. И. ЛЕНИН

23 юни 1918 г.

Скъпи Владимир Илич!

Днес най-после пристигна Тер-Габриелян и ни докара 4 бронирани автомобила, 13 самолета и много друго [военно] имущество. За всичко това – голямо, голямо благодаря на Вас. Ние получихме това, което не ни достигаше и което ще ни окаже сега неограничени услуги. Вие вече знаете, че нашите военни операции на елисаветполското направление започнаха. Според сведенията противникът ни е твърде силен. Ако имахме пред себе си само елисаветполските банди, колкото и многобройни да са те, ако дори към тях се присъединят всички меншевишки и грузински сили, те пак не биха били страшни за нас. Бихме могли да се справим с тях дори ако към тях се присъединят и турски сили. Но нас ни плашат немците.

Вчера чрез английския консул получих радиograma от Персия, в която се съобщава, че от Лондон са телеграфирани: „217-а немска дивизия е пристигнала в Батум и се разтоварва“. Ако това е вярно, ако немците са решили да прехвърлят срещу нас големи сили, тогава вероятно няма да успеем да удържим Баку. И тогава ще приложим Вашата рецепта. Затова беше приета наша резолюция, която Ви беше съобщена, и е образувана комисия от специалисти, която ежедневно ми докладва за своите работи. А засега ние мислим за победа и правим всичко, за да победим.

От доклада на помощника на Корганов, др. Шеболдаев, който Ви изпращам, Вие ще видите, че ние насочихме в посока на Елисаветпол армия от 12-12 хиляди души. Общото впечатление от армията на хора, сведенията във военното дело, е, че това не е обичайната „съветска“ армия – в най-добрия случай партизански отряди, а истинска редовна армия. Всички другари, пристигащи от Русия, изразяват възторг, когато се запознаят с нея. И засега тази армия се държи великолепно. Трябва да се има предвид, че условията на войната сега са много тежки. Тази местност – Кюрдамир – Уджар – Евлах, е ужасно блатиста, маларийна. Жегата е неимоверна, комари, няма питейна вода и на всичкото отгоре пътят е наводнен от противника, пълно блато. Ако се наложи дълго да стоим на едно място, нашата армия ще загине. Вие пишете в малкото писмо, което ми донесе

Тер-Габриелян, че с оглед на трудността на нашето положение в международно отношение е по-добре да изчакаме, докато не укрепнем.

Ние очаквахме това, разбира се, и укрепвахме, но мисля, че щеше да е по-добре, ако бяхме тръгнали натам и с по-малки сили, непосредствено след Гражданската война в Баку. Тогава положението беше значително по-просто и ние щяхме да предотвратим всичко станало в Батум и след батумските преговори. Сега във всеки случай не трябваше повече да се бавим. Нашето положение в международен план наистина е дяволско – независима Грузия, независим Азербайджан, комай и независима Армения, германски протекторат, стремеж на Турция да завземе Закавказието без азербайджанска независимост и пр., и пр.; от другата страна англичаните – всичко това създава много сложна комбинация от ту изгодни, ту опасни за нас моменти. За нас е ясно едно: трябва да се върви напред! Ние мислехме да стигнем до Евлах и като помислихме малко, да вървим натам, към Елисаветпол. Право към Тифлис не се решавахме да тръгнем (в нашите планини). Но в последно време вече си говорим и за това.

Историята с Бичерахов (руския отряд в Персия) Ви е добре позната от моите предишни писма. Тези дни, след като отрядът му си проби път до Ензели, той пристигна тук. Ние разговаряхме, изяснихме всички спорни или изглеждащи спорни и съмнителни точки и се успокоихме. Ние вече не се боим, че той може да се окаже инструмент в ръцете на англичаните и дашнаците, и той не се бои от нас, не се бои, че ще разоръжим отряда му, че ще го разстреляме в морето с помощта на нашия флот и пр. Той искаше да вземе със себе си английски бронирани автомобили с английски екипажи и самолети, но ние иммахме сведения за очакваните от Вас бронирани автомобили и самолети и го убедихме да се откаже от английските. Този въпрос беше решен, но не окончателно; той ще ни пише от Ензели.

Бичерахов пое отговорна задача – да заеме нашия десен фланг, и по Шемаха-Геокчайския път, през Кахетия да се отправи към Тифлис, като вдигне на въстание по пътя планинците, в частност осетинците. Точно във връзка с този негов план, който много го въодушевява, ние започнахме определено да говорим и за Тифлис, макар че разбираме цялата сложност на политическата страна на въпроса, и ще помислим още предварително, преди да решим окончателно. Трябва да се има предвид, че за Бичерахов половинчатото решение на въпроса не го задоволява, не е достатъчно, защото той казва на своя отряд така: ние си отиваме въкъщи през Тифлис по военнорусинския път. След изясняването на въпроса с Бичерахов англичаните не са ни чак такава грижа.

Относно немците – най-противоречиви сведения. Вие несъмнено сте по-добре осведомени за положението в Западното Закавказие и за плановете на немците. Ние знаем, първо, че те имат свои особености, различни от турските плановете за Закавказието. Знаейки тяхната обща политика, мислим, че те обезателно ще тръгнат към Баку, но отчитаме и някои

трудности за тях. А ако е вярно споменатото в началото на писмото появяване на 217-а дивизия в Батум, то не може да има съмнения относно желанието им да вървят към Баку. Вчера ние бяхме силно озадачени от смелостта на двама немски офицери, които долетяха при нас. Те имаха мандати в качеството на парламентарии, пристигнали да търсят тук германски и австроунгарски военнопленници, като молеха наивно да им дадем бензин за обратен полет до Тифлис. Аз Ви ги изпращам с охрана от 4 души с нарочна бележка – правете с тях, каквото искате. А апаратът им ще остане за нас, ще ни свърши работа.

При нас, тук, сега, се намира изпратена от Централната колегия мисия по въпросите на военнопленниците начело с капитан Шнайдер. И с тях имахме недоразумения. След като получихме от Петровск съобщение, че на парахода „Крюгер“ пътуват подозрителни немски и турски офицери, нашето контраразузнаване имаше намерение да пресрещне парахода и да ги провери. Параходът пристигна през нощта и екипажът на парахода, който също се отнасяше с голямо подозрение към тях, не пожела даже да пристане към брега до сутринта, за да могат да ни уведомят за подозрителните гости. Контраразузнаването посрещна офицерите и ги изолира, за да се изяснят самоличностите им, да бъдат обискирани и пр. Немецът Руст и турският офицер, които съпровождаха немските офицери, ги арестуваха, а членовете на мисията бяха пуснати на свобода. През тези дни бях болен, лежах в леглото два дни. На третия ден ги приех, изказах им съжаление за причинените им неприятности, от това те бяха удовлетворени, заявиха, че смятат инцидента за изчерпан, и пристъпиха към своята работа – разбира се, под нашето бдително наблюдение. Те се държаха подозрително, организираха съвещания в мюсюлманската част на града и, както навсякъде, вероятно се интересуваха повече от политика, отколкото от пленниците. Днес те се сбогуваха с мен и във вторник, вдругиден, си заминават. Руст и турският офицер бяха арестувани досега, но вчера аз се разпоредих да ги освободят и да ги изпратят в Астрахан.

Има още един важен въпрос, за който трябва да напиша, – това е въпросът за нефтената промишленост. Нас съвсем ни объркаха с този въпрос. Прилагам три телеграми на Сталин, в които той съобщава за утвърдената национализация на нефтената промишленост. След такава, макар и само принципно, решение на въпроса ние трябваше да предприемем редица мерки за спасяване на имуществото и средствата на нефтените фирми. Трябваше да сложим ръка на текущите сметки, на нефта, на материалите и пр. А това не можеше да се направи, без да се обяви национализация на място. И ето, на 2 юни ние издадохме несъмнено известния Ви вече декрет (това всъщност не е декрет, а са мероприятия, необходими като предварителни стъпки). След това се получи приложената тук телеграма на Выснархознефть № 1069, където се съобщаваше, че и Совнаркомът, и Совнархозът са утвърдили национализацията, но обявяването ѝ

временно се забавя, докато не бъде представена сметката на Нефтения комитет. Тази телеграма беше получена със закъснение, струва ми се, на 12 или на 14 юни. Тя ни възмути, тъй като не може да се шегуваме с такъв въпрос, да се взимат решения, да се правят те достойни на публиката и след това „временно“ да ги забавят. Ние видяхме в това ходове на противниците на национализацията и затова протестирахме. Но след него дойдоха други телеграми, които окончателно ни хвърлиха в изумление. Същите тези телеграми на Выснархознефть № 1230 и на Главконефть № 1245 говорят за „ужким задържаното постановление на Совнаркома за национализацията“ и заявяват, че „никакви постановления за национализация на нефтената промишленост не са били правени“. Какво означава това? Аз още един път тогава Ви телеграфирах протест против тази непонятна и пагубна политика, идваща от Центъра, и заявих, че за нас „върщане не може да има“. Такова решение беше взето и от Съвета на депутатите в събота – 22-ри, единодушно. Убедително моля да се сложи край на тези колебания, да не усилвате позициите на нашите противници и да не затруднявате и без това във висша степен трудната работа по национализацията. Вие вероятно се боите от „левите детинщини“, но смее да Ви уверя, че ние твърде внимателно и грижливо се отнасяхме и продължаваме да се отнасяме към нефтената промишленост. Аз разбирам, че тази „национализация“ би трябвало да ви е струвала немалко в Русия, пристигащите [от Русия] разказват за грабежа на хазната, който се извършва под знамето на тази национализация, но при нас атмосферата е малко по-различна и ние твърде здраво седим на ковчето на хазната. Там, при Вас, замина един от изпратените от Вас – др. Салько. Той ще Ви разкаже подробности за нефтените въпроси. Впрочем бих помолил да се отнесете с доверие към него. Цялото това братство, което пристигна „за установяване на контрол над нефтената промишленост“, отначало следваше линията против национализацията и ние с тях не се разбирахме. По едно време даже мислехме, извинете за откровеността, да ги натоварим на парахода и да ги върнем обратно на Гуковский, но като поживяха малко [при нас], те се убедиха в необходимостта от национализация като единствен способ да се спаси нефтената промишленост от гибел и да постигнем износ на нефт. Това-онова може би ще Ви разкаже и Кузнецов – нашият секретар, когото изпратихме на конгреса.

На конгреса изпратихме общо 5 души – от тях 3-ма болшевики, 1 ляв есер, 1 ляв дашнак, но всички споделят нашата тактика.

Налага се да завърша писмото.

Приемете горещ поздрав. Ваш **С. Шаумян**

В Туркестан не сме много благополучни. Сега говоря за отговорните работници. Тук пристигна делегация начело с „извънредния комисар“ Дунаев. Много подозрително общество. Пиянстват, развратничат, харчат десетки хиляди. Пристигналият тези дни от там наш другар предава, че

това е общо явление в Ташкент. Трябва незабавно да се изпратят там надеждни хора. Напразно оставихте Коболев в Москва.

С. Ш.

*ЛВИСШП, с. 147 – 152. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала, съхраняван в архива на Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС, ф. 5, оп. 1, ед. хр. 1460, л. 10 – 14; ф. 461, ед. хр. 42446 – саморъчно написано. Публикувано в „Исторический архив“, № 2, 1957 г. Вж. също: **Шаумян**, Ст. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 100 – 107.*

Документ № 25

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН И В ЦАРИЦИН

23 юни 1918 г.

На основание на писмото и двете телеграми на Сталин за утвърждаване на национализацията на нефтената промишленост ние обявихме местен декрет с посочване на необходимите мероприятия за предотвратяване на разграбването и разстройството на промишлеността. Неотдавна беше получена телеграма от Выснархознефть, която съобщава за същото, само с указание за временно забавяне. Вчера бяха получени телеграмите на Главнефть 1230, опровергаващи телеграмите на Сталин [и] на Съвета на Выснархоз от четвърти юни. Такава политика за нас е неразбираема, крайно вредна, както вече протестирах веднъж, и повтарям още – решително протестирам. След това, което вече е направено и е направено много добре, връщане не може да има. Тези телеграми носят само дезорганизация. Моля за вашата лична намеса за предотвратяване на тежките последствия за промишлеността.

Председател на Бакинский съвет, народен комисар и временен извънреден комисар по въпросите на Кавказ **Шаумян**

*ЛВИСШП, с. 153. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала. Вж. също: **Шаумян**, С. Г. Избрани произведения. Т. 2. 1915 – 1918 гг. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1958, с. 355.*

Документ № 26

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН И В ЦАРИЦИН

29 юни 1918 г.

След известно прекъсване военните действия на Елисаветполското направление се възобновиха. Вчера, 29 юни, през нощта, беше получена следната телеграма от Корганов от Кюрдамир: „На фронта пред Геокчай от 27 юни се развиват боеве, противникът оказва упорита съпротива“. Телеграмата за приемане от Совнаркома на декрета за национализацията на нефтената промишленост на заседанието на 20 юни и за отмяна на двете телеграми на Главконефть получихме. Тя внесе успокоение. Сега започва същата история с национализацията на Каспийския флот. Телеграмата, получена днес с подписа на Мохровски, показва неосведоменост и неразбиране. Най-покорно моля навреме да се спрат, за да не ни пречат да работим. Тер-Габриелян пристигна с товара. Получих днес телеграмата на

Иванов за тръгването от Москва. Тези дни долетяха тук двама немски офицери от Тифлис уж с цел да се погрижат за пленниците, ние ви ги изпратихме в Москва. Общото положение в Кавказ все повече се усложнява, но ние се чувствуваме бодро и уверено.

Извънреден комисар по въпросите на Кавказ

Шаумян

ЛВИСШП, с. 154. В ЛВИСШП е отпечатано по оригинала, съхраняван в ЦГАОР СССР, ф. 130, оп. 2, л. 569, л. 8 – 9. Телеграмата е отпечатана през 1938 г. в списание „Красный архив“, № 4 – 5. Вж. също: Шаумян, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1915 – 1918 гг. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1958, с. 336.

Документ № 27

ДО В. И. ЛЕНИН

29 юни 1918 г.

Скъпи Владимир Илич!

Предявителят на настоящото [удостоверение] др. Гукалов се делегира от инженер Громадчиков, пристигнал тук с Ваш мандат, за получаване в Москва на частите на радиотелеграфа и 10-киловатовата радиостанция морски образец.

Моля да го снабдите с Ваш документ, за да не го задържат. Още днеска или утре ще Ви пиша за нашите дела.

С горещ поздрав **С. Шаумян**

ЛВИСШП, с. 155. В ЛВИСШП е отпечатано според текста на оригинала, намиращ се в ЦПА ИМЛ, ф. 5, оп. 1, ед. хр. 1460, л. 15; ф. 461, ед. хр. 32014. Отпечатано в „Исторический архив“ № 2, 1957 г. Вж. също: Шаумян, Ст. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 110.

Документ № 28

ДО С. Г. ШАУМЯН

29.VI 1918 г.

Скъпи др. Шаумян!

Изпращам най-добри поздрави и пожелания.

Сталин е в Царицин. Писмата изпращайте най-добре чрез Сталин.

Привет! Ваш

Ленин

Изпратено в Баку.

ЛВИСШП, с. 156. За първи път е напечатано през 1938 г. Вж. също: Ленин, В. И. Полное собраное сочинений. Т. 50, с. 108. Шаумян, Ст. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 111.

Документ № 29

ДО В. И. ЛЕНИН

Скъпи Владимир Илич!

Тер-Габриелян изпраща при Вас другаря с поръченията. Той може да Ви съобщи малко за нашите работи, но добросъвестно ще изпълни възложените му задължения. От своя страна Ви моля да му дадете нужните хартийки с Вашия подпис. За това, струва ми се, че вече Ви писах.

Съобщавам още веднъж неприятната новина. Вчера сутринта получих съобщение от фронта за отстъплението на нашите войски. Прилагам копие от телеграмата на началник-щаба Аветисов. Противникът очевидно има съсредоточени големи сили в този район. Бичерахов се забави в Ензели, вероятно ще пристигне след 5 – 6 дни. Ако той беше вече тук, нямаше да имаме никакво отстъпление. Извинявам се, Владимир Илич, че пиша толкова кратко по толкова сериозна тема. Именно във връзка с тези затруднения съм страшно зает. Непрекъснато ме откъсват от писмото и, от друга страна, звънят от кея, настояват да побързам.

Може би ще отделя време вечерта и ще напиша по-подробно, като ще го изпратя по друг [куриер].

Приемете горещ поздрав.

Ваш **С. Шаумян**

1/VII-918. Баку

ЛВИСШП, с. 157. В ЛВИСШП е отпечатано според оригинала, който се съхранява в архива на Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, ф. 461, ед. хр. 32015; ф. 5, оп. 1, ед. хр. 1460, л. 16, саморъчно написано. Отпечатано в „Исторический архив“ № 2, 1957. Вж. също: Шаумян, С. Г. Избранные произведения. Т. 2. 1915 – 1918 гг. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1978, с. 363.

Документ № 30

ТЕЛЕГРАМА ДО В. И. ЛЕНИН И В ЦАРИЦИН

2 юли 1918 г.

На 30 юни тази година от Кюрдамир: „След два дни на много упорити [боеве] в направление на Геокчай на 29-и сутринта противникът с превъзхождащи ни сили притисна левия ни фланг и ни принуди да отстъпим в посока на Ахсу“.

От 1 юли т[ази] г[одина] от Кюрдамир: „Четиридневните боеве при Геокчай, от 27 до 30 юни, завършиха; обходният отряд обстреля Геокчай. Войските навлязоха в тила на противника. По силата на цяла редица неблагоприятни обстоятелства нашите войски, които заемаха фронтално положение, отстъпиха към Карамаръян. Противникът излезе от състоянието на полуобкръжение, което го заплашваше с разгром, и на свой ред започна да ни обхожда. Като се има предвид създалата се обстановка, в интерес на опазването на войските за по-нататъшни боеве се наложи дясната колона да се оттегли. Боят беше ожесточен, с щикови атаки. От ужасната жега и невъзможността да се достави вода войниците стигаха до припадък, но мъжествено отбраняваха своите позиции, хвърляха се в атака, само една част на левия фланг, когато беше обходена от многочис-

лена конница на противника, отстъпи и това повлия на целия фронт. Загубите и на двете страни са значителни.

В редовете на противника – редовни турски части; командният състав на артилерията и картечарите в значителна част са турски. Към края на боя пристигнаха 6 бронирани автомобила. Един от тях успя да вземе участие [в сражението]; нахлу в тила на противника; бронираният автомобил блестящо изпълни задачата си, като изведе от затрудненото им положение някои части, облекчи оттеглянето на ариергарда. На 1 юли т.г., в 5 ч. 15 м. Вечерта е получена телеграма от Кюрдамир, която съобщава, че нашето положение на фронта е възстановено. Току-що е получено сведение, че Геокчай е завзет от отряда на Амиров.

Народен комисар по военноморските въпроси.

Корганов

Съобщава извънреден комисар по въпросите на Кавказ

Шаумян

ЛВИСШП, с. 158 – 159. Телеграмата е напечатана в ЛВИСШП по текста, съхраняван в ЦГАОР СССР, ф. 130, оп. 2, д. 570, лл. 11 – 13. Публикувана е в списание „Красный архив“, № 4 – 5 (89 – 90) 1938, с. 19 – 20. Вж. още: **Шаумян**, Ст. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Государственное издательство Армении, 1959, с. 113 – 114.

Литература

1. **Байков**, Б. Л. Воспоминания о революции в Закавказье. – В: *Архив Русской революции*. Т. 9 – 10. Москва, 1991, с. 114.
2. **Балаев**, Айдын. Февральская революция и национальные окраины. Мартовские события 1918 года в Азербайджане. Москва: Флинта, 2008.
3. **Безугольный**, А. Ю. Мартовские события 1918 г. в Баку и становление советской власти в Баку. – В: *Юг России и сопредельные страны в войнах и вооруженных конфликтах. Материалы Всероссийской научной конференции с международным участием*. Ростов-на-Дону, 22 – 25 июня 2016 г. ЮНЦ РАН, с. 134 – 141. http://www.ssc-ras.ru/ckfinder/userfiles/files/2016_Yug%20Rossii%20v%20voinakh.pdf
4. **Волхонский**, М. и В. Муханов. По следам Азербайджанской Демократической Республики. Москва: Европа, 2007. (Вж. и электронното издание: <https://www.e-reading.club/book.php?book=89005>; по-специално тук глава „Илюзия кавказской взаимности“: https://www.e-reading.club/chapter.php/89005/10/Volhonskii%20C_Muhanov_-_Po_sledam_Azerbaiidzhanskoi_Demokraticeskoi_Respubliki.html)
5. **Государственный** архив Азербайджанской Республики, ф. 2898, оп. 2, д. 11, л. 430.
6. **Кадио**, Жюльет. Лаборатория империи Россия/СССР, 1890 – 1940. Москва: Новое литературное обозрение, 2010.
7. **Ленин**, Владимир Ильич. Полное собраное сочинений. Том 48. http://publ.lib.ru/ARCHIVES/L/LENIN_Vladimir_Il'ich/_Lenin_V.I._PSS5_.html#148
8. **Микоян**, Анастас И. Дорогой борьбы. Книга 1. Москва: Издательство политической литературы, 1971, с. 133.
9. **Смит**, Майкл. Память об утратах и азербайджанское общество. http://old.sakharov-center.ru/publications/azrus/az_004.htm

10. **Шаумян**, Степан. Письма, 1896 – 1918. Ереван: Арм ГИЗ, 1959, с. 63 – 64.
11. **Alstadt**, Audrey L. The Azerbaijani Turks. Power and Identity under Russian Rule. Publication No 410. Stanford University, Stanford, California, USA: Hoover Institution Press, 2013.
12. **Cronin**, Stephanie. Reformers and Revolutionaries in Modern Iran: New Perspectives on the Iranian Left. London and New York: Routledge Curzon, Taylor & Francis Group, 2004.
13. **Hopkirk**, Peter. Like hidden fire. The plot to bring down the British Empire. – In: *Kodansha Globe*, New York, 1994, pp. 282 – 283.
14. **Kazemzadeh**, Firuz. Struggle for Transcaucasia (1917 – 1921). New York: Philosophical Library, 1951.
15. **Lohr**, Eric. Nationalizing the Russian Empire. The Campaign against Enemy Aliens during World War I. – In: *Russian Research Center Studies 94*, Harvard University Press, 2003.
16. **Roberts**, Glenn L. Commissar and Mullah: Soviet – Muslim Policy from 1917 to 1924. Florida, USA: Boca Raton, 2007, pp. 19 – 20. *Dissertation.com*
17. **Smith**, Michael G. Anatomy of a Rumour: Murder Scandal, the Musavat Partu and Narratives of the Russian Revolution in Baku, 1917 – 20. – In: *Journal of Contemporary History*, Vol. 36, No 2, April 2001. <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/002200940103600202>
18. **Swietchowski**, Tadeusz. Russia and Azerbaijan. A Borderland in Transition. Columbia: Columbia University Press, 1995.
19. **Swietochoowski**, Tadeusz. Russian Azerbaijan, 1905 – 1920: The Shaping of a National Identity in a Muslim Community. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

РАЗБЕРЕТЕ СТОЙНОСТТА, КОЯТО ПРЕДЛАГАТЕ НА ВАШИТЕ КЛИЕНТИ

*Десислава КОСТОВА-ПИКЕТ**
*Иванка КОСТОВА***

You cannot have confidence in your pricing until you have confidence in the financial value that creates what you offer for customers. Although many managers are convinced that they cannot get this information, the reality is that most of your customers are ready to tell you. All you need to do is ask the right questions and be ready to listen.

Не можете да имате увереност в ценообразуването си, докато не придобиете доверие във финансовата стойност, която това, което предлагате, създава за клиентите. Въпреки че много мениджъри са убедени, че не могат да получат тази информация, реалността е, че повечето от вашите клиенти са готови да ви я кажат. Всичко, което е необходимо, е да задавате правилните въпроси и да бъдете готови да слушате.

Всяка игра по договаряне на цените има елемент на блъф. И клиентите, и доставчиците го правят, но клиентът обикновено има едно предимство, защото блъфът му – да си тръгне – е по-достоверен. Това е риск, който много малко специалисти по продажбите биха поели. Клиентите знаят това и го използват в своя полза. Търговците отговарят с по-ниски цени, защото се страхуват от последствията – загубен клиент, ако не го направят. Или накратко на тях им липсва увереност, че тяхната ценова стратегия е добра. Те забравят за важната стойност, която предлагат на

* Авторът е доцент, доктор, Калифорнийски университет – САЩ.

** Авторът е професор, доктор, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.

клиента. Търговците забравят, че всичко това е просто една игра на покер. Те вземат безопасния маршрут и предлагат отстъпка. Клиентите радостно прибират парите от масата. Те го правят, защото знаят как да блъфират.

Има два елемента на блъфа. Първият е, когато не разполагате с добра ръка. В този случай блъфирането е всичко, което можете да направите, за да спечелите. Това е опасен покер и се базира на поемане на голям риск. И ако сте срещу клиент, който има по-добра ръка, ще губите всеки път. Вие не трябва да ръководите бизнеса си или да играете покер по този начин. За щастие най-добрият блъф е, когато имаш добра ръка. Тук предизвикателството е да не ви изхвърли от масата някой, който има по-лоша ръка и блъфира. Това е много по-добър начин да се играе покер. Но вие трябва да сте уверени в ръката си точно както трябва да бъдете уверени в цената си. Целта е да разберете дали имате добра ръка и ако тази ръка е достатъчно добра, дали може да спечели срещу блъф. Тук трябва да имате доверие в цените си, за да не се откажете от ръката си и да се съгласите на отстъпка, когато купувачът ви блъфира.

Целта на това правило е да ви накара да разберете вашата стойност за вашия клиент. Възможността на клиента да блъфира се премахва. Ние вярваме, че ценообразуването с увереност ви позволява да играете ръката на ценообразуване така, все едно можете да видите картите на противника. Когато играете ръка различно от начина, по който щяхте да я играете, ако можехте да видите картите на другите, вие оставяте пари на масата. Когато играете с ръка по същия начин, както бихте играли, ако можехте да видите всичките им карти, парите на масата са ваши.

Целта на правило две е да ви помогне да спечелите всяка игра на ценообразуване и да се спрете хвърлянето на пари на масата.

ПЕЧЕЛЕНЕ НА ИГРАТА НА ЦЕНООБРАЗУВАНЕ

Ключът към спечелването на играта на ценообразуване е: (1) да създадете набор от предложения със от ниска до висока стойност; (2) да предоставите измерими стойностни предложения и продажбени инструменти, които да определят стойността на индивидуално ниво; и (3) да се създадат ценови стратегии и ценови нива, които да улавят голяма част от стойността, която създавате. Направете тези неща добре и увереността ви в ценообразуването ще се повиши. Когато всеки в организацията знае, че имате правилните предложения и че цените ви са правилни, екипът за продажби си възвръща контрола над преговорите. Всичко това се основава на задълбоченото разбиране на стойността, която вашите продукти и услуги вече създават или могат да създадат за вашия клиент.

Има едно голямо предизвикателство в постигането на тази визия. Колко пъти сте чували мениджърите да казват: „Искаме да осигурим най-

добрата стойност за нашите клиенти“? Това е едно много често изказване. Но какво точно означава това? Възнамерява ли компанията да достави много ползи за клиентите, но на цени, които са подобни на конкурентните? Или означава, че компанията ще предложи това, което всички останали в сферата предлагат, но при най-ниските цени? Или, че това ще задоволи нуждите на клиентите, и се надяват, че ще получат заплащане за това? Проблемът е, че смисълът на думата „стойност“ в този контекст е толкова общ, че тя няма никакво значение. Фирмите, които не разполагат с ясна дефиниция на стойността за клиента, не могат да преговарят ефективно. В края на краищата как можете да изградите своето ценообразуване с увереност около концепция, която вие самите не можете да определите?

Понякога нашите клиенти възразяват, че не компанията трябва да определи стойността. Стойността – продължава възражението – трябва да се определя от всеки клиент и е очевидно, че всеки клиент определя стойността различно. С други думи клиентът винаги е прав. По тази формулировка компанията трябва да реагира спрямо определението на стойността, наложено с всеки клиент. В играта на покер на купуване тази стойност често е блъф.

Ние отхвърляме тази формулировка. Смятаме, че е измъкване. Това не е въпрос на правилно и грешно. Нашият опит е, че фирмите, които преследват тази стратегия, губят фокус и виждат спад в печалбите. Нещо повече, те поемат ненужни разходи за продажба, тъй като се опитват да разберат какво е нивото на приближаване на всеки клиент. Една дума описва резултата на този подход. Тази дума е „объркване“, защото нуждите на всеки клиент стават недиференциран приоритет.

С това правило ще ви помогнем да се избегне това объркване чрез фокусиране върху най-важното определение на стойността в бизнес-към-бизнес пазарите. Резултатът е по-голяма яснота във финансовите ползи, които това, което предлагате, създава за вашите клиенти. Също така ще ви покажем някои измамно прости техники за разкриване на тази златна мина от информация – информация, която най-сложните подходи за пазарно проучване често не успяват да разкрият. И накрая ще ви покажем как да използвате тези познания практически в развиване на силни предложения за стойност и ефективни инструменти за отдела си по продажби – инструменти, които са от съществено значение за позициониране и за защитаване на цените ви.

ОПРЕДЕЛЕНИЕТО ЗА СТОЙНОСТ С НАЙ-ГОЛЯМО ЗНАЧЕНИЕ

Има много различни видове стойност. Ние говорим само за *финансова стойност*. По-конкретно финансовата стойност се отнася до печалбите, които се получават, когато разходите се изваждат от приходите. Независимо от това какво клиентите говорят по този въпрос в контекста на

бизнеса парите, които клиентът дава, когато използва продукта ви, е истинската мярка за финансовата стойност. Фирмите са лица със стопанска цел. Техните действия и това от кого те купуват стоки и услуги са водени от желанието да се подобри печалбата. Те постигат това чрез закупуване от доставчици, които успяват да им помогнат да изпълнят своите цели за печалба. Уравнението е просто: намалете общите разходи на вашите клиенти и/или увеличете приходите си и увеличавате печалбата си. Сега вече говорим за определение на стойност, което всеки разбира.

Ако можете да свържете това каква полза доставя това, което предлагате, с това как ще се подобри печалбата за вашите клиенти, работите с един огромен недостатък. Ако не можете да изразите стойността си в пари, никой няма да ви плати за нея. Нека ви разкажа за един от нашите клиенти, които са се възползвали от анализа на финансовата стойност на своите клиенти. Тази компания анализира това, което предлага, за да се разбере позицията на стойността ѝ пред клиенти. Определя цени и договаря въз основа на това разбиране. След пускане в действие на този подход, основан на стойността, тя вижда своя пазарен дял и неговото маргинално увеличение. Тази компания, както може да се очаква, не е нишов играч или доставчик на силно диференцирани продукти. И двете от тези ситуации улесняват стойностното позициониране.

Как може компанията да се разграничи или да позиционира своя продукт? Компанията инвестира в *услуги*, които дават възможност на клиентите ѝ да намаляват закъсненията за мястото на работа. Компанията разбира, че нейните клиенти определят стойността на предоставената от техния продавач стока не толкова по качеството на стоката, а по това как продуктът е предоставен. Компанията вижда, че ако тя може да помогне на своите клиенти да премахнат забавянето, причинено от доставката на стока, клиентите ще намалят разходите си и ще получат заплащане по-бързо. Фирмата създава сценарии, които демонстрират точно колко много оперативните разходи на клиентите ще се понижат с помощта на тяхната услуга. Клиентите отговорили с избиране на компанията, защото тя прави връзката към увеличаване на печалбите сигурна. В момента компанията властва над дял от бизнеса за крайни стоки.

ВЪЗПРИЕМАНЕ НА НАЧИН НА МИСЛЕНЕ, ОРИЕНТИРАН КЪМ СТОЙНОСТТА

Ключът към отключване на всички тези ползи стои в способността на организацията ви да разбере как това, което предлага, създава финансова стойност за клиентите ѝ. Разбирането на стойността идва от един процес, с който всеки във вашата организация трябва да бъде запознат: да питате клиентите за техния бизнес. Ние не говорим непременно за големи сложни изследователски проекти. Най-добрите прозрения често идват от хората на улицата. Това може да означава от продавачи, но също

може да означава и от хора от обслужващия персонал и висшите мениджъри. Всеки, който има контакт с клиента, ако е правилно обучен, може да има начин на мислене, насочен към проучване. Те могат да научат нещо от този клиент. Тези възможности за обучение могат да имат силно положително въздействие за фирмата ви.

Има един въпрос, който ние не препоръчваме да задавате на своите клиенти, и това е „Какво мислите за нашите цени?“. Питането на клиентите директно за цените ви е покана за тях да се възползват. Всеки ще се съгласи, че вашите цени са прекалено високи. Това изненадващо ли е? Вашите клиенти имат всякакъв стимул да се опитат да ви накарат да го повярвате. По-добрите въпроси обръщат внимание на техните изисквания, предимствата, предоставени от вашите продукти, и как двете са взаимносвързани. Ключът е да разберете собствената си стойност за клиентите и след това да използвате това, за да управлявате тяхната готовност да платят. Показвайки, че сте разбрали стойността си, и демонстрирайки, че вашите цени са разумни при дадената стойност, вие променяте дискусията. Тя вече не е само за цената, но и за стойността и цената.

Някои от нашите клиенти са изкушени да питат своите купувачи дали са доволни от цените. Този въпрос също е грешка. Истината е, че не искате клиентите да бъдат напълно доволни от цените ви. Ако клиентът е доволен, цените ви вероятно са твърде ниски. По-добър сценарий е, когато клиентите признават, че цените ви са справедливи или разумни. Ако продавате продукти с висока стойност с много обслужване и поддръжка, можете да искате клиентите да признават, че, да, цените ви са високи, но като цяло си струва.

ЗАЩО ДА ГОВОРИТЕ С КЛИЕНТИТЕ СИ ЗА СТОЙНОСТТА?

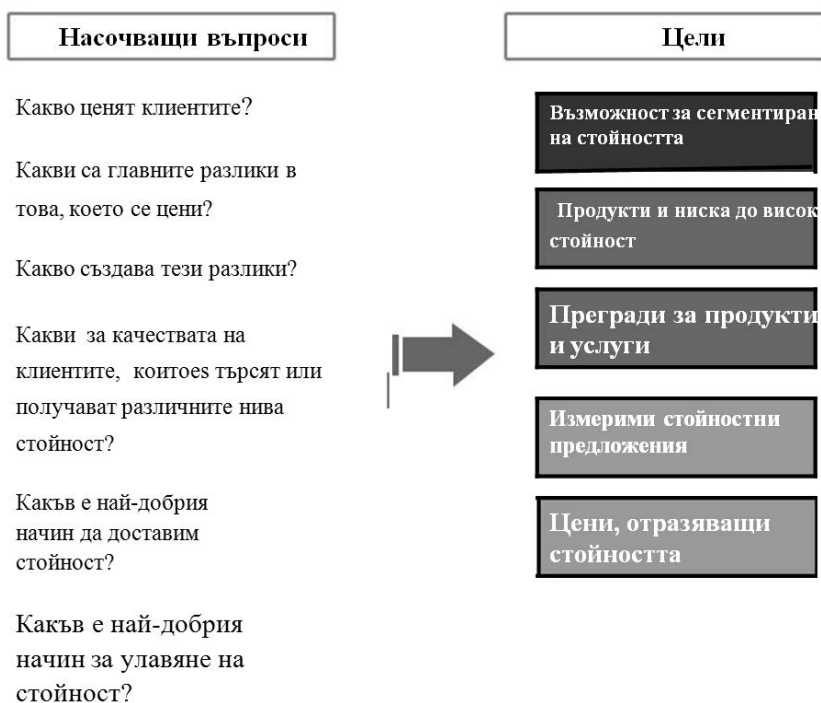
Ако се съди по начина, по който много компании правят проучвания на клиентите си, въпросът „Защо да говорим с клиентите за стойността?“ не е просто реторичен. Мениджърите отделят много време и пари за проучване на нагласите на клиентите и техните нужди. За съжаление, повечето от тези изследвания не успяват да отговорят на два основни въпроса. Първият е: Какво подтиква тези нагласи и нужди? Вторият е: Какви са последиците (както за нас, така и за клиента) от удовлетворяването им? Като отговорим на тези два въпроса, ние можем да отговорим на един друг, още по-фундаментален: Къде осигуряваме стойност за нашите клиенти?

Без да имат отговори на тези въпроси компаниите се носят по течението. Бизнесите искат да съсредоточат ресурсите си върху най-добрите възможности за предоставяне на финансова стойност на своите клиенти. И те най-вече искат да се концентрират върху култивирането на тези области, където предложената стойност за бизнеса може да се дифе-

ренцира. Придобиването на знания в тези области може да окаже дълбоко въздействие върху всеки бизнес. Това кара предприятията да създават повече стойностни продукти, да се насочат към най-добрите клиенти за тези продукти и да дадат възможност на отдела по продажбите да продава стойност и да защитава цените им.

За да имате увереност в ценообразуването, много е важно да разберете някои основни аспекти за клиентите, бизнесите им и какво те ценят. Можете да използвате тези данни, за да постигнете няколко добри резултата. Тези прозрения проправят пътя за по-добро сегментиране и таргетиране и за създаване на предложения, които клиентите считат за стойностни. Това знание също служи като основа за добре дефиниран баланс цена – стойност, за добро позициониране на стойността и за по-добро ценообразуване. *Фигура 1* обобщава силата на разбирането на вашата стойност за клиентите ви.

Фигура 1. Силата на разбирането на стойността за клиента

Прогресията от въпроси и цели на *Фигура 1* подчертава нещо неочаквано: всяко познание за стойността, която доставяте на клиентите си, ви дава по-голям контрол над и доверие във ценообразуването ви. Какво е неочаквано? Че тя показва ценообразуването като част от прогресия,

която включва маркетингова стратегия, продуктово управление, както и стратегии и техники за продажби. С тези дейности ние създаваме и рамката на нашата стойност за нашите клиенти. Когато фирмите прилагат това разбиране за стойността за клиентите по този начин, позиционирането на цените като справедливи спрямо стойността става съвсем просто.

КЛИЕНТИТЕ ИСКАТ ДА ГОВОРЯТ ЗА СТОЙНОСТТА

Едно от възраженията, които най-често се повдигат, когато препоръчваме да питате клиентите за това как те определят стойността и как доставчикът допринася за това, е нещо подобно:

Защо нашите клиенти ще споделят този вид информация с нас? Ще са луди да говорят с нас за това как правят пари и как нашите предложения им помагат да правят повече. Няма ли да се страхуват, че ние ще използваме тази информация срещу тях? Няма да виждат това като уловка, за да ги накараме да ни дадат повод да повишим цените ни?

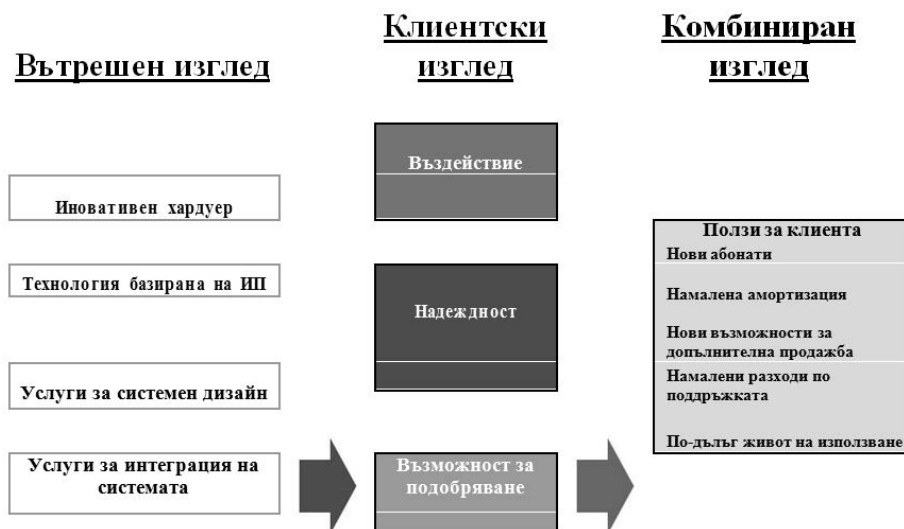
Нашият опит е, че такива възражения обикновено няма. Клиентите, разбира се, трябва да имат някаква основа за доверие. И вие трябва да докажете, че сте искрени в събирането на информация за тяхната крайна полза. С други думи, ако отношението ви е, че тази информация ще ви бъде полезна да им помогнете да управляват своя собствен бизнес по-ефективно, тогава вашите клиенти ще посрещат добре разговора. Оказва се, че повечето клиенти са готови да говорят за своите предприятия, своите цели, както и за своите усилия да бъдат успешни. Тяхната мотивация за това е проста и ясна. Колкото повече техните доставчици разбират бизнес проблемите им, толкова по-добре тези доставчици ще могат да измислят решения, които да са от значение и да са ценни.

Нужно е добро умение за слушане и проучване, за да се събере тази информация. Тя също така изисква изместване на вашия вътрешен поглед (как мислите, че се справяте) към външен поглед (как вие се справяте, ползите и стойността ви, както клиентите ги възприемат). Само второто е от значение. Това е сериозен проблем в много технологично базирани фирми за продукти и услуги, където фокусът е върху характеристиките на предлаганото. Това е процес на преобразуване на вътрешния поглед в такъв, който е по-важен за клиентите, което означава стойността на тези функции да е за тях. Накрая анализът трябва да бъде направен в контекста на специфичните ви конкуренти. Клиентите не мислят за вашата фирма във вакуум. Когато те мислят за вас, това е винаги в контекста на начина, по който се представяте в дадения момент в сравнение с конкурентите ви.

КАК КЛИЕНТЪТ ПОЛУЧАВА ФИНАНСОВА ПОЛЗА ОТ УПОТРЕБАТА НА ПРЕДЛАГАНОТО?

Номерът е да водим дискусията към знака за долар. Ако не можете да се съсредоточите върху финансовата стойност, всякакво говорене за стойност за клиента е само шум. Не можете да подкрепите говоренето с нищо (Фигура 2).

Фигура 2. Свързване на функциите с ползи и със стойността

Финансовата връзката идва от процес, който наричаме „сондиране“ по време на процеса на вътрешно и външно интервюиране. Това е тактика на сондиране, за да се разкрият подробности от под повърхността на първоначалния отговор на клиента, който често е повърхностен. Сондирането надолу генерира идеи с изключително голяма стойност, тъй като отива далеч отвъд повърхностни отговори, които повечето изследвания на клиентите предоставят.

Този подход осигурява по-точно измерване на финансовата стойност чрез измерване на това как предлаганото от вас намалява разходите, подобрява ефективността и увеличава възможността за приходи. Например можете да продавате устройство за \$10, което е от решаващо значение за работата на продукт за \$1000. В изследванията на нагласите стойността се определя чрез сравняване на възприетите атрибути на 10-доларовото устройство. Изследването на отношението ще покаже подобрене на стойността само с \$1, от което следва, че много пари се оставят на масата. А подобрене от 10% при производителността на това уст-

ройство може да създаде стотици долари стойност за продуктите, в които е инсталирано. Целта е да се определи въздействието на производителността на целия продукт, като по този начин се разкрива много повече стойност, отколкото бихте очаквали.

Фигура 3 е действителен списък на поредицата въпроси, които могат да бъдат зададени на клиенти.

Фигура 3. Проучване на стойността за клиента

Заклучението е, че ние бяхме в състояние да определим, че ако има надежден обмен на съобщения в техните софтуерни инструменти, фирмата ще спести значителни разходи за техническа поддръжка и разработка на софтуер. Това е доста добра възможност за осигуряване на доказателство за количествено измерима възвръщаемост на инвестициите, за да продадем това, което предлагаме.

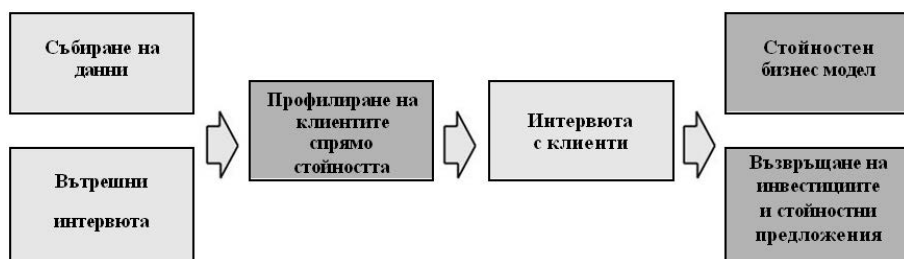
Един от седемте навици на лидерството на Стивън Кови е да се стремим да разберем, преди да се стремим да бъдем разбрани. Този процес не е труден за тези фирми, които искат да станат по-добри в разбирането на техните клиенти. Въпреки това много мениджъри се оказват твърде затънали в ежедневните дейности, за да изпълнят тези задачи в името на клиентите. Причината за това е, че е по-лесно за мениджърите да използват единични истории на клиенти, а не да се зароят в изследвания за стойността за клиентите.

ПРЕГЛЕД НА ПРОЦЕСА

Един ефективен разговор с клиент изисква подготовка; целта е да се поискат проникващи въпроси в търсене на идеи, които невинаги са ясни за вас или вашия клиент. Клиентите невинаги мислят за стойността в подробности. Вие трябва да бъдете готови да ви поставят конкретни въпроси относно стойността и да оставите клиента да реагира. По този начин вие насочвате обсъждането към стойността и предизвиквате клиента да мисли по-дълбоко за своите истински стойностни нужди. За да направите това, вие трябва да имате някои ясни идеи за това как това, което предлагате, създава стойност, преди да говорите с клиентите. В противен случай няма да познаете най-обещаващите моменти и когато се заговори за тях, ще пропуснете шанса да наблегнете върху тях. Добрата новина е, че самата подготовка генерира ценна информация. И след като се научи процесът, е много лесно да се повтори (Вж. Фигура 4). Това са умения, които мениджърите трябва да научат.

Когато следвате процедурата, описана на Фигура 4, създавате основата на увереността в ценообразуването.

Фигура 4. Процес на проучване на стойността за клиента

Можете да използвате собствените думи и данни на клиентите си, за да докажете своята стойност. И когато докажете стойността си, можете да покажете, че ценообразуването ви е добре замислено и ще издържи на контрола на високотелните клиенти. Първо нека да разгледаме процеса;

след това ще разгледаме действителната подготовка на интервю по-подробно.

1. *Събиране на данни.* Отделите по продажби и маркетинг се дават в доклади и данни. Проблемът е, че те не знаят какво да правят с тях. Първата стъпка на профилиране на клиентите е да поставите всички тези данни в една голяма купчина или файл с данни. Ако е необходимо, направете графики за данните, за да получите яснота. Погледнете всеки файл и разберете на високо ниво това, което той ви казва за клиентите ви. Обобщете всеки файл и ключовите точки. По-конкретно търсете:

- конкретни примери, които свързват вашите продукти с финансови ползи за клиентите;
- познания за моделите на печалба на вашите клиенти и тяхната позиция пред техните клиенти;
- директни сравнения с вашата конкуренция.

2. *Вътрешни интервюта.* Говорете с отговорниците за продажбите, маркетинга и услугите във вашата компания. Те знаят как клиентите използват вашите продукти и услуги. Помолете ги да опишат подробно как и защо вашите клиенти използват текущите ви предложения и как това, което предлагате, създава стойност за тях. Също така настоявайте за смислени сравнения с конкурентите и каква е крайната финансова полза от разликата за клиентите. Важен елемент от този процес е да поискате доказателство, когато някой прави твърдение за това как клиентите ви виждат вас и вашите конкуренти. Никога не позволявайте повърхностни и недоказани изявления или общоприети факти.

3. *Профилиране на клиентите спрямо стойността.* Като се има предвид това, което сте научили от вътрешните интервюта и анализа на данните, разработете първоначални хипотези за това как потребителите използват вашите продукти и услуги и как те ще получат стойност от тази употреба. В този процес вие ще откриете, че сте разбрали много по-малко, отколкото си мислите. Напомнете си, че целият смисъл на процеса е достигането до открития. Отбележете критичните пропуски в информацията си и идентифицирайте кои от клиентите могат да ви помогнат да запълните тези пропуски. Разработете списък с въпроси към клиентите за това как се справяте в сравнение с конкурентите.

4. *Клиентски интервюта.* Интервютата с клиенти се използват за валидиране и/или дискредитиране на стойностните профили, идентифицирани с вътрешния анализ. Използвайте интервюта с клиенти за разработване на нови профили спрямо стойността. Методът, използван за определяне на профилите на потребителя спрямо стойността, е метод на *задълбочено изследване*. Този метод изпълнява две основни задачи. Първо, той осигурява много по-богато разбиране на това как потребителите използват вашите продукти или услуги и как да ги подобрите. Второ, той е малко като терапия за клиентите. Те най-накрая да имат някого от ком-

панията, с когото да говорят задълбочено, което да ги кара да чувстват, че са важни клиенти. Самият процес на интервюто подобрява връзката. Ако използвате тези знания за подобряване на продукта и услугата, това е печелившо за всички.

5. *Стойностен бизнес модел.* След интервютата с клиентите те се документират и четат и започват да разбирате връзката между различните клиенти в рамките на един сегмент. Общата черта може да бъде в техните бизнес модели, как те управляват своя бизнес или как те могат да извлекат стойност от използването на вашата фирма. В този момент трябва да бъдете в състояние да набележите как вашите клиенти правят печалба, как продуктите ви помагат в този процес и да набавите редица конкретни примери, за да подкрепите своите идеи. Целта на този етап не е съвършенството. Въпросът е да се направи връзка между отделните данни, събрани от различни разговори с клиенти.

6. *Възвръщане на инвестициите и стойностни предложения.* Крайният резултат от цялата тази работа са две неща. Първото е поредица от силни предложения за стойност, от които търговците ще могат да се възползват, за да продават продуктите ви и да защитават вашата цена. Второто е инструменти за възвръщане на инвестициите, които търговците могат да използват, за да зададат определящи въпроси, за да разберат дали има необходимост от предлаганото от вас и как то впоследствие ще предостави финансова стойност за клиентите.

ПОДГОТОВКА ЗА И ПРОВЕЖДАНЕ НА ИНТЕРВЮ

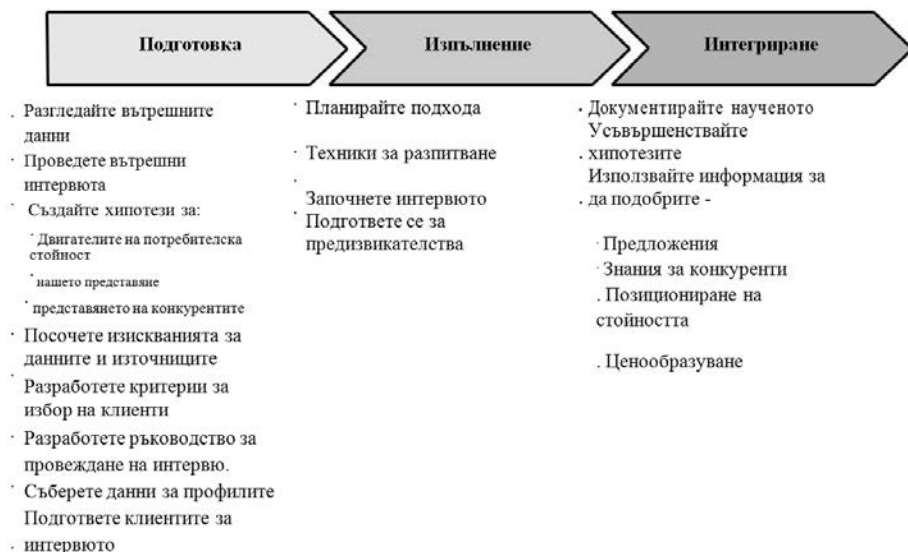
Заслужава си да отделим малко време, за да поговорим за провеждането на самото интервю. Колкото сте по-добре подготвени за този процес, толкова по-вероятно е да съберете правилната информация и да следвате правилните нишки на финансовата стойност. Съществуват три отделни стъпки, за които да помислите, – подготовка, изпълнение и интеграция. Техническият термин за действителното интервю е „проучвателно дълбочинно изследване“. То е проучвателно затова, че използва вашите данни, за да се развият хипотези за това как клиентите ви ценят вашите продукти и услуги. Чрез множество интервюта можете или да потвърдите, или преразгледате хипотезите. Той е дълбочинен подход в това, че техниките на сондиране отиват отвъд повърхностните отговори. Той достига до болезнените проблеми за вашите клиенти и до това, което те ценят, когато търсят решение. Този подход сондира надолу с няколко прости въпроса, за да разберете как продуктът или функциите на услугата намаляват разходите или увеличават цените и продажбите. Той идентифицира истинските *водачи на стойност* на един бизнес.

Когато се прави задълбочено проучване с клиенти, ние откриваме:

1. Истинските двигатели на стойността на клиентите са малко различни, от които фирмата продавач очаква.
2. Настоящите решения са по-ценни от очакваното от доставчика.
3. Клиентите са доволни, че някой най-накрая ги пита за техния бизнес по смислен начин.
4. Има възможности да се предостави много по-голяма стойност, отколкото доставчиците предлагат в момента.

При подготовката за интервюто вашата работа ще бъде да свържете заедно три конкретни аспекта – модел на печалба на клиента, ключови причини за разходи и приходи и критични мерки за изпълнение (често наричани „водачи на стойността на клиентите“). Големият въпрос е как те развиват своя бизнес и правят пари. С други думи как може да им помогнете да растат по-бързо и да направят повече пари. Втората цел е да свържете това, което предлагате, и предлаганото от вашите конкуренти с тези мерки. Третата стъпка е да се определят специфични финансови резултати, които предлаганото от вас е предоставило на вашите клиенти. Това е, което ние направихме с интегратора на системи от *Фигура 5*. За да направим това, ние трябваше да свържем тези три аспекта, задавайки прости въпроси.

Фигура 5. Процес на интервюване на клиентите

Процесът на интервю има три отделни етапа – подготовка, изпълнение и интеграция. Това е прост процес и може лесно да бъде възприет от маркетинговите мениджъри.

Етапът на подготовка използва вътрешната информация от преглед на данни и интервютата на заинтересованите страни, за да се развият идеи за източниците на стойността за потребителя. Става дума за първоначални заключения за собствената ви производителност, както и представянето на вашата конкуренция срещу тези източници на стойност. Критерии за подбор на клиентите за интервю също се развиват, като например: какъв индустриален сегмент искате да проучите; какъв размер клиенти искате да обслужите; кои клиенти вече мислят по този начин.

Когато се обадите на клиентите, за да уговорите интервюто, е добра идея да им кажете, че целта на интервюто е да развиете по-добро разбиране на техния бизнес и техните реални нужди. Трябва да е ясно, че вие сте там, за да слушате и да не продавате нищо. Повторете последното обещание. Това не е обещание за продажби. И след като направите това обещание, спазете го. Нищо няма да съсипе интервюто повече от намек, че това е обещание за продажби под прикритие. Също така не се опитвайте да искате такива интервюта, когато клиентът е в среда на искане на предложения или договаряне на продажби. Те ще бъдат твърде фокусирани върху искане на отстъпка.

Фигура 6. Клиентски интервюта – основни въпроси

Стратегия

- Какъв е моделът на печалба на клиента? Как се правят пари?
- Кои са критичните фактори за успеха на клиента?
- Какви са най-важните процеси за неговия бизнес?
- Това, което го притеснява?

Постъпления

- Как клиентът добавя стойност за *своите* клиенти?
- Как се позиционира на пазара?
- Кои пазари/приложения докарват най-много приходи?
- Кои пазари/клиентите се разглеждат като бъдещето?

Разходи

- Какви са основните продукти, водещи до загуби или печалби?
- Какво води до разходи във или извън техните операции?
- Има ли критични области за подобряване?

Нашите предложения

- Как използва нашите предложения в своя бизнес?
- Кои предложения са най-ценни за клиента? Защо?
- За постигането на какви резултати помагат нашите предложения?

Конкуренция

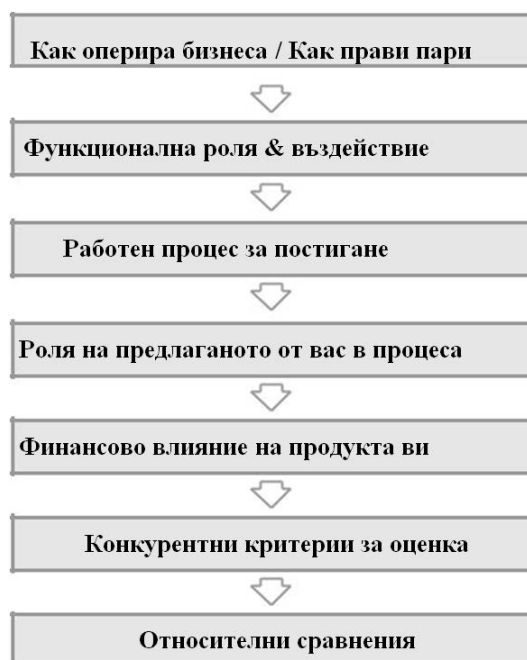
- Кой е следващият най-добър конкурент? Защо?
- Какво предлага, което ние не можем, и обратното?
- Какви жертви са свързани с използването на алтернативите?

След като хипотезата е разработена, следващата стъпка е да се работи ръководство за интервю. Това е шаблон за поредица въпроси, предназначени да подкрепят или да отхвърлят хипотезите. Направете ръководството просто. Директни, отворени въпроси и кратки думи са добри насоки за разработване на ръководство. Направете го само една страница. Това е правилото трудно-и-бързо. Ако се нуждаете от повече от една страница, за да се тества хипотезата, хипотезата е твърде сложна. Това са може би две или повече хипотези, обединени в една. Разделете ги на съставните им части и ако е необходимо, тествайте всяка една поотделно.

Фигура 6 изрежда основните въпроси, които ще ви помогнат да започнете.

В началото на интервюто кажете на ответника защо сте там и задайте по-лесни въпроси за начало. Въпросите трябва да бъдат кратки и по същество. Точно както не сте там, за да продадете нещо, така и клиентът да знае, че не сте там, за да отговаряте на въпроси или проблеми, свързани с продукти или услуги. Водете си бележки по всички въпроси, които клиентът повдигне, и кажете, че вие или някой друг ще им се обади по-късно.

Фигура 7. Сондиране по време на клиентски интервюта

По време на интервюто следвайте следите, които клиентът оставя. Както вече споменахме, този процес се нарича „сондиране“. Ние използваме този термин, защото въпросите стават все по-специфични, докато се движите от общи проблеми за бизнеса към реалния въпрос – цената на стойността. Добре е да започнете с някои въпроси на по-високо ниво и след това да използвате увеличаване на фокуса, за да „изкопаете“ конкретни данни за това как вие и вашите конкуренти създават финансова стойност за клиента. Преглед на сондирането е показан на *Фигура 7*.

След като интервюто приключи, две неща трябва да се случат. Първо, да се документира това, което сте научили от интервюто. В идеалния случай имате бележки или дори препис от интервюто. Отделете 30 минути да обърнете тези бележки в документ, който може да се използва за направата на ценни изводи за другите мениджъри. Второ, изпратете благодарствено писмо до клиента. Смятаме, че реално писмо, подписано от главния изпълнителен директор на компанията, с копие до изпълнителния директор на клиента, показва класа. Едно електронно писмо също може да проработи.

Фигура 8. Използване на стойността за клиентите, за да опростим предлаганото

Следващата стъпка е да трансформирате информацията от интервюто в знание, което компанията може да използва. Знанието е информа-

ция, която може да доведе до действия. Обобщете основните точки и прозрения от всяко интервю.

Ако имате някои специфични цитати от клиентите, използвайте ги, за да потвърдите тезата си пред вътрешните кадри по време на отчитането на резултатите. Важното е да подкрепите с твърдения идеите за източниците на стойността за клиентите, възможно позициониране на стойността, позициониране на конкурентна цена, ценообразуване и възможни подобрения на продуктите или услугите. Тази база данни е важно четиво и трябва да бъде актуализирана, за да помогне за създаването на казуси, за да подкрепите вашата стойност с течение на времето.

Предлаганото също включва най-основния пакет услуги (*Вж. Фигура 8*). Голяма част от успеха се дължи на факта, че за екипа по продажбите беше лесно да направи връзка между бизнес моделите на клиентите и техните нужди с висок приоритет. Всичко, което екипът по продажбите трябваше да направи, беше да зададе на всички партньори няколко въпроса за техния бизнес и как те планират да го разраснат. С отговорите на тези въпроси акаунт мениджърът беше в състояние бързо да избере най-доброто предложение за клиента и да го позиционира с конкретни твърдения за неговата стойност.

КАКВО ДА ПРАВИТЕ С РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ РАЗГОВОРИТЕ

Вълнуващо е да говорите с клиентите си за това как предложенията ви предоставят стойност. В началото то също може да бъде малко объркващо. Вие научавате толкова много нови неща и сте толкова съсредоточени в това да намерите зависимости в това, което откривате, че можете лесно да изгубите от поглед това, което се опитвате да постигнете. Само не забравяйте: вашата цел е да развиете прости модели, които да ви позволяват да определите количествено стойността, която доставяте на клиентите си. С тази информация ще можете:

1. да определяте предложенията, които ясно се свързват с нуждите на клиентската стойност;
2. да определяте предложения висока-до-ниска стойност, за да отговарят на различни нива на цените;
3. да създавате предложения за стойност с високо въздействие и инструменти, които дават възможност на търговските ви екипи да спечелят повече сделки и да защитават цените;
4. да нагласят ценови нива, които са в съответствие със стойността, доставена на клиента (*Вж. Фигура 9*).

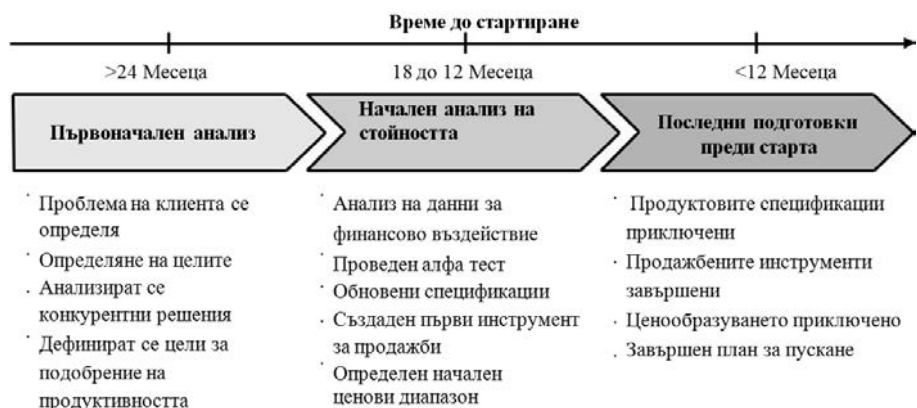
Използвайки тази информация, компанията създаде ценообразуване чрез следния процес от три стъпки:

1. Определяне на разходите за клиента за опциите, които имат сега.

2. Определяне на финансовите ползи, които иновациите ни доставят *отвъд* тези, предоставени от сегашните алтернативи.

3. Определяне на разходите за превключване на клиенти, които искат да се преместят към вашето решение.

Фигура 9. Стойността за клиентите води продуктовото позициониране и ценообразуване

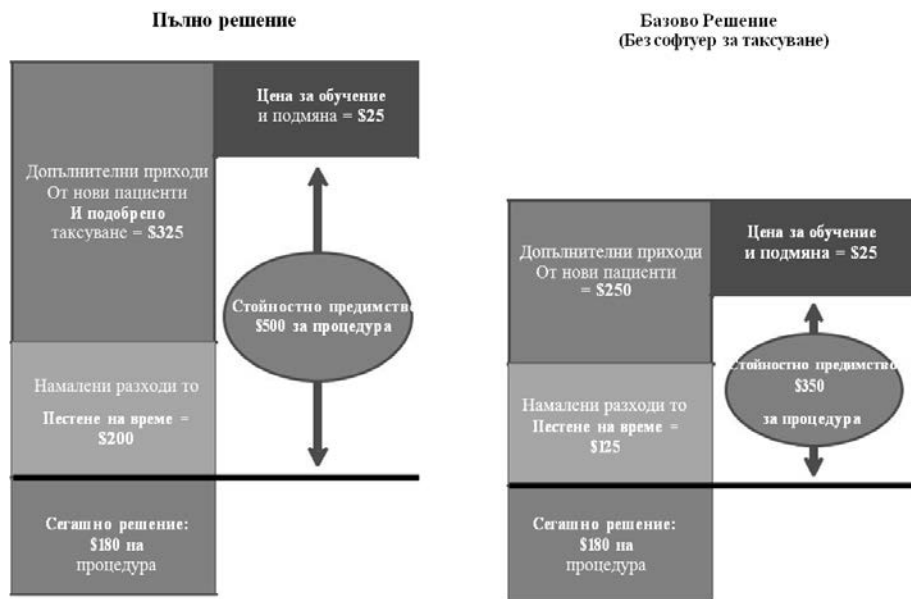
Това означава определяне на следните фактори:

- Цената на процедура на текущи решения до тяхната амортизация. Калкулиране чрез сравняване на целия им експлоатационен живот в сравнение с броя на извършваните процедури.
- Спестените разходи, дължащи се на повече време за работа в стаята.
- Пределните постъпления, привлечени от практиката чрез използване на новото оборудване.
- Увеличението на приходите в резултат на по-точно таксуване и управление на връщането на разходите.
- Спестените разходи, дължащи се на улесняване на процеса на въвеждане на процедурни данни.
- Разходите за превключване – в този случай плюс разходи за изхвърляне и разходи за обучение на персонала.

Техните заключения са обобщени на *Фигура 10*.

Резултатите от изследванията на стойността на клиентите дават две важни прозрения. Първото е разбирането на стойността на новото решение със и без софтуера за таксуване. Това прозрение насочва към възможността да се въведе цялостно решение с по-висока стойност и базисно решение, което не включва софтуера.

Фигура 10. Модели на бизнес стойността на нов дентален инструмент

То също така определя базата на ценообразуване чрез определяне на стойността на клиентите. Знанието за тази стойност помогна на фирмата да установи ценови диапазон, който да улови голям дял от стойността, създадена за клиентите. За да направят това, те първо дефинираха стойностното си предимство пред съществуващите решения. След това добавиха разходите за текущото решение, за да се определи максимален обхват от възможности за цените на разположение: от \$180 до \$680 (цената на текущото решение плюс предимството стойност от \$500 на \$180) за пълно решение и от \$180 до \$530 – за базовото.

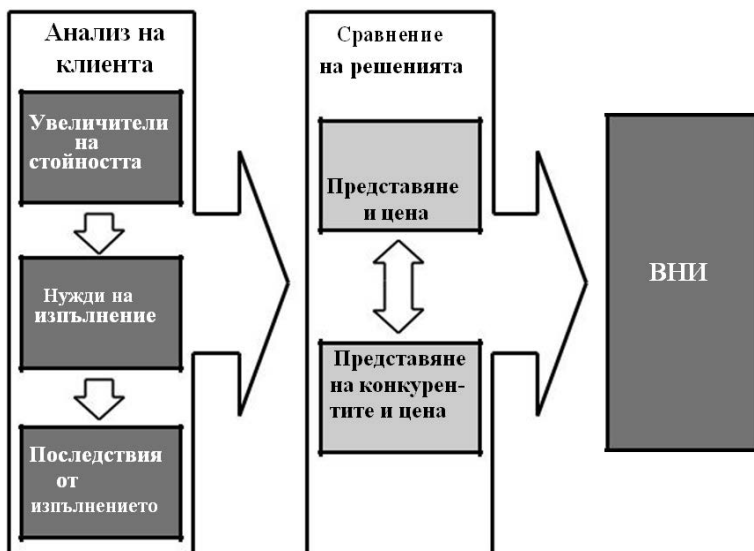
За да ограничи този диапазон, компанията анализира психологическите елементи на стойността от гледна точка на клиента. Това включва негативни възприятия, като например риска от приемане на нови технологии и опасения за преместване от доказано решение към нещо неизпитано. Това също така включва положителни психологически ползи, като например гордост от това, че работят с най-нова технология. На последно място те трябваше да определят цена, която предлага някакъв стимул за закупуване. В края на процеса компанията се реши на цена \$400 на инструмент за пълно решение и \$250 – за базовия. Така, намирайки пониския край на възможния обхват, дори и базовото решение осигурява значителна печалба и дава на клиентите разумен стимул да превключат към него.

СЪЗДАВАНЕ НА СТОЙНОСТНО ПРЕДЛОЖЕНИЕ И ПРОДАЖБЕНИ ИНСТРУМЕНТИ СЪС СИЛНО ВЪЗДЕЙСТВИЕ

Въпреки че това, което сме направили досега, е интересно, то е загуба на време, ако продажбите са пренебрегнати в процеса. Просто документиране на стойността и използването, за да се определят предложения и цени, не е достатъчно. Ако специалистите по продажби не могат да защитят логиката на различните предложения и опции за ценообразуване, след това те ще бъдат в много неудобно положение пред клиентите. Решението е да им дадете инструментите, от които се нуждаят, за да продадат стойността и да защитят вашите цени.

За да направите това, трябва да използвате откритията за клиентската стойност. Тези открития трябва да бъдат поставени в по-прост модел, за да се покаже как клиентите могат да получат стойност от вашите предложения. Това осигурява структура на въпроси, които вашите търговци да зададат на клиентите ви, за да се определи как вашите продукти и услуги финансово повлияват на бизнеса на клиента във всеки конкретен случай. *Фигура 11* показва как изглежда структурата на такъв инструмент.

Фигура 11. Структура за добри инструменти за ВНИ

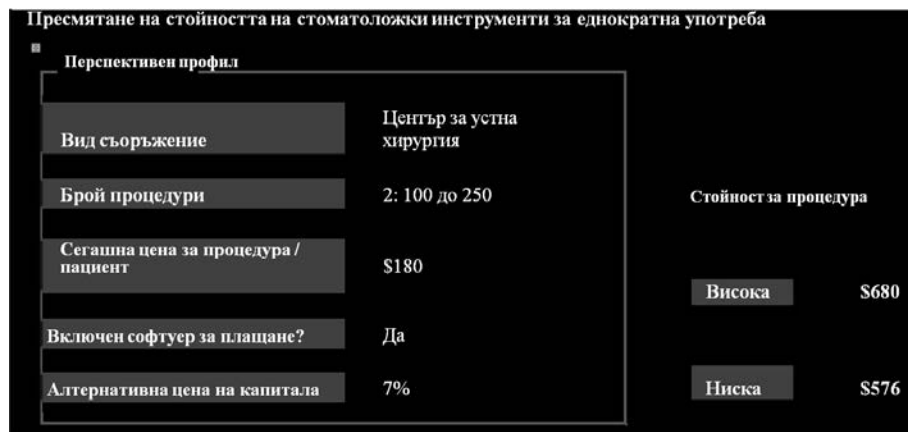
За съжаление, повечето инструменти за ВНИ, които маркетинговите експерти предоставят на екипа по продажбите, не работят. Основната причина те да не успяват е, че търговците ги намират за твърде сложни и

поради това не ги използват. Друга причина е, че значителен брой от клиентите, които си правят труда да направят анализа, не се доверяват на резултатите.

Решението е да се разработят инструменти за продажби, които използват собствените данни на клиента. Анализът трябва да наблегне изрично на конкурентните алтернативи. Целта е да се направи решението за покупка на клиента по-лесно, а не по-трудно, с криене на информация от него. Представяне на данните, които дават пряка видимост към вашата конкуренция, може да изглежда нелогично за много професионалисти по продажбите. В края на краищата защо да правим сравнение и да засилваме позициите на клиента за преговори? Факт е, че сравняването на продуктите си с тези на конкурентите подчертава както силните, така и слабите страни. Балансираното продаване всъщност подобрява надеждността на търговците.

В допълнение към въпросите за доверието има и друга важна разлика. Традиционните модели на ВНИ често предоставят данни за средния потребител, обобщени в някаква степен за група клиенти. Подробното сравнение е оставено в ръцете на клиента, който не може да отсъди точно или справедливо. Осигуряване на сравнение за всеки отделен случай гарантира, че продавачите продължават да участват в процеса на оценка, като предоставят всички необходими подробности. С този подход клиентите са по-склонни да се доверят на данните ни.

Фигура 12. Знанията за клиентската стойност създават надеждни инструменти за продажба

Ако клиентите не могат да получат сравнителни данни директно от потенциални доставчици, те ще разработят свои собствени вътрешни

модели, за да улеснят сравнението. След като те са направили това, е малко вероятно някога да споделят всички данни от своя анализ. Вместо това те ще използват информацията, за да изправят един продавач срещу друг в игра на договаряне на цените.

Надеждните инструменти за продажби са относително лесни за конструиране. Ако се върнем към нашия доставчик на стоматологични инструменти, то е лесно да се види как данните, събрани по време на разговорите с клиентите, могат да бъдат превърнати в убедителен инструмент за продажби. Забележете колко е лесно да се определи и използва истинската финансова изгода за клиента (*Вж. Фигура 12*).

ПО-ДОБРИ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ЗА СТОЙНОСТ И ПОДБОР НА КЛИЕНТИТЕ

Често една от целите на този процес е да се идентифицират клиентските носители на стойност. Това са характеристики на оперативни модели или модели на печалби, които позволяват на търговците по-лесно да се разберат нуждите на клиентите чрез прости техники на задаване на въпроси. Тези носители могат да се основават на това как се управлява бизнес, каква е неговата централна стратегия или множество други възможни неща. След като нещата, които създават стойност, са разбрани, те могат да се сведат до кратък списък с въпроси, които помагат да се идентифицират потенциални носители на висока стойност. Ключът е, че въпросите трябва да бъдат ясни, преки и да доведат до конкретни отговори.

Литература

1. **Arussy**, Lion. (2005). Passionate and Profitable: Why Customer Strategies Fail. – In: *Wall Street Journal*, October 5, 2001.
2. **Rogers**, Everett and Everett M. Rogers. *Diffusion of Innovations*. 5th Edition. New York, NY: The Free Press, 2003.
3. **Kim**, Yun-Hee. Samsung Changes Its Strategy in Bid to Regain Market Share. – In: *Wall Street Journal*.
4. **Shapiro**, Carl and Hal A. Varian. Versioning: The Smart Way to Sell Information. – In: *Harvard Business Review*, November-December 1998, Cambridge, MA.
5. **Anderson**, James C. and James A. Narus. Capturing the Value of Supplementary Services. – In: *Harvard Business Review*, 1995.

ОДИТИНГ НА КАЧЕСТВОТО

*Михаил МИХАЙЛОВ**

Quality auditing is an objective tool to assess the effectiveness of implementing the quality management system and to identify the necessary measures for its improvement. Compliance with the requirements of ISO 9001:2015, ISO 19011:2011 and ISO 17021:2011 ensure quality in conducting audits of management systems, which in turn ensures the production of reliable and safe products for the population.

Одитът на качеството е обективно събиране на информация, последвано от независим анализ на експерти, с които да се определи съответствието с изискванията, на които трябва да отговаря както дадена стока или услуга, така и дадена система. Достоверна информация може да се получи чрез детайлно проучване на документацията, обективно наблюдение и измерване на параметри, свързани с качеството. С одита се цели оценка на ефективността от прилагането на Системата за управление на качеството и набелязване на необходимите мерки за нейното подобряване. Квалифицираните лица, които оценяват съответствието, са одитори.

В случай, че одитът се провежда от специално обучени опитни служители на фирмата, той се определя като „одит от първа страна“. [3] С него се установява съответствието с изискванията на стандарта, откриват се оперативни проблеми и се посочват действия за отстраняването им.

„Одит от втора страна“ [3] се осъществява по настояване на клиентите на даден доставчик. Неговата цел е да се получи увереност, че изискванията на поръчителя (клиента) по отношение на доставчика се изпълняват. Този одит трябва да е обективен и професионален, защото от неговите резултати могат да произтекат много негативни последици и за двете страни.

„Одит от трета страна“ [3] се провежда от независима и незаинтересована страна, като при него основната цел е сертификацията на Системата за управление на качеството. При този одит участие има и заинтересе-

* Авторът е доцент, доктор във Висшето училище по сигурност и икономика – Пловдив.

сованата страна, защото при него се извършва безпристрастен и професионален анализ на състоянието на системата в организацията.

В одитирането на качеството са известни следните четири типа одит:

– Системен одит, с който се определя адекватността на документираната Система по качество, отчитат се пропуските и се изготвя доклад, който да послужи за последващ основен одит за съответствие.

– Одит за съответствие, с който се изяснява до каква степен Системата за управление на качеството на организацията отговаря на изискванията на стандарт ISO 9001:2015.

– Вертикален одит, с който се одитира производството на продукт, процес или проект за установяване на съответствието с всички клаузи на договора за изпълнението му.

– Хоризонтален одит, с който се изяснява съответствието на определен елемент на Системата за управление на качеството (процес, услуга, документация).

Сертификационните одити са три вида:

– Първоначален сертификационен одит се извършва, когато оторизиран сертификационен орган оценява съответствието на Системата за управление на качеството в дадена организация спрямо изискванията на стандарт ISO 9001:2015 и издава сертификата.

– Надзорен сертификационен одит се провежда, за да се оцени състоянието на вече сертифицирана система, като обикновено се разглеждат само определени елементи от нея за съответствие спрямо изискванията.

– Продължаващ сертификационен одит се осъществява, когато трябва да се продължи действието на вече издаден сертификат. Той се провежда задължително преди изтичането на срока на действие на предходния сертификат и дава възможност след обстойна проверка на всички елементи от системата за удължаване на сертификата в посочен времеви интервал.

През 2004 г. комитетите на Международната организация по стандартизация – ISO/TC 176/SC3 и ISO/TC 207/SC2 създават стандарта за организация и провеждане на вътрешен одит ISO 19011:2004. В него са посочени обхватът на одита, терминологията, принципите на управление на одита, управлението на програмата за одит, провеждането на одита и изискванията към квалификацията на одитора.

В стандарта са посочени принципите, които са водещи и задължителни за одитора. Това са: етично поведение; позитивизъм; добросъвестност; независимост; професионализъм и обективизъм, основаващ се само на достоверни доказателства.

Процесът на одитиране се основава на следните постулати:

– Одитът се осъществява в съответствие с процедурите и времето, които са договорени с ръководителите на организацията, като по този начин се осигуряват проследимост и съпоставимост на резултатите.

– Между планирането и провеждането на одита трябва да има взаимосвързаност.

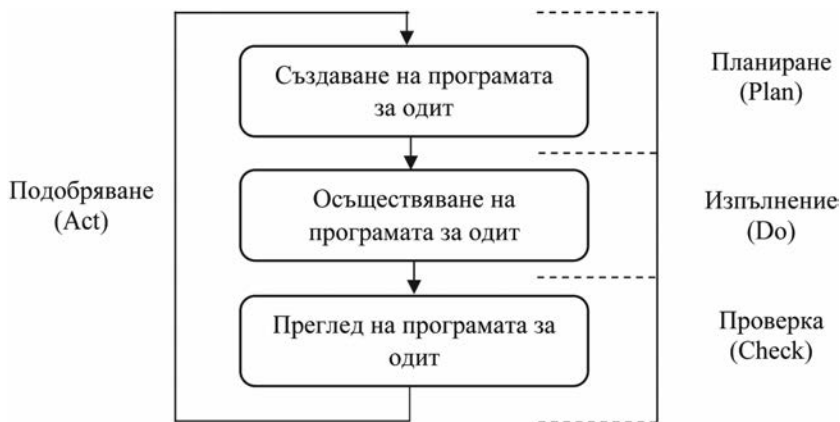
– Одитът се документира, като по този начин информацията остава и дава възможност за анализиране на резултатите от него.

– Одитите се провеждат периодично, през определени интервали от време, съобразно с резултатите от предишни одити и възникнали промени в организацията.

Изискванията към одиторите са: образование; обучение; опит (в одитирането); лични качества; компетентност; професионална ангажираност; и развитие. Събирането на информация, наблюдението и измерването на процеси изискват специфични умения, които одиторът може да придобие само чрез непрекъснато обучение и опит. [4]

Програмата за одити е необходимо да включва всички видове дейности, които са свързани с организирането им, така че да се осигурят условия за ефективност и реализация в указаните срокове. В нея трябва да се определят: целите, обхватът и процедурите за осъществяване на одита; одиторският екип и отговорностите му; осигуреността с ресурси и процедури за провеждане на одита. След реализирането на одита се извършва преглед на програмата и се търсят начини за нейното подобряване (Фигура 1).

Фигура 1. Управление на програмата за одит

Източник: Адаптирано по ISO 19011:2004.

Одитът се провежда в пет етапа:

– начало на одита (определят се целите, обхватът, критериите, срокът на одита и одиторският екип);

– анализ на документацията (анализират се документите, които имат отношение към критериите на одита);

- планиране на одита в организацията (създава се план на одита и се подготвят работни документи (чек-листи) за провеждането му;
- одит на организацията (събиране на доказателства чрез интервюта, наблюдения на дейности, измервания на процеси, данни от независими източници и достоверни факти);
- доклад за одита (отразява резултатите от извършения одит, обхвата, целите му, одиторския екип, наблюдението и преценката на несъответствията и препоръките за подобряване на качеството в организацията).

Фигура 2. Етапи на провеждане на одита

През 2011 г. е публикуван стандарт ISO 17021:2011 „Оценяване на съответствието. Изисквания към органите, извършващи одит и сертификация на системи за управление“. [2] Същата година Техническият комитет ТК-34 на Международната организация по стандартизация внесе промени в публикувания 19011:2011 „Указания за извършване на одит на системи за управление“. В стандарта са включени принципите за одитиране, управлението на програмата за одит и оценяването на компетентността на одиторите. Стандарт 19011:2011 се прилага към всички организации, които имат необходимост да провеждат одити на системите си за управление. Той е приложим към всички видове одити, при условие че се акцентира на специфичните познания и компетентността на одиторите.

Литература

1. **БДС** EN ISO 19011:2011. [онлайн]. http://www.bds-bg.org/bg/bg/standard/?natstandard_document_id=57935
2. **ISO/IEC** 17021:2011. [онлайн]. <https://www.iso.org/standard/56676.html>
3. **Павлов, П.** Управление на сертификационната дейност на малките и средните предприятия в България. Велико Търново: Черноризец Храбър, 2010.
4. **Тасев, Г., Л. Темпер.** Организиране и провеждане на вътрешен одит. – В: *Бюлетин качество*, бр. 4, 2008.

СЪЗДАВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА ВАЗОВСКИТЕ МАШИНОСТРОИТЕЛНИ ЗАВОДИ КАТО ВОДЕЩО ПРЕДПРИЯТИЕ В БЪЛГАРСКАТА ОТБРАНИТЕЛНА ИНДУСТРИЯ

Петър НЕНКОВ*

In 1936 began the construction of the state military factory in Sopot. The factory was founded in 1940 and started manufacturing hand grenades, projectiles u explosives for the needs of the Bulgarian army. After the World War II the State military factory in Sopot expanded and became the foundation for the creation of the Vazovski Mashinostroitelni Zavodi. After the unification of the military factories in Bulgaria into the State production cooperative „Metalhim“, VMZ – Sopot became the largest and leading enterprise in it.

ВЪВЕДЕНИЕ

Започналото превъоръжаване на Българската армия в края на 30-те години на XX век, след подписването от балканските държави през 1939 г. на Солунското споразумение, анулиращо военните клаузи на Ньойския мирен договор, води до разрастване на военното производство в България.

СЪЗДАВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА ДЪРЖАВНА ВОЕННА ФАБРИКА – СОПОТ

Идеята за създаване на фабрика за производство на боеприпаси се появява още през първите десетилетия след Освобождението. Тя се поражда от обстоятелството, че много повече средства се изразходват за закупуване на боеприпаси, отколкото за самото оръжие.

Най-напред към Софийския арсенал се създава фабрика за пехотни патрони, която напълно оправдава съществуването си, особено през войните за национално обединение 1913 – 1918 г. През 1924 г. в Казанлък е построена нова фабрика за пехотни патрони.

* Авторът е доцент, доктор във Висшето училище по сигурност и икономика – Пловдив.

Въпреки ограниченията на Ньойския мирен договор от 27 ноември 1919 г. Военното министерство решава да построи към новосъздадената фабрика в Казанлък снарядна работилница. Насърчена от получените добри резултати, Оръжейната инспекция към щаба на войската извършва проучвания за създаване на самостоятелна фабрика за артилерийски боеприпаси. Заради опазването на военната тайна и охраната и отбраната на фабриката Министерството на войната решава тя да бъде изградена някъде в околностите на Панагюрище или в Стремската долина.

Разположението на Сопот в центъра на България, между две планини, като пътен възел на Подбалканския път и пътя от Беломорска Тракия през Пловдив, Троянския проход, Северна България, както и лобирането пред цар Борис III на братята генерали Георги и Владимир Вазови са основните причини градът на Вазов да спечели оспорваното съревнование с Панагюрище за място на бъдещата държавна военна фабрика.

През 1935 г., по време на откриването на възстановената родна къща на Иван Вазов, в Сопот присъстват цар Борис III, Пловдивският митрополит Максим и редица знаменитости, водещи потеклото си от Сопот. На това тържество идеята за построяване на държавна военна фабрика в Сопот среща одобрението на монарха. Огледан и одобрен е терен за построяване на фабриката. Първата копка е направена на 9 юни 1936 г. Първоначално Държавната военна фабрика в Сопот се води като клон на Държавна военна фабрика – Казанлък. Мотивите за това решение са, че Държавната военна фабрика в Казанлък е редовно функционираща, има утвърдено административно ръководство и разполага с обучени технически кадри.

В края на лятото на 1936 г. Оръжейната инспекция сключва сделка за доставка на необходимите машини и съоръжения. През 1937 г. започва усилено строителство на производствените сгради на фабриката. През 1938 г. започват да пристигат машините, чийто монтаж приключва до 1939 г. Стремежът е да се оборудва модерно високопроизводително предприятие, работещо по германска технология. Военнополитическата обстановка в света налага да се бърза. Ускоряват се доставките на машини и материали. Така фабриката бива построена и обзаведена, а районът ѝ – засаден с над 100 000 дръвчета в продължение само на три години.

На 12 юли 1940 г. се извършва официалното откриване на фабриката. Проведен е военен парад, в който участват и войскови части, и работниците от фабриката. Присъстват министърът на войната, Пловдивският митрополит Максим и други официални лица.

Първите изделия, които се усвояват и произвеждат в Държавна военна фабрика (ДВФ) – Сопот, са ръчни гранати, 22-милиметрови осколочно-фугасни изстрели, 122-милиметрови изстрели за гаубица, взриватели, 75-милиметров изстрел и 105-милиметров снаряд за оръдие „Круп“. През периода на строежа и оборудването на фабриката началник

е генерал Асен Красновски, който е началник и на Държавна военна фабрика – Казанлък.

През 1939 г. генерал Красновски е повишен в началник на отдел „Доставки и продоволствия“ (ОДП) при Военното министерство. Полковник Боньо Гочев е назначен на неговото място. В продължение на четири години полковник Боньо Гочев успоредно с дострояването на фабриката за първи път пуска в производство гранати, мини и запалки по германска технология. Произведен е в генералски чин през 1942 г., а през август следващата година сменя генерал Красновски като началник ОДП при Министерството на войната.

През периода на Втората световна война производството на ДВФ – Сопот, изцяло е подчинено на нуждите на фронта. След войната дейността на фабриката е насочена към възстановяване на народното стопанство, вследствие на което тя се специализира и в производството на машини за селското стопанство.

РАЗРАСТВАНЕ И ПРЕОБРАЗУВАНЕ НА ДЪРЖАВНАТА ВОЕННА ФАБРИКА В СОПОТ ВЪВ ВАЗОВСКИ МАШИНОСТРОИТЕЛНИ ЗАВОДИ

До април 1947 г. ДВФ Сопот е бюджетно предприятие и се финансира от Министерството на народната отбрана. По силата на 28-о Постановление на Министерския съвет от 10 декември 1948 г. военните заводи са предадени на Министерството на промишлеността.

През декември същата година с постановление на Министерския съвет военните фабрики у нас се обединяват в Държавно индустриално обединение „Металхим“. ВМЗ – Сопот, стават най-голямото и водещо предприятие в това стопанско обединение. В Сопот се ситиуира и управлението на Държавното стопанско обединение. От 1975 до 1989 г. ДСО „Металхим“ създава 28 машиностроителни комбината на военната промишленост в почти всички окръзи на Народна Република България с общ персонал 136 хиляди души.

ВМЗ – Сопот, и ДСО „Металхим“ са органически свързани с името на видния оръжеен конструктор, генерал-лейтенант Георги Ямаков. Той взема участие във Великата отечествена война на съветските народи през 1941 – 1945 г. През есента на 1942 г. се записва за студент в Московския научен институт „Бауман“. Завършва го през 1945 г. Завръща се в България и постъпва като офицер в БНА. Служи в служба „Артилерийско въоръжение“. Става създател и дългогодишен директор на ДСО „Металхим“. Негово изобретение е уникалният 7.62-милиметров картечен пистолет „К-5 Ямаков“. Заедно с конструктора Никола Чомаков създават 7.62-милиметровата универсална картечница, модел 1957 г., и преправят 80-милиметровата минохвъргачка М-3.

Възходът на ВМЗ и ДСО „Металхим“ съвпада с управлението на Илия Гунчев. Той започва работа в завода и постепенно израства до главен технолог и началник на отдел за технологичен контрол, който отговаря за качеството на произведената продукция в предприятието. След това е назначен за заместник на генералния директор на ДСО „Металхим“. През 1975 г. става негов генерален директор и в продължение на 22 години – до 1997 г., е негов несменяем директор. Две години по съвместителство управлява и ВМЗ. Бивши изпълнителни директори на Вазовските машиностроителни заводи – Сопот, са Христо Минков, Ненко Горанов, Ангел Писков, Лило Бочев, Христо Иванов, Атанас Димитров, Иван Стоенчев и др.

През най-добрите си години ВМЗ дават от една четвърт до една трета от националното военно производство. Това става през периода 1986 – 1987 г. Тогава в завода работят 26 000 души. Сега те са драстично редуцирани и са под 3000 души.

6 декември 1978 г. е трагичен ден в историята на завода. На тази дата се взривява един от цеховете, при което загиват двама работници, а едно дете в Сопот е ранено от счупените стъкла и остава инвалид. Опасявайки се от последващи взривове, ръководството на ВМЗ и Общинският народен съвет на Карлово евакуират по най-бързия начин работниците от предприятието и населението от града и околните села. Взети са крути мерки за подобряване на техниката на безопасност на труда в завода и за съхранение на произведените боеприпаси.

След 33 години във ВМЗ – Сопот, отново експлодират боеприпаси. В продължение на три години на три пъти се запалват и взривяват цех и склад, намиращи се в землището на карловското село Иганово.

На 10 януари 2012 г. на производствената площадка на завода, намираща се на 2 км от село Иганово, избухва експлозия, при която са ранени трима работници, един от които по-сериозно. Причината за взрива е недобре почистена пресформа, с която се е работело. При направената проверка от Областната инспекция по труда се установява, че в пресформата са били установени остатъци от взривно вещество и при поставянето на новото взривно вещество е избухнал взрив.

В 19.30 ч. на 21 март 2015 г. се взривяват около 2000 неуправляеми реактивни снаряда, намиращи се в VI холандски склад за готовата продукция на завода край село Иганово. Експлозиите продължават около 50 минути, разрушават сградата и всяват паника в местното население. За щастие няма пострадали, тъй като в момента на взрива не е имало работници на производствената площадка, а само двама пазачи.

На 14 април 2015 г., в 7.10 ч. сутринта в цеха за утилизация на боеприпаси край село Иганово избухва пожар, последван от мощни взривове, които разрушават сградата. Част от населението на село Иганово е евакуирано с автобуси, предоставени от община Карлово. Както и при първия взрив няма пострадали работници.

Успоредно с производството на специални изделия ВМЗ развиват и гражданско производство. Още през 1958 г. се проектира и новото производство – лагерно. През 1960 г. се произвеждат и първите български лагери в завода. ВМЗ са единствен производител на лагери в България. Тук се произвеждат над 500 вида лагери за нуждите на нашия пазар и за много държави по света. За усвояване на производството на нови лагери през 1969 г. се създава База за техническо развитие и внедряване на търкалящи лагери. От 1985 г. тя се трансформира в Институт за лагери и лагерни възли. През 1986 г. се открива и Средно предприятие за специални лагери.

Усвояват се нови изделия – сенокосачки, стругово-фрезови машини, будилници, детайли за нафтови печки и др. Този обновителен процес обхваща и инструменталното производство, започнало през 1939 г. като инструментално отделение на тогавашната Държавна военна фабрика. През 1952 г. то е обособено в солидно инструментално стопанство с няколко участъка, което става база за създаване на инструментален завод, в който за първи път в България се внедрява гъвкава производствена система за производство на шампи, щанци и пресформи. Изработват се и дискове за рязане и шлифоване на метали и неметали.

През 1960 г. се открива цех за производство на стоки за народно потребление към Вазовските машиностроителни заводи. Започва производството на автомобилни газови уредби, газови уреди, прибори за домакинството, автомобилни резервни части и др.

В края на 80-те години на миналия век се постави началото на нов процес в историята на отбранителната ни промишленост – процеса на конверсия, който се изразява в нейното реструктуриране. Програмата за конверсия предвижда съвместна работа с военнопромишления комплекс на Русия, съвместно усвояване на изделия, използване на готови разработки, осъществяване на бартерни и други сделки. Подписани са договори за научно-техническо и производствено коопериране.

Във ВМЗ започва производството на мебели и фамилни къщи, хотелско обзавеждане и др. Започва и съвместно производство със завод „Металист“ в гр. Серпухов, Русия, на части за радиомагнетофони и прахосмукачка. Сключва се договор с италианска фирма за производство на маратонки. През 1993 г. започва ново производство – на дамски обувки. По-късно в сътрудничество с италианската фирма „Диадора“ се усвояват и произвеждат спортни обувки и маратонки. Започнали са да се шият дрехи по договор с български и чуждестранни фирми. На 30 март 1990 г. е подписан договор за учредяване на съвместно предприятие за производство на самобръсначки и ножчета за бръснене. Нови изделия, които ВМЗ произвеждат, са велосипедите. По договор с фирма „Шел“ се изработват газови бутилки за домакински нужди.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От своето създаване до днес ВМЗ – Сопот, преминават през различни етапи. Те развиват различни производства и създават нови работни площадки. През 1948 г. ВМЗ са известни като Завод 23, а от септември 1950 г. – като Завод 11, с което наименованието са известни и до днес за изделията ни от специалното производство. Десет години по-късно в предприятието са извършени разширения, специализация и концентрация на производството.

Обособените във връзка с това няколко завода налагат ново название: Обединено промишлено предприятие „Вазовски машиностроителни заводи“ – Сопот.

През 1971 г. предприятието се преименува в Обединени заводи „Вазовски машиностроителни заводи“, а в началото на 1977 г. – Машиностроителен комбинат „Вазовски машиностроителни заводи“. На 12 ноември 1991 г. ВМЗ се регистрират като еднолично дружество с ограничена отговорност. От 25 ноември 1997 г. ВМЗ ЕООД се регистрира като ВМЗ АД.

Благодарение на интелектуалния потенциал на научно-техническите кадри и на високата квалификация на изпълнителския персонал на ВМЗ през годините са усвоени редица специални и граждански изделия.

ВМЗ традиционно участват в много изяви в страната и по света, на които показват своите специални и граждански изделия.

От 1947 г. ВМЗ – Сопот, са редовен участник на Пловдивския мострен панаир. Фирмата показва свои изделия във Варна, София. Участник е в специализираните изложби „Хемус“ – Пловдив.

Фирмата се включва в много международни изложения – Солун, Анкара, ХанOVER и др. Марката „ВМЗ“ се е наложила на нашия пазар сред потребителите и на много пазари по света.

Вазовските машиностроителни заводи е дружество, получило едни от най-високите държавни отличия – три ордена „Георги Димитров“ и един „Народна Република България“ – I степен. То ще остане в историята на България като първо и единствено предприятие с най-високи отличия.

Литература

1. **Ненков, П.** Със стремци в мир и в бой. Казанлък, 2012.
2. **Ненков, П.** Създаване и развитие на войсковите формирования, военните учреждения и военнопромишлените предприятия в Карловския регион през периода 1878 – 2015. Карлово, 2015.
3. <http://vmz.bg/> – официален уебсайт на ВМЗ – Сопот.

**МЕТОДИ ЗА ПОЛУЧАВАНЕ НА ИНФОРМАЦИЯ
ЗА ПРАВОЗАЩИТНИТЕ
И ПРАВООХРАНИТЕЛНИТЕ ОРГАНИ**

Илин САВОВ*

Reported is the significance and importance of information as one of the key elements for the protection of national security. The report referred and evaluated methods of gathering information. An analysis is made of the development of the legislation on the use of special intelligence means in the Republic of Bulgaria, indicating that the changes made over the years are in the positive direction, consistent with the practice in the leading countries of the European Union.

През последните години настъпи драстична промяна на средата за сигурност в Европа. Предизвикателствата за националната сигурност днес се нуждаят от отговори, които да съчетават аспекти от вътрешната и външната политика. Станахме свидетели на поредица от кризи, извънредни ситуации и терористични актове в държавите – членки на Европейския съюз (ЕС). Рисковете и опасностите на територията на Европа, особено в Западна, нарастват. Само през последните три години се извършиха над 16 кървави атентата, някои от които взеха много човешки жертви. Да припомним някои от тях.

19 декември 2017 г. – радикализиран тунизиец открадна полски камион и го връзя в множество на коледен базар в Берлин. Загинаха 12 души. Разследването показва, че нападателят е бил последовател на „Ис-

* Авторът е професор, доктор, декан на Учебно-научния център „Национална сигурност и обществен ред“ във Висшето училище по сигурност и икономика – Пловдив.

лямска държава“ (ИД), която пое отговорност за атаката. Той е дошъл в Европа като мигрант и бе застрелян няколко дни по-късно в предградие на Милано.

14 юли 2016 г. – мъж връза камион в множество на крайбрежния булевард на Ница във Франция и уби 86 души. Ранените бяха над 450. ИД пое отговорност за нападението, а нападателят бе идентифициран като пребиваващ във Франция тунизиец.

Нападенията, които бяха извършени на европейска територия през 2012 в България (Бургас), от 2014 до 2017 г. във Франция (Париж – неколккратно, Ница, Сент Етиен дю Рувре), Великобритания (Лондон, Манчестър), Германия (Берлин, Мюнхен, Рьотлинген, Анбах, Вюрцбург), Белгия (Брюксел) и Испания (Барселона), са доказателство, че е необходима адекватна реакция на всяка една държава с оглед на адаптирането ѝ към опасностите. За България се пораждат допълнителни рискове като потенциален обект на тероризъм, след като страната ни взе участие в световната антитерористична коалиция и е на един от главните пътища между Европа и Близкия изток.

Посочените терористични атентати са основателна причина за оптимизация на дейността на структурите за сигурност и за добиване на адекватна разузнавателна информация. Мигрантската криза в Европа и движението на европейски „чуждестранни бойци“ на ИДИЛ („Ислямска държава“) в двете посоки доведоха до необходимостта от увеличаване на обема на разузнавателното сътрудничество между отделните служби за сигурност в Европа. След събитията в Турция (терористичните актове в Истанбул и опита за военен преврат на 15.07.2016 г.), опита за въоръжено въстание в Армения и събитията в Казахстан (опит за метеж)¹ през 2016 г. е необходимо оптимизиране на съществуващите анализи и прогнози за защита на националната ни сигурност. Динамичните промени, които са налице, дават основание да се акумулира изпреварваща информация по отношение на бъдещите заплахи и опасности за България.

Разузнаването е важен източник за добиване на информация за защита на националната сигурност и има за своя задача да събира данни от политически, икономически и военен характер. Една от основните функции на разузнаването е не само да събира и обработва информация, но и да доведе тази информация до държавните институции, които могат да взимат външно- и вътрешнополитически решения. Значимостта или важността на разузнавателната информация е нейното основно качество.

¹ В Казахстан през месец май 2016 г. се наблюдаваше пълната палитра от „оранжеви“ технологии, които се приложиха преди време в Украйна и Киргизия. Казахстан е стратегически партньор на Руската федерация. Има огромна обща граница с Русия. Казахстан е една от носещите конструкции на Евразийския икономически съюз и ключова държава в икономическия пояс на Пътя на коприната.

Борбата с престъпността, и по-специално тревожното натрупване на тежки криминални престъпления стана причина този въпрос да бъде обсъден на заседание на Консултативния съвет по национална сигурност през януари 2018 г. „МВР полага всички усилия за тяхното разкриване. Всички се обединихме около позицията, че е необходима още по-добра координация между институциите и усъвършенстване на модела за борба с престъпността, така че да бъде гарантирана сигурността на българските граждани“, отбеляза след заседанието държавният глава Румен Радев. А това също изисква изпреварваща и обективна информация в средата за сигурност.

Ще анализираме и оценим някои от методите на събиране на информация в сферата на националната сигурност и борбата с престъпността. Условно можем да ги обособим в няколко групи:

- **на основата на открити източници;**
- **чрез използване на негласни източници (агентура),** носители на необходимата информация;
- **чрез използване на специални технически средства и способности;**
- **интегриран метод** (съчетание на два или повече метода).

Относителната тежест на четирите групи източници за събиране на информация за различните направления в сферата на националната сигурност не е еднаква. Въпреки всичко трябва да се подчертае, че нито при изследване на външната среда, нито при изучаване на вътрешната среда може да бъде пренебрегнат някой от методите на придобиване на информация.

ПОЛУЧАВАНЕ НА ИНФОРМАЦИЯ ОТ ОТКРИТИ ИЗТОЧНИЦИ

Разузнаването на базата на открити източници е един от методите на получаване на информация за службите за сигурност. Акумулирането на данни от открити източници обхваща търсенето, избора и събирането на информация и нейния анализ.

Според мнението на много от експертите от службите за сигурност информацията, придобита от открити източници, може да бъде полезна и трябва да бъде събирана и анализирана точно както данните, получени от класифицираните източници. Разбира се, трябва да сме наясно, че стойността на тази информация е в пъти по-малка в сравнение с онази, която е събрана чрез секретните (негласни) методи на разузнаването, но тя също може да бъде изключително важна и полезна.

Следва да отбележим, че откритите източници дават възможност за разкриване на „намеци“ за подготовка на престъпни деяния срещу националната сигурност и обществения ред. Информацията, която постъпва от откритите източници, понякога е непълна, противоречива, ориентировъчна, но е възможно да се разкрият детайли, подсказвания за бъдещи

противозаконни прояви или за евентуални заплахи и опасности срещу националната сигурност.

Към откритите източници можем да причислим:

- средствата за масова информация – медии, като вестници, списания, радио, телевизия, и компютърната информация;

- публичните отчети на правителството, официалните данни за бюджетите, събиране и анализ на отраслови отчети, материалите от пресконференции, различни публични заявления, изслушвания, законодателните дебати и речи;

- информацията, получена от професионални и академични доклади от научни конференции, симпозиуми, професионални сдружения, дисертации, дипломни работи и експертни справки;

- посещенията на изложби и панаири;

- интернетата – в частност информацията в социалните сайтове, видеохостинги, справочници, блогове, форуми и др.;

- „сивата“ литература, включваща данни за пътувания, работни документи, документи за обсъждане, неофициални правителствени документи, работни или изследователски доклади, изследвания и пазарни проучвания;

- наблюдението – радиомониторинга², използването на общодостъпните данни от дистанционното изследване на Земята или аерофотоснимки (например Google Earth³) и др.

Веднага следва да се маркира друг съществен акцент относно насоките, в които придобиването на информация е важна по отношение на:

- събирането на политическа, икономическа и военна информация, необходима за оценката на военно-икономическия и морално-политическия потенциал на държавите – обект на разузнавателна дейност;

- получаването на специална разузнавателна информация, отнасяща се до конкретни области от икономиката, науката и техниката, военното дело. Обикновено тя е предназначена за по-тесен кръг специалисти и служи като материал при разработването на стратегическите планове (за икономически натиск, за всякакъв вид „санкции“ и т.н.);

- откритите източници, които играят съществена роля в събирането на сведения за отделни лица;

- биографичните данни за интересни лица.

Получаването на сведения за отделни лица или организации е една от най-важните функции на разузнаването.

² Мониторингът представлява наблюдение, анализ и оценка на дадено явление, събитие и т.н.

³ Google Земя (на английски: *Google Earth*; с начално название *Earth Viewer 3D*) е софтуерна програма за географска информация с променлива резолюция, проектираща се върху виртуален глобус. Тя е създадена от компанията Keyhole Inc., придобита през 2004 г. от Google. Географската информация е съвкупност от сателитни и аероснимки.

Източник на всички сведения е преди всичко общодостъпният печатен материал, като се почне от официалните съобщения на вестниците и се свърши с всевъзможните справочни издания.

При съвременния обем на икономическата, научно-техническата и военната информация е напълно естествено, че в открития периодичен печат се поместват (и не може да не се поместват) статии за различни отрасли на икономиката, науката, техниката и военното дело. Макар и да не съдържат секретни сведения, системното проучване на цялата съвкупност публикувани данни, анализирането и обобщаването им могат да дадат на специалиста доста близка до действителността представа за състоянието и тенденциите на развитие на един или друг отрасъл на науката и стопанството.

Практиката показва, че когато разузнаването проучва някакъв важен обект, проникването чрез негласни източници се предшества от събиране на информация от открити източници. Важно е да се посочи, че без предварително изучаване на предмета от откритите източници изобщо не са възможни целенасочени секретни действия.

Интернет може да се разглежда като незаменим източник на информация. Получените от мрежата данни се използват в сферата на образованието, бизнеса, медицината, за развлечение и почивка и т.н. Но интернет – това не е само информационен Клондайк⁴. Киберпространството отдавна вече стана арена на мрежовия шпионаж, на която са активни различни разузнавателни структури, служби за сигурност, но също така и терористичните формирования и организирани престъпни групи.

Защо глобалната мрежа се явява пространство за придобиване на чужди секрети? Отговорът е прост: защото в интернет има всичко. Всичко – това е всякаква информация за обществени и държавни учреждения, организации, бизнес структури, частни лица.

Глобализацията предоставя безпрецедентен достъп до инструменти, като интернет, сателитни комуникации, електронно прехвърляне на средства, лесно международно движение, обмен на официални документи и др. За съжаление, тези възможности се превръщат в основни инструменти, използвани от престъпните групи и терористичните организации за реализация на целите им. развитието на съвременните глобални процеси дава възможност за свързване на географски отдалечени групи, подобра координация, по-лесна комуникация и реализация на информационните цели.

⁴ **Клондайк** е река в Северозападна Канада, десен приток на река Юкон. Реката води началото си от планината Огилви и се влива в река Юкон, близо до град Доусън. Дължината ѝ е 160 км. С откриването на злато при ручей Бонанза Крик в района на река Клондайк в средата на август 1896 г. започва т.нар. „Златна треска в Аляска“. От тогава думата „**клондайк**“ често се явява синоним на невъобразимо богато място, източник на огромни блага.

Интернет се използва по различни предназначения от терористичните организации. Те могат да бъдат обединени в две основни направления.

Първото направление показва, че интернет се е превърнал в полезен канал за комуникация, който позволява на терористите и на техните последователи да разпространяват пропаганда и инструкции.

Неоспорим факт е, че службите за сигурност наблюдават традиционните дигитални канали, като имейли и други програми за социални контакти. За да избегнат този факт, терористите, които са извършили атаки в Париж през 2015 г., са се насочили към комуникация през игралните конзоли на Плейстейшън 4. На практика контролът върху комуникацията през конзолите е невъзможен, защото много игри предлагат собствени чатове и гласови разговори.

Второто направление показва, че интернет може да не бъде използван, а по-скоро атакуван от терористите в т.нар. „кибертероризъм“. Според мнението на мнозина изследователи и политици, които описват връзката между тероризма и интернет предимно като кибертероризъм или кибервойна (т.нар. „атаки срещу комуникационните и компютърните мрежи“), не по-малка заплаха представляват многобройните приложения на интернет, от които терористите се възползват.

Информационната епоха влияе не само на целите и оръжията, които избират терористите и престъпните организации, но и върху начините, по които тези групи работят и структурират отделните си подразделения. Няколко от най-опасните терористични организации използват информационните технологии (ИТ), като например компютри, софтуер, телекомуникационни устройства, както и интернет, за да се организират и координират по-добре.⁵

Подобно на частните корпорации, които са възприели ИТ, за да работят по-ефективно и с по-голяма гъвкавост, терористите овладяват силата на тези нови технологии, за да успеят да реализират новите оперативни доктрини и форми на организация. Също както компаниите в частния сектор формират съюзни мрежи за предоставяне на комплексни услуги на клиентите си, така и терористичните групи „разбиват“ йерархичната бюрокрация и се придвижват към хоризонтални, децентрализирани и често променящи се мрежи от групи, обединени от обща цел.⁶

Не трябва да се забравя ролята, която може да играе разследващата журналистика. Разследваща журналистика е форма на журналистиката, при която репортерите разследват в дълбочина определена тема, която е

⁵ Криптираната комуникация най-често се осъществява чрез виртуални частни мрежи, които се използват и за банкиране. Престъпниците или терористите използват този метод за връзка, когато правителствата ограничават достъпа до определени сайтове или до социалните мрежи.

⁶ **Zanini**, Michele, Edwards, Sean. *The Networking of Terror in the Information Age, Networks and Net wars: The Future of Terror, Crime, and Militancy*. RAND, 2001, p. 33.

обект на интерес, често в това число престъпления, политическа корупция или корпоративни машинации. През последните години разследващата журналистика и у нас е във възход.

ПОЛУЧАВАНЕ НА ИНФОРМАЦИЯ ЧРЕЗ ИЗПОЛЗВАНЕ НА НЕГЛАСНИ ИЗТОЧНИЦИ (АГЕНТУРА)

В практиката на всички разузнавателни централи по света използването на негласни източници се смята за незаемима. Вербуването на негласен източник на място или вкарването му отвън си остава решаващо средство за преодоляване на преградите, издигани от държавите за защита на националните интереси.

Предимствата на разузнаването чрез негласни източници са очевидни. Всеки човек – освен носител на информацията, може да я анализира, обобщава и да прави изводи, т.е. да получава необходимите сведения по съвкупността от косвени данни. Те се използват за решаване на задачи, чиято реализация от щатни служители на службите за сигурност или чрез технически средства е невъзможна, затруднена или нецелесъобразна, макар че това не изключва и тяхната съвместна работа.

В съвременните условия от потенциални опасности и заплахи за националната сигурност придобиването на актуална изпреварваща информация е от ключово значение за обезпечаване на средата за сигурност в България. Оттук можем да направим извода, че законодателят е длъжен да регламентира нормативна база, която да отговаря на бъдещите предизвикателства пред нашата страна.

Литература

1. **Закон** за специалните разузнавателни средства. Обн. ДВ, бр. 95 от 21.10.1997 г.; доп. ДВ, бр. 70 от 6.08.1999 г. ... изм. и доп. ДВ, бр. 103 от 28.12.2017 г.; изм. и доп. ДВ, бр. 7 от 19.01.2018 г.
2. **Закон** за електроните съобщения. Обн. ДВ, бр. 41 от 22.05.2007 г.; изм. ДВ, бр. 109 от 20.12.2007 г. ... изм. и доп. ДВ, бр. 7 от 19.01.2018 г.
3. **Vlahos**, James. Surveillance Society: New High-Tech Cameras Are Watching You. – In: *Popular Mechanics*, March 14, 2009.
4. **Zanini**, Michele, Edwards, Sean. The Networking of Terror in the Information Age, Networks and Net wars: The Future of Terror, Crime, and Militancy. RAND, 2001.

КРАТЪК ОПИТ ЗА ДЕФИНИРАНЕ НА ТЕРОРИЗМА И ТЕРОРИСТИЧНИТЕ ЦЕЛИ

*Иво ВЕЛИКОВ**

The article is an attempt to better define terrorism on the basis of its manifestations and purposes, to show that set of phenomena, processes, principles that best characterize it. Indeed, it is too ambitious to think that among the thousands of definitions of organizations, security services, states and scientific organizations we will be able to derive a universal definition. For the above reason, we have tried to analyze the etymological meaning of terrorism, but also the objectives of terrorism, the types of targets, the sought effects and some known „achievements“ of terrorism and terrorist organizations through which the phenomenon can be described. Attached examples and photos of actual terrorist acts help us to show the current development of terrorism and almost entirely – the reorientation towards the easily vulnerable (so cold „soft“) targets. According to data from different studies, more than 90% of cases are such.

ЩО Е ТЕРОРИЗЪМ – СОБСТВЕН ПОГЛЕД

Когато се запитаме за дефиницията на „тероризъм“, лесно достигаме до много такива. В интерес на истината много автори са се захващали с идеята да създадат универсална дефиниция, но така и не срещат подкрепа сред близки и по-далечни експерти по сигурността, сред юристите и обществата. Вече има и изследователи на самите дефиниции на тероризма...

Има според нас няколко причини дефинирането на тероризма да е толкова трудно:

На първо място, представата за тероризма се мени и изменяла доста често през историческото му развитие. В някои епохи терорът дори се е считал за инструмент на държавата; в други времена тероризмът е тактика на организации с антидържавна насоченост.

Тероризмът винаги е имал негативен подтекст. В този смисъл никой не се е обявил или представил като терорист, напротив, всички субекти твърдят, че не са такива. За своята дейност такива лица използ-

* Авторът е доцент, доктор във Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив.

ват определения, като „борец за свобода“, „освободители“, „армия“ в доста различни комбинации. Задължително оправдание на терористите е, че те са жертва на насилие, поради което са принудени да отговорят на насилието подобаващо. Дали държавата, група държави или който и да е субект е техният противник, те винаги твърдят, че имат справедлива кауза. И за постигането на тази кауза те нямат друга алтернатива и отчаяно се надяват да обърнат внимание върху собствените си проблеми.

И понеже „тероризъм“ има негативен смисъл, както и да погледнем на самата дума, тогава кой е „терорист“ и какво съдържание има „тероризъм“ е твърде възможно просто да има собствен смисъл за лицето, което използва такива термини. Ситуацията не е рядко срещана. Съвсем наскоро, през 2017 г., коментирахме разминаванията при думи, като „свобода“, „демократия“ и „сигурност“. Всички ги използваме, но при различните държави, региони, обществени прослойки те означават доста различни неща.¹

Онези, които се идентифицират като жертви на терористичен акт, на момента ще отнесат акта към „тероризъм“, а извършителя – към „терорист“. Извършителят (организация, група, едно физическо лице) обаче би могъл да има привърженици на идеите си, помагачи или просто симпатизанти, които няма да възприемат такава квалификация за извършителя и дейността му.

Поради горните факти няма единна дефиниция на тероризма, но не трябва да се отказваме да търсим някои от важните характеристики на тероризма, които го описват достатъчно добре и могат да ни помогнат за по-доброто му разбиране:

1) Тероризмът е политическа концепция, която цели преди всичко постигането на политически цели. Тероризмът е търсене, придобиване и използване на насилие с политическа цел – някаква промяна. Политическият контекст твърдо отличава тероризма от останалата криминална престъпност. Докато терористите искат създаването на нова, независима държава или свалянето на правителството, то криминалните престъпници имат само лични и материални цели при своите актове. Коренът на латинската дума „*terrere*“, който е в основата на днешното понятие „тероризъм“, означава „да сплаша, да ужася“. Действително сме убедени, че тероризмът цели не само да употреби насилие спрямо конкретните жертви, но и да всее психологически шок сред останалата широка аудитория. Древната китайска поговорка: „Убий един, останалите десет хиляди да са ужасени“, показва тази фундаментална цел и характеристика на тероризма.

2) Тероризмът е престъпно деяние на недържавни организации много повече, отколкото на държавни. Можем обаче да бъдем сигурни: държавите също имат „заслуги“ за множество актове на терор, и даже

¹ Вж.: Великов, И. Закон за непрекъснатото минимизиране на голямото и максимизиране на малкото. София: Авангард Прима, 2017, с. 65 – 71.

държавите са отговорни за много повече пострадали граждани, отколкото терористичните актове от страна на недържавни играчи. Но въпреки това ние просто използваме термина „терор“ за обозначаване на държавно насилие много повече, отколкото „тероризъм“, а в тази статия става дума наистина за „тероризъм“ (политически обусловено насилие от страна на недържавни политически играчи). Разбира се, където има основание за релевантни и полезни изводи, свързани с държавно промотиран терор, те ще бъдат направени.

3) Терористите са различен тип недържавни актьори, не могат да бъдат причислени например към партизани или милиции. Членовете на терористичните организации не се отличават от останалите граждани и организации чрез специфични дрехи, униформи или членски карти. Терористичните организации обикновено и типично са малки по брой на членовете си и се опитват да уязвяват най-вече граждани и групи, които не са активни участници в определен вид борба – т.нар. „некомбатанти“. Докато партизаните и милициите функционират като малки армии – те са съставени от десетки, стотици или дори хиляди бойци, и на първо място се целят във въоръжените сили на противника си. Чрез своя размер, брой и квазивоенна структура такива групи могат да заемат и държат под контрол определена територия. *„Партизанинът (...) завладява пространството, за да обхване по-късно мисленето, терористът завладява мисленето, защото не може да овладее пространството“* – цитираме по памет Франц Вьордеман – австрийски изследовател на средата за сигурност.

4) Тероризмът е престъпление, което е много по-различно от другите, бих ги нарекъл „традиционни“ или „конвенционални“ криминални престъпления. Чрез актове на екстремно насилие терористите се опитват да постигат характерни цели, някакъв свой дневен ред. Тероризмът е криминално престъпление, но при него няма признаци за някакви „спирачки“ или скрупули при извършването, както при другите престъпления. Например заплахата от затвор или дори рани и смърт не ги спират. Също така трябва да отчетем, че подходът на държавите е много различен, и сме свидетели на опасен парадокс: колкото сме по-брутални в нашия отговор на тероризма, колкото по-малко приемаме агресивните им методи и не преговаряме или просто упорито ги преследваме, толкова повече ги превръщаме в мъченици.

5) Тероризмът е комплексен феномен. Няма единни корени или причини, които да определят терористичната активност. Ако беше така, то просто е необходимо да се фиксират тези причини и след това да се проследи насоката на агресията, за да можем да реагираме сравнително успешно. Тъй като обаче не става така, е необходимо да се разбере цялостната стратегия, да се фокусираме върху важните фактори, обуславящи тероризма – например бедността или неграмотността. И въпреки това не сме в състояние да обясним защо една група преминава към тероризъм, а

друга, при това с по-силни фактори на бедност, неграмотност, етническо или религиозно онеправдаване или раздразнение, не пристъпва към него. По този начин не сме в състояние да обясним защо на призива на джихадистите се отзовават образовани хора, хора от „горната“ класа. Така при изследване на тероризма не може само да се търсят корените или причините за неговото възникване, а трябва да се изследват разномислови или двусмислени елементи на стратегията му, при това не един или два такива фактора при всяка терористична организация. Тоест имаме отново пъзел, който съдържа обаче достатъчно динамични и променливи във времето елементи.²

Независимо от теоретичните характеристики на тероризма голяма част от акциите на терористичните организации от гледна точка на планиране, използване на тактически способности и изпълнение имат чисто военен характер. Освен това структурите са обикновено военизирани и теоретичните разработки на някои терористи (Карлос Маригела) освен идеологическо имат и военнотактическо предназначение. Тази организираност, както и обикновено силната идеологическа убеденост и високата степен на подготовка на членовете на терористичните организации, бързо налагат мнението, че обикновените формирования, предназначени за опазване на обществения ред и борба с криминалната престъпност (полиция, жандармерия), не могат да се противопоставят ефективно.³

Въведен като насилие по време на война, в мирно време терорът остава заплаха за обществото, като просто се стреми да поразява главите, които се опитват да се надигнат. В основата си той може да бъде разглеждан като съставна част от елементи, които според нас има в множество определения и които създават представа за някаква обособена структура:

„Действие, предназначено:

- **да причини смърт или тежки наранявания** с цел...;
- **да сплаши населението и да принуди правителство или международна организация да предприеме или да не предприеме** дадено действие...“

Извод, който потвърждава казаното по-горе: **насилствено действие с цел политическо въздействие.**

Според Държавния департамент на САЩ (вариант на популярно определение): „Тероризмът е умишлено насилие с политически мотиви, извършвано срещу мирни мишени от маргинални националистически групировки или нелегални агенти на определена държава, чиято цел обикновено е да повлияе на общественото мнение“.

² За повече информация вж. Гл. 4. Парадигма на разузнаването във: **Великов, И.** Кратка теория на разузнаването. София: Албатрос, 2017.

³ **Маригела, Карлос.** Мининаръчник на градските партизани. (Quoted in: **Moss, Robert.** Urban Guerillas. London: Temple Smith, 1972, p. 13.)

Етимологичното значение на „**тероризъм**“ според „Речник на чуждите думи в българския език“⁴ е: 1. Система от мерки за преследване, насилие и физическо унищожаване на политически противник; 2. Управление, властване със заплахи, физическо насилие и убийство. На подобни брутални актове все по-често и вече предимно стават жертви невинни хора.

Основните проявления на тероризма могат условно да бъдат групирани по няколко критерия според:

- възможните цели, преследвани от терористите;
- мащабите на терористичната дейност;
- способите, използвани от терористите.

Очевидно, при множеството определения, които сме срещали, е наличието на:

- **насилие** – в между 80 и 90% от определенията;
- **политически цели** – в между 60 и 70% от определенията;
- **всяване на страх и ужас** – сред повече от 50% от определенията, при това сред все по-широк кръг от обществото и публиките.

Като имаме предвид горните различия и особености на тероризма, сме в състояние да го дефинираме като **предварително планирано насилие или заплаха от насилие в преследване на политически цели, изпълнено от организации най-често срещу цивилни цели и като правило целящо повлияването на широка аудитория чрез насаждане на страх.**

И още няколко важни извода по съдържанието на тероризма:

• историческо явление, безкрайно по-обширно, отколкото предполага съвременната употреба на това понятие;

• почти единственото средство за борба на слабия срещу силния (в контекста на това наше твърдение представяме характеристиките на терористичния акт като доказателство за ефективността му от гледна точка на слабия в конфликта):

- няма граници;
- няма фронт и бойно поле;
- няма информация за оръжията и материалите;
- няма информация за времето;
- няма информация за мястото;
- няма информация за начина;
- има изненада;
- има разрушения;
- има жертви.

(Самото изброяване на характеристиките показва, от една страна, широките възможности пред терористите, от друга – слабите възможности на службите на която и да е държава да противодействат.)

⁴ **Речник** на чуждите думи в българския език. София: БАН, 2000.

- най-насилствената форма на психологическа война, която далеч надхвърля физическите си резултати.

Като оценяваме самото явление и последствията от него, в качествено отношение успехите на тероризма са по-скоро временни и спорадични. Огромната част от всички съществуващи терористични групи през ХХ век са се провалили (само няколко антиколониалистки групи са постигнали изцяло своята цел. Борбата срещу британската власт от страна на ЕОКА в Кипър, на Мау-Мау в Кения и тази на алжирския ФНО срещу Франция).

Четири типа частични терористични успехи можем да споделим:

- набират вътрешна подкрепа, която позволява на терористите да достигнат високо равнище на бунта;
- привличат международното обществено внимание върху своите конфликти;
- придобиват международна легалност;
- получават частични политически отстъпки от страна на противника.

Като изследовател в областта на управлението при кризи сме имали възможност да направим някои важни равносметки. Тероризмът наистина е характерна криза, с възможност за много тежки последствия. Има обаче и достатъчно други кризи, които да причинят повече и по-тежки последствия, например земетресения, наводнения и др. Защо тогава трябва да противодействаме с толкова сили и средства, да разходваме сили, материали, енергия и финансови средства в борбата срещу тероризма? Нали цунамито през 2004 г., ударило няколко държави в Югоизточна Азия, предизвика повече от 200 хиляди смъртни случая? Дали да не концентрираме нашите усилия повече спрямо природните бедствия и аварии и по този начин да предотвратим смъртта на повече хора, отколкото при терористични атаки? Твърде е вероятно повече хора да са загинали при пътни катастрофи, от цигарен дим, градски смог и дори при военни конфликти, отколкото от тероризъм. Тогава защо трябва да ни е грижа толкова очевидно за терористичните атаки?

Една важна причина би могла наистина да бъде предотвратяването на жертви на тероризма. Вероятно точна статистика никога няма да има, но историята показва, че тероризмът може да доведе и до масова гибел и геноцид, т.е. жертвите на тероризма вероятно са повече, отколкото незапознатите хора могат да си представят.

Терористите в Алжир до прекратяване на насилието от 1992 г. имат на своята сметка десетки хиляди убити граждани. Военната диктатура на Пиночет за периода 1973 – 1990 г. има над 3000 убити или изчезнали граждани, десетки хиляди бити и измъчвани. В Уганда през 70-те години на миналия век отрядите на диктатора Иди Амин вероятно убиват над 300 хиляди души, повечето от които фермери, студенти, продавачи и собственици на магазини. Държавно промотиран или държавно спонсориран

тероризъм се е срещал на всички континенти, вкл. в държави, като Аржентина, Камбоджа, Колумбия, Салвадор, Гватемала, Иран, Нигерия, Судан, Перу и т.н. Често този тип държавен тероризъм не се причислява към тероризма вероятно и защото броят на жертвите не може да бъде определен от наблюдателите отвън.

При тероризма обаче могат да бъдат забелязани и някои индиректни загуби.

На първо място, имаме психологически последствия, които в сравнение с реалните загуби от тероризъм са направо зашеметяващи. Страхът като психологически дискомфорт сам по себе си е загуба.

На следващо място, идват икономическите загуби, които понася държава или общество. Например Държавният департамент на САЩ редовно осведомява своите граждани до кои държави не е целесъобразно, и дори е опасно да се пътува в региона поради високо ниво на риск. По подобен начин в един регион могат да намалеят инвестициите, ако има опасност или високо ниво на риск от тероризъм. Ако вече са инвестирани много средства, ще се наложи компаниите да инвестират още в системи за сигурност, мерки за сигурност и охрана, като по този начин намаляват печалбите си и постепенно се изтеглят от региона.

Трета индиректна загуба са контра- и антитерористичните мерки. Администрацията на президента Бил Клинтън похарчва около 10 млрд. за контратероризъм – пари, които могат да бъдат разпределени в целесъобразни политики – образование, пътища, здравеопазване и т.н. Като увеличаваме физическата сигурност на критичната инфраструктура – летища, пристанища, посолства и др. (което в текстовете по-долу може да се види като „втъвръдяване“ – създаване на още по-трудноуязвими цели), също увеличаваме разходите по причина на тероризма.

Опитът в международните отношения показва, че тероризмът често се използва и за деградиране на мирни преговори и процеси (неведнъж сме подчертавали колко трудно е такова изграждане, колко крехко е равновесието и с колко усилия се поддържа мирът). Терористични атаки на няколко пъти провалят мирния процес в израелско-палестинския конфликт, в Северна Ирландия и др., като по този начин тероризмът се превръща в заплаха за мира по целия свят. Такава заплаха не са други форми на насилие, вкл. и криминалната заплаха, – просто нямат такъв потенциал.

За да имаме идеи как да превентираме терористична атака, вероятно е добре да си зададем и важния въпрос: Кой става терорист?

Терористите вярват, че целите, които се опитват да постигнат, тяхната кауза, са справедливи. Силно полярна черно-бяла снимка на действителността ги кара да определят като враг всеки, който пречи на постигането на целите им. В търсене на социална, религиозна или политическа справедливост терористът напада както приетия за основен опонент (чо-

век, група, държава, организация), така и други цели, с които смята да обърне внимание на обществеността към своята кауза.

След няколко обучения, коментари с колеги от АМВР, в т.ч. и психолози, и НКТЦ стигаме до извода, че терористите принципно са много рационални политически играчи. Няма много изводи или ярки свидетелства, че терористите са психотизирани, извън контрол или личности с персонални разстройства. От последните години е видно, че извършителите на терористични актове в демократичните държави са достатъчно добре образовани – на средно и над средно ниво, често имат добра работа и семейства. Също така твърде често съседите и близките не подозират, че едно лице, което познават отдавна, уважават и дори обичат, е способно на такова действие (например да взриви кола бомба). Да си припомним Брайвик, който няма до момента на терористичната си атака никакви нарушения или престъпления, с които да е обърнал внимание на органите за сигурност към себе си, има малък бизнес, самият той твърди, че сам се е финансирал и тихо и полека се е подготвял девет години за тази атака. Той е толкова дълбоко убеден в своята кауза, че през годините след атаката и вече осъден, продължава да има фенове, и дори е получил няколко десетки предложения за брак. По същия начин терористът от Ансбах, преминал през България и станал герой на документален филм за мигрантите, няма никаква обяснима причина за атаката в Германия, след като самият той във филма убедително твърди, че бяга от насилие спрямо него, търси спасение и нормален живот.

Вероятно е ние – експерти, журналисти и обществото като цяло, по някакъв начин подценяваме рационалността, интелигентността, и дори твърдата вяра в изповядваната философия на терориста. А точно те го карат да бъде толкова решителен и последователен, да бъде готов на саможертва. Това положение ни води до още едно бяло петно в разбирането на съвременния тероризъм.

Трудноуязвими цели, или „твърди“ мишени.

ЦЕЛИ ОТ ОСОБЕН ИНТЕРЕС

Твърдата мишена се определя като структура, която е добре укрепена срещу атака. Твърдите цели обикновено са лесни за защита, защото са с ограничен достъп и като цяло са по-малко на брой. Това са обекти, за които оценката на риска показва интерес за извършване на терористична или друга атака, поради което са взети необходимите мерки за защита.

Като трудноуязвими цели могат да се определят обекти от държавната администрация, военни и полицейски обекти, електроцентрали, воднопречиствателни станции, държавни медии, посолства, петролопроводи и газопроводи, виадукти и мостове и всички останали обекти от критичната инфраструктура с ограничен достъп и персонал за охрана,

работещ по утвърдени планове за охрана и защита.⁵ И тези планове се преглеждат и осъвременяват ежегодно, личният състав се обучава и тренира за действия в условията на криза от различен характер, целенасочено и периодично се проверяват общата готовност и качеството на реакцията на институцията, ръководството и персонала.

Живеем в пост-9/11 период, в който голяма част от държавите по света, най-вече водещите в сферата на сигурността, полагат големи усилия и влагат допълнителни средства, за да изградят защитата на такива обекти на критичната инфраструктура. Тези твърди мишени в САЩ вече притежават изградена концентрична защита в няколко пръстена, повече и по-модерни телевизионни системи за наблюдение, усилен персонал в структурата за сигурност (дори и у нас Президентството, министерства, ведомства, БНТ, БНР, големите държавни болници, военните поделения и районните управления на полицията имат Съвет по сигурността и щатна структура за сигурност), целейки да предотвратят възможна терористична атака или само криминални престъпления.

Всъщност от казаното дотук сме в състояние да направим един лесен извод: след като твърдите цели са оборудвани добре със съвременни технологии, защитни тактики, и дори стратегии, то съвсем нормално е терористите да се обърнат към друг вид – по-леснодостъпни и по уязвими цели.

Мишени от особен интерес

В контекста на анализа дотук имаме и друг вид цели, които нямат характеристиката на „твърдите“ или „меките“ цели и заемат междинна позиция в сравнение с тях. Мишени от особен интерес за съвременните терористични организации включват стратегически стоки, обществени транспортни системи, морски и въздушен транспорт, след ИДИЛ – вече и артефакти на определена територия, които могат да бъдат обект на търговия и печалба.

- Петрол – стратегическа стока. Въпреки че в някой момент терористичните организации могат да започнат да избират за цели други стратегически стоки, понастоящем петролът е единствената стратегическа стока, от която терористите имат най-много интерес.

- Обществен транспорт. Терористичните групи гледат на транспортните средства като на важна мишена, защото те имат голямо символично и икономическо значение поради силната зависимост на големите населени места от обществения транспорт. Въпреки че мерките за проверка, наблюдение и разкриване на заплахи продължават да повишават безопасността на транспорта навсякъде по света, присъщата на тези системи откритост ги прави силноуязвими от атаки. Прекомерното увеличаване на мерките за сигурност би влязло в противоречие с главните цели на

⁵ Станчев, М. Наблюдение за терористична активност. София: Авангард Прима, 2016, с. 59 – 60.

транспорта – бързина, ефикасност и икономичност. Така транспортните системи остават предпочитани мишени и е много трудно да се наложи истински ефективна защита.

- Морски транспорт. Някои анализатори на разузнавателни данни смятат, че поради по-добрата защитеност на наземните цели терористите се насочват към морски цели, вкл. към военни съдове, световния морски транспорт като цяло (вкл. към критично важни стоки, като петрол), нефтодобивни платформи, и дори круизни кораби, които те смятат за „по-меки“ мишени в сравнение с посочените по-горе като „твърди“.

- Въздушен транспорт. Поначало аерогарите се считат за категория „трудноуязвими цели“ поради засилените мерки за сигурност на тези обекти. Пропуск в мерките за сигурност ще направи едно летателно средство „мека“ мишена за терористичен акт. Самата аерогара като обект не представлява толкова интерес за терористичните организации (въпреки че сме свидетели на атаки срещу такива обекти), отколкото самолет, който може да бъде похитен или на чийто борд да се заложи взривно устройство.

- Артефактите в Палмира. Въпреки яростните протести на историци, археолози, културолози и др. учени и политици древният град е системно унищожаван, за да се продават паметници на културата с цел финансиране на самото управление на „Ислямска държава“. Всъщност тази цел е „приносът“ на ИДИЛ в развитието на целите на тероризма.

ЛЕСНОУЯЗВИМИ ЦЕЛИ, ИЛИ „МЕКИ“ МИШЕНИ

Тези цели са елемент от предмета на нашата тема, поради което ще бъдат разгледани по-подробно. Терористичните организации често избират „меки“ мишени за своите операции, но известни са и някои, които предпочитат да избират „твърди“ мишени.

„Меката“ цел се определя като лице, предмет или обект, които са относително незащитени и уязвими, обществено достъпни и са сложни на усилената защита.⁶ „Меката“ цел е лице или обект (каквото и да значи това), които са относително незащитени и уязвими, особено за военна или терористична атака.⁷ Някого или нещо, които лесно можем да атакуваме или критикуваме.⁸

Самите термини „мека“ и „твърда“ цел са доста гъвкави по природа и разликата между тях невинаги е достатъчно ясна. Например американските военни бази изначално са смятани за „твърда“ цел, но като се имат предвид размерите им, както и многото пребиваващи в тях хора и цивилни обекти, през последните години се твърди, че базите са „твърда“ цел с

⁶ Пак там, с. 61 – 62.

⁷ Oxford Dictionaries Online. https://en.oxforddictionaries.com/definition/us/soft_target.

⁸ Macmillan Dictionary. <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/soft-target>.

множество „меки“ елементи. При всички случаи обаче типичните „меки“ цели са публични места, където хората са струпани в голяма маса, в контраст на „твърдите“ цели, които обикновено имат рестриктивен режим на влизане и излизане и достатъчно като количество и качество контрамерки срещу различни атаки.

Категории лесноуязвими цели:

- туристически обекти, исторически сгради и музеи. Много от тези обекти са стари и структурно нестабилни. Историческата и културната им ценност често не позволяват структурни промени.

- места за спорт и отдих. Голям брой нещателно проверени зрители поради невъзможност на системата.

- хотели и места за тържества и отбелязване на събития. Присъствието на охрана в такива обекти е почти символична. Някои обекти разчитат основно на електронни системи за наблюдение.

- търговски обекти и ресторанти. Множеството непроверени посетители представляват предизвикателство за сигурността. Търговските превозни средства могат да превозват експлозивни или други средства за извършване на терористичен акт.

- религиозни средища. Характеризират се с неограничен публичен достъп, символизират различна идеология, което може да предизвиква противоречиви чувства.

- многоетажни офис сгради. Дават възможност за въздушна атака, често са културни символи и лесно могат да се доставят експлозивни, химически или биологични оръжия в превозно средство или от отделен човек, тъй като включват голям брой обитатели, различни агенции, фирми, финансови институции.

- образователни институции. Почти невъзможно е да се ограничи достъпът само до преподаватели, служители и студенти. Може да има лесен достъп до ресурси на институцията, като химически лаборатории и оборудване и възможност за извършване на терористичен акт тип „активен стрелец“.

- банки и финансови институции. Обикновено са с неограничен достъп до местата за посетители, имат дискретни мерки за сигурност и други места, където се събират множество хора.

Някои характерни случаи на атаки по лесноуязвими цели. На 5.08.2012 г. бял фундаменталист убива шестима и ранява още четири лица в сикхски храм в Оук Крийк, Уисконсин. На 15.04.2013 г. е атентатът на Бостънския маратон – двама братя детонират две бомби, като убиват трима и раняват други 264 зрители. На 29.12.2013 г. жена камикадзе се взривява на гарата на Волгоград, Русия, като убива 15 и ранява повече от 40 граждани. На 24.05.2014 г. стрелец открива огън по Еврейския музей в Брюксел, убивайки 4 лица.

Непосредствено преди и след тези актове се наредиха и други актове според тенденцията на „единаците“, по подобие на Брайвик: на атентаторите от Ница, Ансбах, Берлин, 12-годишният неуспял терорист от Лудвигсхафен (за последния просто припомняме текстове от публични медии: В действията си по подготвянето на атентата той е бил „направляван“ от ислямист от „Ислямска държава“, който го е подтикнал към извършване на терористичен акт. По щастлива случайност и двата опита за осъществяване на взрив на коледния пазар в центъра се провалят), стрелецът от новогодишната нощ в Истанбул при настъпването на 2017 г., които все повече имат дял в терактовите през 2015, 2016 и 2017 г.

Можем да изброим и още, а вероятно и по време на писането на тази статия ще са се случили още такива трагични събития. Както се вижда, **актовете са проведени на различни континенти и от лица с различна мотивация, бекграунд, тактики и оръжия.** На този фон въпреки многото разлики те обаче много повече имат **една обща характеристика – насочени са срещу точно назованите от нас по-горе „меки“ или „лесноуязвими“ цели** – цели, където липсва някаква по-строга или завишена и извънредна система за сигурност и защита, и които цели на тази основа са достъпни за извършителите. Очевидно е, че „меките“ цели са в много отношения фактически и като резултат от тази достъпност много по леки за атакуване в сравнение с т.нар. „твърди“ цели, при които се провеждат множество допълнителни мерки за предотвратяване на потенциални атаки.

На основата на казаното дотук има една леснозабележима, много опасна и тревожна тенденция. Смъртните случаи на цивилни лица при различните кризи и конфликти се увеличават от 5% на повече от 90% само през двете десетилетия след края на Студената война.⁹ И всеки ден се реализират терористични атаки по лесноуязвими цели някъде по света, като невинни хора – мъже, жени и деца, стават техни жертви. Това нарушение на всякакви законови и морални норми е шокиращо, на първо място, и причинява вълна от страх при осъзнаване, на второ, които са на практика двете първични цели на терористичните групи.

Обръщаме внимание, че при военни операции редовните държавни армейски структури правят всичко възможно да предотвратяват невинни жертви или насилие срещу цивилни граждани. Дори и най-търсените терористи, ако посещават своето дете в училище или получават медицинска помощ в лечебно заведение, за което има точна предварителна информация, биха се чувствали сигурни, че няма да бъдат атакувани или простреляни от армейските или полицейските части. Причината е традиционно за държавите спазване на Женевските конвенции, които защитават невоюващата част от населението.

⁹ Hesterman, J. Soft Target Hardening. CRC Press, 2015, p. XV.

Съвсем нормално е всяка държава и всяка армия да счита, че и противникът ще зачита правата на гражданите, особено при религиозно-обредна дейност, деца в училища или пациенти на лечебни заведения. Очевидно обаче, след като повечето държави изграждат все по-надеждна и по-обхватна защита на държавните сгради и средствата за масов транспорт, терористите насочват усилията си някъде другаде – към леснодостъпните, уязвими места и хора. И немалко държави и правителства дълго време все още имат надежда за някакъв морал при конфликтите, т.е., че по някакъв начин „меките“ цели са извън сметката, извън границата на противопоставянето, че дори да се опитват да ни навредят по всякакъв начин, това няма да е за сметка на гражданите. За съжаление на всички демократично мислещи хора, на хората, които смятат правата на човека за съвсем нормална и значима кауза, това се оказва погрешен начин на мислене.

Всъщност този начин на мислене не е единствената беда. За да напишем тази статия, предварително изчетохме множество статии, мнения, информации и съобщения, както и изгледахме някои видеозаписи от атаки, с идеята да сме колкото се може повече навътре в самите събития, да преживеем или поне да съпреживеем усещането при една атака. И видяхме множеството грешки, които допускат както гражданите поради отсъствие на подготовка и правилна преценка, така и специализираните сили (военни и полицейски) при отсъствие на време, координираност и достатъчно точна информация за случващото се.

В подкрепа на казаното дотук могат да се видят дори и днес в интернет коментари и кратки клипове, които показват грешните тактики на купувачите и на силите за сигурност в Уестгейт мол – Найроби, Кения, при атаката от 5-има терористи на ислямистката сомалийска групировка „Ал-Шабаб“ на 21.09.2013 г. Гражданите просто е трябвало да напуснат сградата по най-бързия начин, но много от тях остават прикрити вътре, предполагайки, че до няколко минути престрелката ще отmine. Така много от тях биват пленени като заложници в тази кървава сага, продължила повече от 80 часа. В крайна сметка загиналите са 67, а повече от 175 са ранени в дългата и безразборна стрелба. В същото време реагиращите полицейски и военни части отвън са достатъчно некоординирани и хаотични, дори в един момент стрелят едни срещу други (сред полицаите има и цивилни, използващи автоматично оръжие по подобие на терористите). Сред загиналите има близки до семействата на управляващия елит на Кения канадски, английски, френски, холандски граждани, американски граждани са ранени. Молът е сред най-посещаваните, тъй като предлага множество развлечения по модерен западен образец, множество рес-

торанти и казина (и е собственост на израелци).¹⁰ Молът прави повторно отваряне почти две години след терористичната атака – на 19.07.2015 г.

Хора се спасяват при атаката в Уестгейт мол. Photograph: Kabir Dhanji/EPA

Дете е спасено от посетител. Photograph: Goran Tomasevic/Reuters

Руините от Уестгейт мол. Photograph: AP

Друг пример е обсадата на училището в Беслан, Русия. Не е създаден обезопасителен кордон (ивица) около училището. Така разгневени и

¹⁰ <https://www.theguardian.com/world/2013/oct/04/westgate-mall-attacks-kenya>

уплашени родители са допуснати със собствените си оръжия да подпомагат полицейските и военните части. Наличните части обаче не са подготвени да управляват ситуацията, като например да развеят бяло знаме и да преговарят с терористите за защита на заложниците.¹¹ Актът е дело на чеченски бунтовници, които превземат местно училище и задържат като заложници най-малко 1200 възрастни и деца. След двудневни преговори руски специални части шурмуват сградата. По време на акта и спасителната операция умират над 300 от заложниците. Терористичният акт в Беслан започва на 1 септември 2004 г., когато въоръжени сепаратистки чеченски терористи вземат като заложници стотици деца и възрастни в Първо училище в Беслан по време на Втората чеченска война.

На 3 септември, три дни след началото на обсадата, експлозия в училището, избухнала без обясними причини, предизвиква паника сред децата и похитителите започват да ги обстрелват. Руските специални сили се намесват хаотично. Според официалните данни са убити 344 цивилни, от които 186 деца.

Стотици загинали след тринаднешната обсада на училище в Беслан

Хора търсят роднините си сред телата на загиналите в Беслан, Северна Осетия

¹¹ <http://edition.cnn.com/2013/09/09/world/europe/beslan-school-siege-fast-facts/index.html>

Друг многозначителен пример и отново в Русия е кризата със заложници в театър „Дубровка“ през 2005 г. За да прекрати вече тридневната сага със заложници, правителствените сили използват смъртоносно количество газ, като впоследствие не пожелават да споделят пред дошлите медицински екипи какъв вид газ е използван и по този начин предизвикват смъртта на над 130 цивилни жертви, които не получават антидот.

В заключение: нашата идея бе да характеризираме тероризма по-добре на основата на неговите проявления и цели, т.е. да покажем онази съвкупност от явления, процеси, принципи, които най-добре го характеризират. От тук до истинското универсално определение има съвсем малко крачки, но и то трябва да бъде създадено не от един автор, а от екип, институт или служба с интердисциплинарна експертиза.

Литература

1. **Hesterman**, J. *Soft Target Hardening*. CRC Press, 2015.
2. **Macmillan** Dictionary. <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/soft-target>
3. **Oxford** Dictionaries Online. https://en.oxforddictionaries.com/definition/us/soft_target
4. **Великов**, И. Закон за непрекъснатото минимизиране на голямото и максимизиране на малкото. София: Авангард Прима, 2017.
5. **Великов**, И. Кратка теория на разузнаването. София: Албатрос, 2017.
6. **Маригела**, Карлос. Мининаръчник на градските партизани. (Quoted in: Moss, Robert. *Urban Guerillas*. London: Temple Smith, 1972.)
7. **Речник** на чуждите думи в българския език. София: БАН, 2000.
8. **Станчев**, М. Наблюдение за терористична активност. София: Авангард Прима, 2016.
9. <http://edition.cnn.com/2013/09/09/world/europe/beslan-school-siege-fast-facts/index.html>
10. <https://www.theguardian.com/world/2013/oct/04/westgate-mall-attacks-kenya>

ЛИЧНА СИГУРНОСТ И СОЦИАЛНА СРЕДА

Деян ХАДЖИЙСКИ*

The purpose of this article is to present relations between sociopsychological phenomena and the subjective perception of personal security. The influence of interpersonal relationships, social cohesion and social support are examined in the article. Special attention is paid to trust as a condition for social integration and good relationships, supporting the experience of personal security. Relations and dependencies between personal dispositions and social environment influences are presented. Generally, the article supports the idea that personal security is a subjective experience, which depends not only on individual characteristics, but also on the character of social influences.

Независимо от обективното състояние на системите за сигурност човек съществува в среда, където личната му сигурност е изправена пред различни трудности и предизвикателства. Част от тях се дължат на субективните преживявания, в чиято основа са определени личностни характеристики и диспозиции. Същите стоят в основата на субективните оценки и дори определят значителна част от възприятията, в това число и тези за застрашеност. Но те не са единствени. Човешкият индивид е социално обусловен и зависим още от най-ранните праисторически времена. В този смисъл социалните контексти имат определено място както за преживяването на личната сигурност, така и за оптималното му функциониране като цяло. Нещо повече, биологично заложените качества могат да останат латентни и недоразвити в зависимост от социалните влияния, както и обратното, социалната среда и отношения да формират определени черти и диспозиции. Например човек, който никога не се е сблъсквал с лъжа, измама или недобронамереност, може да не развие *предпазливост* като черта, въпреки че същата е еволюционно заложена. Това е така, защото определени качества на личността се формират от опита, който се натрупва в социалните отношения. Малкото дете след две опарвания може да се научи да не пипа горящата печка (това също е опит), но няма как

* Авторът е докторант в катедра „Национална и регионална сигурност“ – НВУ „В. Левски“ – Велико Търново.

да се научи да не се доверява на всеки срещнат, докато не преживее негативните последици от наивната доверчивост. Подобен опит обаче е въпрос на сравнително дълго пребиваване в определена среда и чести сблъсъци с негативни въздействия. Затова и чертите, които свързваме с преживяването на сигурност, макар и биологична даденост, се модифицират в една или друга насока, за да могат да балансират и компенсират влиянието на наследствеността или средата.

Социалните отношения могат да играят положителна или отрицателна роля във функционирането на личността. По принцип добрите социални връзки и взаимодействия водят до физическо здраве и субективно благополучие. Те засягат семейство, връзки с приятели и съседни отношения на работното място, участие в обществения живот, граждански ангажименти и доверие между хората.¹ Но социалните отношения могат да имат и негативни последици за личността. Пример за това е личната сигурност, която, бидейки субективна като преживяване, е много чувствителна към различни техни аспекти. Човек може да се почувства застрашен от новина за световен конфликт, но също така и от една постъпка или дори поглед на познат или непознат, ако го оцени като враждебен.

Интринсивните тенденции на човешката природа към оптимално функциониране и сигурност не са еднакво проявени при различните индивиди. В много отношения социалните отношения са отговорни за голяма част от вариациите, които съществуват и като потребност, и като преживяване.

Човек е „социално животно“. Тази метафора, използвана от Е. Арънсън като заглавие на популярната му книга,² чудесно показва двойствената природа на човека. От една страна, биологично животно, но от друга, специфичен социално обусловен и социално съществуващ вид.³ Интелектът и социалната организация са двете главни условия на еволюцията, които са спомогнали не само за оцеляването, но и за господството на човека над другите видове.

Социалната свързаност е важно условие за физическото и психическо съществуване. Множество изследвания категорично показват, че стремежът към свързаност, установяване на междуличностни връзки и отношения е дълбоко заложен и безалтернативен за психичното благополучие, което естествено включва и преживяване на сигурност. По този повод А. Величков пише: „...установяването на близост с други хора и тър-

¹ Митева, Д. Психология на оптималното функциониране. Варна: ВСУ, 2012, с. 114.

² Арънсън, Е. Човекът – „социално животно“. София: Дамян Яков, 2009.

³ Според Н. Бердяев тази дихотомност не е достатъчна, за да покаже същността на човека. „Човек не е само физически установен като живо същество. Не можем да ограничим неговата същност само в биологическите му функции и социални отношения.“ Като качествено различие, характерно само за човека, той посочва човешката личност (Вж. *Magna Aula*, бр. 13, 2011).

сенето на защита от тях е дълбока психологическа потребност⁴. Тази потребност се определя като потребност от афилиация. Афилиативният човек „създава близки отношения и изпитва привързаност. Радва се на другите хора и живее с тях. Сътрудничи си и общува с тях. Обича. Присъединява се към групи“⁵. Потребността от свързаност се сочи като една от базисните психологически потребности, ултимативно необходими за психическото благополучие, важна част от което е и чувството за сигурност. Биологични особености на човека, като относително малка физическа сила, бързина, липса на подходящи зъби и нокти, са били винаги причина за преживяване на несигурност или застрашеност от другите видове. За да противодейства, той се е свързвал със себеподобните си в групи, които са спомогали за успеха в ловуването, но по-важното – давали са чувство на защитеност. Тази връзка се е запазила и до днес въпреки наличието на оръжия за самозащита с много по-голяма ефективност от груповото действие. Причината за устойчивостта на психическата зависимост сигурност – социална свързаност отдавна е излязла извън практическата целесъобразност на оцеляването. Тя трайно се е свързала с повисшите нива на съществуването и уникалните потребностно-мотивационни фактори на човека. Хората се чувстват по-добре в социални контексти, когато преживяват привързаност, принадлежност, самоуважение и получават социална подкрепа. И обратно, изпитват голям дискомфорт, включително чувство за застрашеност, когато са социално изключени. Това е така, защото човек, отделен от социума, може да възприеме отделни негови страни като опасни или застрашаващи както поради непознаване, така и като ответна реакция, въпреки че може сам да се е отделил по различни причини.⁶

Една от причините за силната предпоставеност на връзката между индивида и обществото е нейната *афективна* натовареност. Човек преживява положителни емоции при социална свързаност и добри междуличностни отношения и негативни емоции – при лоши. За изграждането на този комплекс решаващо значение се отдава на ранните отношения, особено на детето с майката. В резултат се изграждат особен тип *неврални вериги*.⁷ Така повтарящият се в ранните взаимоотношения опит на отзивчивост, надеждност и адекватно обгрижване от значимите фигури

⁴ Величков, А. Психология на индивидуалното социално поведение. София, 2006, с. 123.

⁵ Хекхаузен, Х. Мотивация и дейтелност. Т. 1. с. 239 (Цит. по: Митева, Д. Психология на оптималното функциониране. Варна: ВСУ, 2012, с. 114 – 115).

⁶ Типична илюстрация на това е поведението на П. П. от гр. Лясковец през 2014 г. и преди това. Извън определеното „параноидно личностово разстройство“ може да се допусне, че години наред той се е бил самоизолирал от другите и е общувал само с майка си. При това положение е логично да се допусне, че е възприемал сигналите от средата като заплашителни и е вземал мерки за самозащита (*бел. авт.*).

⁷ Цит. по: Митева, Д. Психология... Цит. съч, с. 116.

формира у детето система от очаквания за сигурност и доверие.⁸ Обратното, ако не получи грижа, емоционална близост и добро отношение, то формира негативни очаквания. Същите могат да участват в оценките на ситуации и хора в бъдеще и дори да определят специфични атрибуции на несигурност. С други думи някои предпоставки на *личната несигурност* са заложили още от детството, като личностните качества и диспозиции могат да им влияят, но сравнително ограничено. Може да се каже, че сигурността в семейството на ранните етапи от развитието на личността формира базата за последваща сигурност или несигурност, естествено повлияни от личностните черти и атитюди.

В сложната взаимозависимост и обусловеност между личност и социални влияния са установени някои връзки, проявяващи се още от ранната семейна интеракция. В това отношение особено значение се отдава на *стила на привързаност*.⁹ Сигурният стил осигурява по-добри възможности за бъдещи продуктивни социални взаимодействия, докато отбягващият създава предпоставки за липса на емоционална близост и отхвърляне на междуличностните потребности. Установени са връзки на *стила на привързаност* със самооценката (ЛЦ). Възрастните, които са имали сигурна привързаност в детството, имат по-висока самооценка, докато тези с несигурна (отбягваща или амбивалентна) привързаност са по-податливи на астенични преживявания и са по-уязвими от социални сривове.

Диспозиционалният оптимизъм също се влияе от *стила на привързаност*, като сигурната привързаност кореспондира с оптимизъм, докато несигурната – с песимизъм. В първия случай човек оценява позитивно стресиращите преживявания и има по-конструктивен подход. Във втория – обратно, оценява нещата негативно, плашещо и проявява маладаптивност.

Социалните отношения дават възможност за удовлетворяване на друга психологична потребност, тази от *принадлежност*. Същата е много близка с потребността от сигурност и дори може да я замени¹⁰ в субективното преживяване, защото също има силни ефекти върху емоционалните и когнитивните процеси, поведенческите отговори, физическото и психичното здраве. Загубата или липсата на принадлежност също като при сигурността води до фрустрация и негативни преживявания. В опита да се компенсира тази потребност могат да се реализират неадаптивни и деструктивни поведения с последствия за сигурността.

⁸ Пак там, с. 116.

⁹ Според Ейнсуърт има три *стила на ранна привързаност* – сигурен, тревожно-амбивалентен и отбягващ (Вж. Митева, Д. Психология... Цит. съч., с. 117).

¹⁰ Някои хора прибягват до търсене на принадлежност заради загубеното чувство за сигурност (бел. авт.).

Социалните връзки и отношения имат пряко влияние и върху Аз-а. Т.нар. „Аз-верификация“ се прави чрез сравняване на собствената Аз-представа с мненията на другите. Затова хората са склонни да търсят други хора и ситуации, които да подкрепят убежденията им.¹¹ Те се стремят към социална среда, която да им осигури „потвърждаваща Аз-а обратна връзка“. Това нормално за Аз-защитата положение на пръв поглед не засяга сигурността, но когато е свърхпредставено, може да доведе до неблагоприятни зависимости и изпадане в ситуации, които да застрашат особено хора с нарцистични нагласи.

Социалната подкрепа е най-полезната и видима страна на социалната свързаност, ключов компонент на взаимоотношенията. Тя има пряко отношение към личната сигурност чрез осигуряване на допълнителни ресурси, а също така и косвено – чрез чувството за принадлежност и положителни емоции. Независимо от вида си¹² тя въздейства чрез системите за социална подкрепа, вкл. институционалните, и чрез субективно-индивидуалните отношения. В психологически план хората се чувстват по-спокойни и преживяват повече радост, когато са изслушани, разбрани и приети. „Негативният афект намалява, когато споделят негативните си преживявания“¹³. Макар и субективна като преживяване, сигурността (несигурността) може сериозно да се повлияе като реално състояние, ако се получи предоверяване на социалната подкрепа – институционална или на междуличностно ниво. Хората обаче трудно определят колко *доверие* да дават, така че хем да се чувстват сигурни и защитени, хем да не изпаднат в много зависими или фалшиви отношения и ситуации. Въобще доверието се определя като едно от важните за сигурността отношения с психологическо значение и практически последици.¹⁴

Доверието е резултат на различни, предимно социални влияния, съществува в широк съдържателен смисъл и има дълбоко заложен еволюционни основи в човешкия стремеж към афилиация. В социалнопсихологически план се определя като правило на социалното взаимодействие, което обезпечавя предсказуемост на поведението, на основата на реципрочност, вяра в доброто и безкористните намерения на другите. Доверието е част от етическата система, но има силен психологическо-съдържателен и смислов потенциал. Той се изразява в преценки и съответни реакции, породени от очакването, че участниците в социалното взаимодействие ще се придържат към определени норми. Като отноше-

¹¹ Митева, Д. Цит. съч., с. 121.

¹² Различават се няколко вида социална подкрепа – емоционална, информационна, социалноинтегративна и инструментална (Вж. Стоянов, В. Психичен стрес в организацията. Системен модел на изследване. Варна, 2011).

¹³ На това се позовават много от психотерапевтите и психологическото консултиране (Хаджийски, М. Консултативна психология. Велико Търново: Фабер, 2004, с. 125 – 129).

¹⁴ Величков, А. Личната сигурност в големия град. София: Албатрос, 2004, с. 73 и сл.

ние представлява вътрешна готовност да се окаже помощ или очакване да се получи такава.¹⁵ Отнесено към проблема за личната сигурност, доверието има благоприятно отражение, защото облекчава социалното взаимодействие и стабилизира социалните процеси. По този начин съдейства за общия психологически фон, през който хората възприемат и оценяват случващото се като опасно или безопасно. В общество, където доминира недоверието, нормално е човек да стане подозрителен, предпазлив и дори враждебен поради това, че преценява сигналите от средата като заплаха даже когато няма основание за това.

От друга страна доверието съществува в конкретни отношения между субектите в различни кръгове. Така например има доверие или не към близки, към познати или непознати, към групи и институции. Неговата наличност прави човека по-спокоен, самоуверен и открит, намалява тревогата и подозрителността и допринася за по-ефективни взаимодействия. В крайна сметка то засилва чувството за лична сигурност. И обратно, липсата на доверие в кръговете на социално взаимодействие увеличава съмненията, усещането за несигурност и собствената уязвимост. Такова „параноидно“ състояние на социалната перцепция често води до неадекватни на ситуации действия, които от своя страна да предизвикат отечно недоверие. Това от своя страна е „аргумент“ за засилване на собственото недоверие и неговото генерализиране, превръщайки го в устойчива *личностна диспозиция*. Като такава то разширява регулаторните си функции спрямо личната сигурност и става както социалнопсихологически, така и личностен фактор наред с другите диспозиции, характерови черти и състояния.

На практика в многобройните житейски ситуации и отношения в различните кръгове на взаимодействие пълно доверие не съществува. Като специфичен социален регулатор то се разглежда като съществуващо в „някаква степен“. Като конкретно отношение то винаги е примесено с предпазливост. Иначе казано, „човек може да не очаква помощ, но е убеден, че няма да му навредят“¹⁶. Според А. Величков подобно редуцирано недоверие е в основата на поддържане на рутинни взаимодействия, при които хората нямат опасения за личната си сигурност.¹⁷ Когато такива опасения се появят, редуцираното недоверие се превръща в недоверие. В по-тесните кръгове на междуличностните отношения това става чрез натрупване на разочарования или конфликти. В по-широк мащаб единични случаи, показателни например за лошо функциониране на институциите, могат не само да сринат доверието спрямо тях, но и да се генерализират като общо недоверие с последици за субективното чувство за сигурност. Поради това не би било пресилено да се твърди, че влиянието

¹⁵ Пак там, с. 75

¹⁶ Пак там, с. 76.

¹⁷ Пак там, с. 77.

на различните нива на сигурност върху личната сигурност е опосредствено от доверието.

Доверието в дискурса на личната сигурност може да бъде фактор само по себе си. Но също така е възможно и обратното реципрочно влияние – усещането за лична сигурност или несигурност да го увеличават или намаляват. Това е така поради факта, че изпитването и на двете е силно повлияно от личността. В този смисъл личностни диспозиции, като тревожност, емоционална лабилност, локус на контрола, чувство за значимост, оптимизъм и др., са в състояние да променят убежденията и нагласите на хората чрез когнитивна преработка или директни емоционални отговори на фактите от социалната действителност.

Така например е установено, че хората с външен *локус на контрола*¹⁸, които са убедени, че животът им зависи от външни неконтролирани обстоятелства, по принцип са недоверчиви. Ако тази недоверчивост се стабилизира като черта на характера, тя може да доминира възприемането на хора и ситуации като застрашаващи личната сигурност.

Емоционалната лабилност, която по принцип се свързва с повишен невротизъм, прави човека податлив към лесна смяна на емоциите дори от незначителни стимули. В повечето случаи нестабилното настроение има тенденция да се обективира в междуличностните връзки и взаимодействия в негативни модалности. Това може да доведе до очаквания за заплахи и неприятности. Ако тази емоционална лабилност е придружена с импулсивно квазизащитно поведение, може да се стигне до реакция на отбягване от страна на другите и още по-голямо недоверие и несигурност.

Диспозицията на *житейски песимизъм* се свързва преди всичко с лоши очаквания за бъдещето. За да се определи като такава, тези очаквания трябва да се отнасят за хора, случки и предполагаеми събития в по-широк каузален аспект, задължително свързан с Аз-а. Поради това песимистите са склонни да очакват лоши последици от социалните си взаимодействия. За да се предпазят, несъзнателно формират недоверие, което пък води до повишаване на чувството за уязвимост поради връзката му с личната сигурност. Освен това тя неизменно присъства в представите за бъдещето и като такава е пряко засегната от самата диспозиция.

Върху доверието, респективно чувството за лична сигурност, се отразява наличието на дългосрочни жизнени цели на личността. Изследванията показват, че същите имат голямо значение за постиженията, просоциалното поведение, удовлетвореността от живота, самооценката и психичното благополучие. Тяхното отсъствие пък води до депресивност, ситуативно и деструктивно поведение, неспособност за стабилни личностни отношения.¹⁹ Макар липсата на дългосрочни цели да не е абсолютен

¹⁸ Които статистически преобладават (*бел. авт.*).

¹⁹ Митева, Д. Цит. съч., с. 111.

предикатор за асоциалност, тя се отразява на доверието. Лицата със слаба система от дългосрочни цели са по-податливи на ситуативни влияния и по-сдържани в доверителните взаимоотношения, докато тези с дългосрочни перспективи виждат в тях ресурс за постигането им. Това естествено води и до повишаване на чувството за сигурност, където целите се явяват допълнителен фактор за конкретност на самата потребност.

Освен социалната свързаност и междуличностните отношения като базисна даденост социалнопсихологическите фактори на личната сигурност включват и редица влияния от макросредата. Те могат частично да се припокриват, но по принцип засягат различни страни на присъствието на индивида в нея. Общото между тях е това, че предизвикват определени преживявания, които в зависимост от личностните особености пораждаат и поддържат субективното чувство за сигурност или несигурност. Такива са медийните и интернет влиянията, социално-икономическите условия, престъпността, както и различни природни бедствия и аварии, причинени от човешка намеса. Същите са доказани като социалнопсихологически фактори,²⁰ но връзката им с преживяването на личната сигурност, очевидно, се нуждае от специално изследване.

Литература

1. **Арънсън**, Е. Човекът – „социално животно“. София: Дамян Яков, 2009.
2. **Величков**, А. Личната сигурност в големия град. София: Албатрос, 2004.
3. **Градев**, Д. Социална психология на масовото поведение. София: Св. Климент Охридски, 1995.
4. **Митева**, Д. Психология на оптималното функциониране. Варна: ВСУ, 2012.
5. **Хаджийски**, М. Консултативна психология. Велико Търново: Фабер, 2004.
6. **Хекхаузен**, Х. Мотивация и дейтелност. Т. 1. Москва: Педагогика, 1986.

²⁰ **Градев**, Д. Социална психология на масовото поведение. София, 1995.

**ОСОБЕНОСТИ НА УПРАВЛЕНИЕТО НА КАЧЕСТВОТО
НА ОБУЧЕНИЕТО ВЪВ ВИСШИТЕ УЧИЛИЩА**

Михаил МИХАЙЛОВ*

The quality of education services has become a top priority in the context of European integration in the 21st century. The report proposes exemplary criteria for the quality of higher education training that, after analyzing the results, allow to be made corrective actions and improvements, both in the learning process and in the material base.

Образованието е основен фактор за изграждането на високообразовани и професионално компетентни кадри във всички сфери на общественно-политическия живот. Въпросът за качеството на образователните услуги се превръща в основен приоритет в условията на европейската интеграция през XXI век. За да бъдат българските висши училища (ВУ) конкурентоспособни на европейския образователен пазар, те трябва да осигурят високо качество на учебната и научноизследователската си дейност.

Повишаването на качеството във висшата степен на образование не е само ангажимент на ръководството на съответното учебно заведение. В него трябва да се включат и потребителите на обучението – студентите, всички заинтересовани лица и обществото. Постигането на високо равнище на качеството е възможно, ако се ангажират всички вътрешни и външни ресурси и ако се осигури мотивация у академичния състав и студентската общност за неговото поддържане и усъвършенстване.

* Авторът е доцент, доктор във Висшето училище по сигурност и икономика – Пловдив.

Основни инструменти за осигуряване на качеството са стандартите ISO 9001:2015 [3] и ISO 21001:2018 „Образователни организации. Системи за управление на образователните организации. Изисквания с указания за ползване“, които са общоприложими за всички образователни институции.

Европейският модел на високи постижения на EFQM (European Foundation for Quality Management)[1] е практически инструмент, който подпомага организациите за постигане на върхови цели. Основните пътища за постигането им във висшето образование са:

- лидерско участие на ръководството във формирането на политиката, целите, задачите и участието в разработването, внедряването и подобряването на Системата за управление на качеството;
- управление на учебните процеси с ориентираност към високи научни резултати и знания;
- непрекъснати подобрения и иновации за създаване на добра институционална среда за обучението на студентите;
- ангажираност на преподаватели и студенти за постигане на върхови постижения в науката и практиката;
- развитие на партньорството с всички заинтересовани лица;
- стремеж да се отговори на очакванията и нуждите на обществото.

Системата за управление на качеството във висшето образование трябва да включи всички фази на жизнения цикъл на обучението на студентите.

Фигура 1. Жизнен цикъл на обучението във ВУ

Индикатори за качеството при прием са:

- брой кандидат-студенти за едно място;
- среден бал на приетите;
- пълняемост на местата по специалности.

Индикаторите за качеството на обучението включват:

- среден успех от изпити;
- относителен дял на прекъсналите студенти поради слаб успех;
- процент на кредитите, получени от самостоятелна работа на студентите;
- средна седмична натовареност на един студент;
- относителен дял на студентите, участвали в студентска мобилност;
- ангажираност на студентите в научни форуми, конференции;

– анкети за удовлетвореност на студентите от преподаването и учебния процес.

Индикаторите на качеството при дипломиране съдържат:

- среден успех от държавни изпити;
- процент на дипломирани от първи път;
- анкета на дипломантите за удовлетвореност от получените знания и препоръки за повишаване на качеството на обучението във висшето училище.

Индикаторите за качество при реализацията включват:

- относителен дял на реализиралите се по специалности випускници;
- мнение на работодателите за подготовката на възпитаниците на висшето училище.

Стандартите за осигуряване на качеството в Европейското пространство за висше образование (European Higher Education Area – ESG) [2] са база за измерване на качеството във висшите училища на България. На основата на изискванията се извършва оценка за съответствие на целите на Системата за управление на качеството и академичния състав във висшето училище. Осъществяват се вътрешни и външни одити, свързани с качеството на обучението, учебната документация, квалификацията и научните постижения на академичния състав. Проследява се информационната политика, свързана с информирането на обществеността за научните постижения и възможности за обучение във ВУ. Проверява се дали е изградена комисия по управление на качеството, дали са проведени заседания, отговорности, срокове. Оценяват се обучението, преподаването и оценяването на студентите. Анализират се политиката на ВУ за развитие на академичния състав и резултатите от атестирането на преподавателите и публикационната им дейност. Проследяват се мобилността на студентите и докторантите във ВУ и състоянието на материално-техническата и изследователската база. В стандартите ESG се акцентира на проучването на удовлетвореността на студентите от качеството на обучение и преподавателския състав.

Методиката „SERVQUAL“ е един от най-известните изследователски инструменти за определяне на потребителските очаквания и възприятия от една услуга, който може да се приложи към проучване на удовлетвореността от обучението на студентите. Петте измерения в Модела за „идеалната услуга“ включват: материални активи, надеждност, отзивчивост, увереност и съчувствие (емпатия).

– Материалните активи включват всичко осезаемо за студента (учебна база, общежития, стол).

– Надеждността определя способността на висшето училище да осигурява качествено обучение.

– Отзивчивостта е желанието на академичния състав да преподава знания и умения, както и да подготвя студентите за практическа реализация.

– Увереността се възприема като доверие в компетентността на преподавателите и авторитета на ВУ.

– Съчувствието се изразява в съпричастност и стремеж на преподавателите да разберат потребностите на всеки студент във ВУ.

Измервателният инструмент е мултиточкова скала, състояща се от 22 паралелни твърдения: очаквания (Expectations – E) и възприятия (Perceptions – P). Всеки от измерителите има различен брой елементи:

Материални активи	–	5 елемента
Надеждност	–	4 елемента
Отзивчивост	–	4 елемента
Увереност	–	5 елемента
Съчувствие	–	4 елемента

Отговорите при оценяване на горните пет дименсии се дават в „Меркертска скала“, ранжирана от „несъгласен“ до „напълно съгласен“.

В случай, че с „0“ се отбележат очакванията, а с „В“ – възприятията на студентите за качеството на обучението, то след проведеното изследване може да се определи качеството на обучението (SQ):

$$SQ = B - O,$$

където:

SQ – качество на обучението

B – възприятия на студента за представеното обучение

O – очаквания на студента за обучението

Когато $SQ < 0$, очакванията на студентите са надхвърлени и качеството на обучението е високо.

В случай, че $SQ > 0$, има несъответствие между получаваното качество на обучението и очакванията.

В предлаганите примерни критерии на качеството на обучение във ВУ всеки студент може да даде анонимна оценка (Таблица 1).

Предложеният модел за проучване на удовлетвореността на студентите от качеството на обучението във ВУ позволява след анализиране на резултатите да се извършат коригиращи действия и подобрения както в учебния процес, така и в учебната база.

Основната цел на оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж 2014 – 2020 г.“ (ОП НОИ) е изграждане на общество, базирано на знанието, чрез повишаване на качеството на научните изследвания и образованието. Достъпът и качеството на обучението във висшите учебни заведения трябва да се подобрят така, че относителният дял на завършилите висше образование във възрастовата група 30 – 34 години да нарасне до 36%. [4]

Таблица 1. Примерни критерии за качеството на обучението във ВУ

№		Оценка на възприемане	Оценка на очакванията	Оценка на качеството
M ₁	Съвременна материална база			
M ₂	Достъпност до електронните услуги във ВУ			
M ₃	Съвременна апаратура в учебния процес			
M ₄	Условия за спорт			
	Материалност (M ₁ – M ₄)	$\sum V(M_1... M_4)/4$	$\sum O(M_1... M_4)/4$	$\sum Q(M_1... M_4)/4$
H ₅	Съответствие на учебното съдържание на специалността			
H ₆	Компетентност на преподавателите			
H ₇	Ясно и структурирано преподаване на учебния материал			
H ₈	Застъпена интерактивност при преподаване			
H ₉	Надежден авторитет на ВУ			
	Надеждност (H ₅ – H ₉)	$\sum V(H_5... H_9)/4$	$\sum O(H_5... H_9)/4$	$\sum Q(H_5... H_9)/4$
O ₁₀	Осигурена последователност при усвояването на знания			
O ₁₁	Възможност за консултации с лектори			
O ₁₂	Критерии за оценка, известни предварително			
O ₁₃	Наличие на подходяща литература в библиотеката			
	Отзивчивост (O ₁₀ – O ₁₃)	$\sum V(O_{10}... O_{13})/4$	$\sum O(O_{10}... O_{13})/4$	$\sum Q(O_{10}... O_{13})/4$
Y ₁₄	Практична насоченост на преподавания материал			
Y ₁₅	Спазване на регламентираните условия в учебния процес			
Y ₁₆	Съвпадение на оценката на изпитващия с тази на студента			
Y ₁₇	Полза от получените знания за професионалната реализация			
	Увереност (Y ₁₄ – Y ₁₇)	$\sum V(Y_{14}... Y_{17})/4$	$\sum O(Y_{14}... Y_{17})/4$	$\sum Q(Y_{14}... Y_{17})/4$
C ₁₈	Удовлетворение от условията в общежитието			
C ₁₉	Осигуреност със стипендии			
C ₂₀	Удовлетворение от административното обслужване			
C ₂₁	Съгласие с учебния план и учеб-			

	ната натовареност			
C22	Лично участие на преподавателите при проблем			
	Съчувствие (емпатия) (C18 - C22)	$\sum V(C18 - C22)/4$	$\sum O(C18 - C22)/4$	$\sum Q(C18 - C22)/4$

Легенда: В – възприятие, О – очакване, У – увереност, С – съчувствие, SQ – глобален коефициент на качеството: $SQ = \sum V - \sum O$

Литература

1. **Европейски** модел за високи постижения. [онлайн]. <http://www.efqm.org/>
2. **Европейско** пространство за висше образование. [онлайн]. <http://www.enqa.eu/index.php/home/esg/>
3. **ISO 9001:2015**. [онлайн]. http://www.bds-bg.org/bg/standard/?natstandard_document_id=75705
4. **Стратегия** за развитие на висшето образование в България 2014 – 2020. [онлайн]. <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=962>

**ЗА КСЕНОФОБИЯТА И
СТИГМАТИЗИРАНЕТО НА РАЗЛИЧНИТЕ**

Новата книга на Дончо Градев и Александър Маринов под това заглавие дава повод за сериозни размисли и оценка на времето, в което живеем. Динамично и противоречиво, това време ни изправя пред сериозни предизвикателства. И двамата автори надграждат своите професионални виждания по поставените проблеми.

Дончо Градев – автор на част първа на книгата, остава верен на своя изследователски интерес към процеса на стигматизиране. Акцентът тук обаче е върху ксенофобията, която в днешно време отбелязва застрашителни размери. На понятието „ксенофобия“ като част от „езика на социалната психология“ Дончо

Градев посвещава задълбочен от методологическа гледна точка анализ, който обяснява как и защо ксенофобията се превръща в ключова логическа предпоставка за обясняването на един остър по характер социален проблем, който засяга „разрушителната омраза между отделните народи,

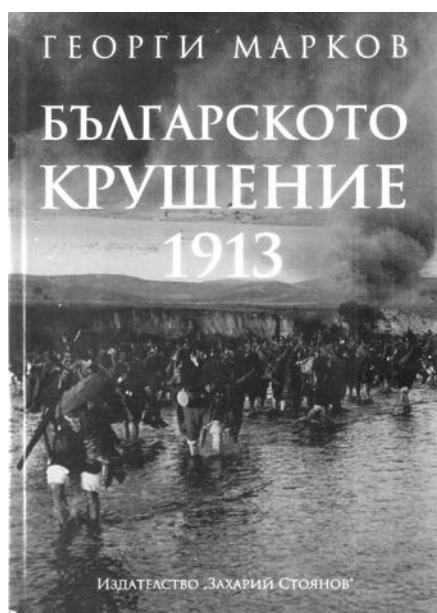
културно обособени региони и широкомащабни религиозни общности“¹. Основните проблеми, които Дончо Градев анализира в своята част на изложението, са свързани с връзката между: етноцентризма и ксенофобията; ксенофобията и мита за расовото превъзходство; бежанците и мигрантите като нежелани части; културните различия и ксенофобията – предизвикателства пред мултикултурния подход и модел на поведение; и не на последно място съдбата на междукултурната комуникация. Направените констатации и изводи са нагледно доказателство за обективния професионален подход на Дончо Градев към изследваните проблеми в посочените направления. Сравнително острата критика към мултикултурализма и неговите неубедителни решения на практика посяха сериозни съмнения в неговите интегративни възможности. В този смисъл изводът, че „ксенофобията задълго ще остане критичен социален проблем“, звучи реално и убедително.

Анализът и изводите на Дончо Градев се допълват във втората част от изследването и анализа на политиките за противодействие на расизма и ксенофобията, направени от Александър Маринов. Като анализира генезиса и историческото развитие на политиките за противодействие на расизма и ксенофобията, авторът отделя специално внимание на нормативната база и решенията на такива организации, като ООН и Европейския съюз, при разработването на съответните политики. Особено полезна за обществената практика у нас е частта, която представя разсъжденията и оценките на автора на политиките, които се реализират на национално равнище. Анализът на отношението мигрантски натиск – ксенофобия и посочените изследвани случаи показва не само високия професионализъм на автора, но и неговите позиции на учен и общественик от голяма класа. Анализът, който прави авторът, на политиките, свързани с преодоляването на ксенофобията, е обективен и идеологически безпристрастен. Пример за това е и посочената в книгата информация от февруари 2016 г. на германския вестник „Билд“, позоваваща се на извадки от поверителен доклад на Федералната криминална полиция, озаглавен „Криминалната престъпност в контекста на имиграцията“. Ще спомена само един от посочените факти от този доклад. „През 2015 г. имигрантите в Германия са извършили над 208 хил. престъпления – ръст с 80% спрямо предходната 2014 г.“ (с. 114). В заключението на книгата авторите дават отговор на въпроса: Ксенофобията и мултикултурализмът, или накъде се е упътила Европа.

чл.-кор. проф. д.с.н. Димитър В. Димитров

¹ Градев, Дончо, Александър Маринов. Ксенофобията – стигматизиране на различните. София: Флорир, 2017, с. 17.

ЗА ПРЕВРАТНОСТИТЕ НА СЪДБАТА И БЪЛГАРСКОТО КРУШЕНИЕ В МЕЖДУСЪЮЗНИЧЕСКАТА ВОЙНА ПРЕЗ 1913 Г.

Новоизлязлата книга на акад. Георги Марков е уникално изследване на една епоха, изпълнена с героизъм и невероятни страдания по българските земи.

Еуфорията от успехите на младата българска държава в Балканската война бързо отстъпва място на покрусата и геноцида, извършени от съюзниците, над българското население, останало окупирано от тях извън пределите на страната. Тайните споразумения между Сърбия, Гърция, Черна гора и Румъния довеждат България до пълна изолация и компрометиране пред Великите сили в онова жестоко време. В петте глави на книгата акад. Георги Марков проследява

фаталните събития, довели до фронтовия обръч и международното осиротяване. Изградената противобългарска коалиция поставя страната пред фатален избор, а именно с оръжие да се защити целостта на България или да се разчита на международен арбитраж от Великите сили начело с руския император. С вещина и професионализъм на учен – историк от висока класа, макар и с болка на сърцето акад. Георги Марков провежда своето научно изследване обективно, като се опира на историческите факти – документи, подписани споразумения – тайни и явни, между участниците в този исторически конфликт. В името на научната истина авторът обстойно анализира противоречията между политиците и Главното командване на Българската армия, които фактически довеждат до ситуа-

цията „изоставени сами срещу много“, което довежда до фаталния извод: „нашата политика фалира“ (с. 167). Намесата на Румъния във войната довежда до жестоките решения на Букурещкия договор, където „силата диктува правото“. Бившите съюзници от Балканската война откъсват от България територии, населени предимно с българско население, и започват „етническо прочистване“ под девиза „българин да не остане“. Трудно дори и днес, от дистанцията на времето, се чете последната, пета, глава на книгата. В нея акад. Г. Марков последователно, макар и с прискърбие и покруса разкрива ужасите от извършения геноцид над българите в окупираните от бившите съюзници територии. И днес, сигурен съм в това, няма да се намери българин, чието сърце да не се свие от мъка по свидните жертви и от жестокостите на окупаторите, особено по т.нар. „кървав път“ на българите през Западна Тракия“ (с. 345).

Погубените победи, и особено загубата на Беломорска Тракия до Македония и Северна Добруджа, оставят трайни рани в българското съзнание. Затова, въпреки че книгата е „тежка“ за четене, както отбелязва акад. Г. Марков, трябва да се съгласим с него, че тя е пълна с поуки за бъдещето. „Най-ценни са поуките – според него, – които извличаме от национално крушение като Втората българска война, а те са толкова много, че след известно време тази книга предизвиква неизбежно още въпроси и ще трябва отново да бъде прочетена“ (с. 414). Затова според него тя трябва да бъде поставена „на писалището до настолната лампа, за да е винаги подръка“.

Споделям резултатите от извършения анализ и оценки на това трагично събитие в нашата история и пожелавам успех на книгата и на нейния автор – родолюбец от висока класа.

чл.-кор. проф. д.с.н. Димитър В. Димитров

ИЗИСКВАНИЯ

за представяне на статиите за сп. „Политика и сигурност“

Ръководство за авторите

Настоящите насоки имат цел да улеснят авторите в подготвянето на техните текстове за приемане в списанието и евентуалното им публикуване. Опитът показва, че следвайки ги, те могат да си спестят много неудобства, позволявайки на издателите да работят бързо и качествено.

Основни изисквания

1. Технически изисквания

1.1. Авторите трябва да предоставят текста си на електронен и хартиен носител. Електронните файлове трябва да са в Word.doc формат. Три копия на хартиен носител трябва да бъдат предоставени в редакцията на списанието на адрес: 4004 Пловдив, бул. „Кукленско шосе“ № 13, списание „Политика и сигурност“, e-mail: pechat@vusi.bg.

1.2. Празни полета от по 2,5 см трябва да бъдат оставени от всички страни на текста (включително отгоре и отдолу).

1.3. Страниците НЕ трябва да бъдат номерирани.

1.4. Таблици, диаграми и други графични представяния се изискват да бъдат вградени в текста като снимка или да бъдат представени като отделни файлове. Тяхното позициониране в текста трябва да е ясно обозначено от автора. Номерацията им да бъде с арабски цифри.

1.5. Текстът трябва да бъде внимателно проверен за грешки, преди да бъде представен за рецензия, редакция и публикуване. Текст, съдържащ множество правописни и граматически грешки, се връща на автора.

1.6. Изисква се резюме на статията на български и английски език (до 200 думи).

1.7. Ръкописите да бъдат по стандарт А4, 1800 знака (на страница); Times New Roman 12 pt, междуредие 1,5. Максимален обем – 20 страници.

1.8. Дебатни статии, пояснения към предходни публикации, прегледи на книги и др. трябва да са в обем 2 – 5 страници.

2. Допълнителни изисквания

2.1. С цел спазване на изискванията за анонимност при депозиране на статията авторът я представя на електронен файл, несъдържащ каквито и да е индикации за неговата самоличност. Към него се добавя единствено броят на думите в текста (включително цитати и бележки). В допълнение се добавя писмо до редакторите, съдържащо име, лични и професионални координати (e-mail, адрес, тел., факс, моб. тел. и т.н.), кратка биографична справка и заглавие на текста.

2.2. Приемат се само непубликувани статии (текстът да не е бил публикуван със сходна форма или съдържание другаде и да не се намира в процес на оценка или публикация от друго научно списание), което авторите удостоверяват с декларация при депозирането на статията в сп. „Политика и сигурност“.

2.3. Задължение на автора е да притежава разрешение за цитиране на публикации, защитени от „Закона за авторското право“.

3. Начин на цитиране

3.1. В рамките на текста: например: Вж. някои бележки по... – В: ... източника, както се цитира в библиографията, плюс страници; или Цит. по:... източника, както се цитира в библиографията; или с отправка към забележка под линия; или с отправка към номерацията в библиографията, например [3: 56], като 3 е номерът на цитирания източник, а 56 е страницата в него; или (Кун, Т. 1996: 48). При цитиране на източника в библиографията страниците не се отбелязват. Когато даден източник се посочва в текста или под линия без библиографско цитиране, заглавието на произведението се пише в кавички.

3.2. Обща библиография: Представя се по азбучен ред в края на текста в следния вид:

– ЗА КНИГА:

Кун, Т. Структура на научните революции. София: Петър Берон, 1996.

В случай, че авторите са повече от един:

Von Neumann, J. and O. Morgestern. Theory of Games and Economic Behavior. New Jersey: Princeton University Press, 1944.

– ЗА ПУБЛИКАЦИЯ В СПИСАНИЕ ИЛИ СБОРНИК НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК:

Михайлов, Ст. Косвената анкета като метод в социологическите изследвания. – В: *Поглед върху социологията днес*. София: Наука и изкуство, 1969, с. 18.

– ЗА ПУБЛИКАЦИЯ В СПИСАНИЕ ИЛИ СБОРНИК НА ЧУЖД ЕЗИК:

Smith, M. P. Postmodernism, Urban Ethnography, and the New Social Space of Ethnic Identity. – In: *Theory and Society*, vol. 21, No. 4, 1992, p. 493 – 531 (или p. 493).

– ЗА ПУБЛИКАЦИЯ В ИНТЕРНЕТ:

Грозев, К. Светът, ЕС, еврото и дълговият проблем. [онлайн]. <http://www.transmedia.bg/342>.

ЗАБЕЛЕЖКА: Страници се посочват само когато цитираният автор е включен в списание, сборник или интернет сборен източник.

Списание „Политика и сигурност“

Година II, бр. 2, 2018

Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив

4004 Пловдив, бул. „Кукленско шосе“ № 13

e-mail: pechat@vusi.bg; info@vusi.bg

Печат и подвързия: Издателски комплекс ВУСИ

Издателство • Дигитална печатница • Рекламно студио

e-mail: pechatnica@vusi.bg; тел.: 032 345 610; 0882 392 740

Politics & Security Journal

Year II, Issue 2, 2018

Higher School of Security and Economics – Plovdiv

13, Kuklensko shose, 4004 Plovdiv, Bulgaria

e-mail: pechat@vusi.bg; info@vusi.bg

Printing and binding: Publishing complex HSSE

Publishing house • Digital printing works • Ad Studio

e-mail: pechatnica@vusi.bg; tel.: +359 32 345 610; +359 882 392 740

ISSN 2535-0358